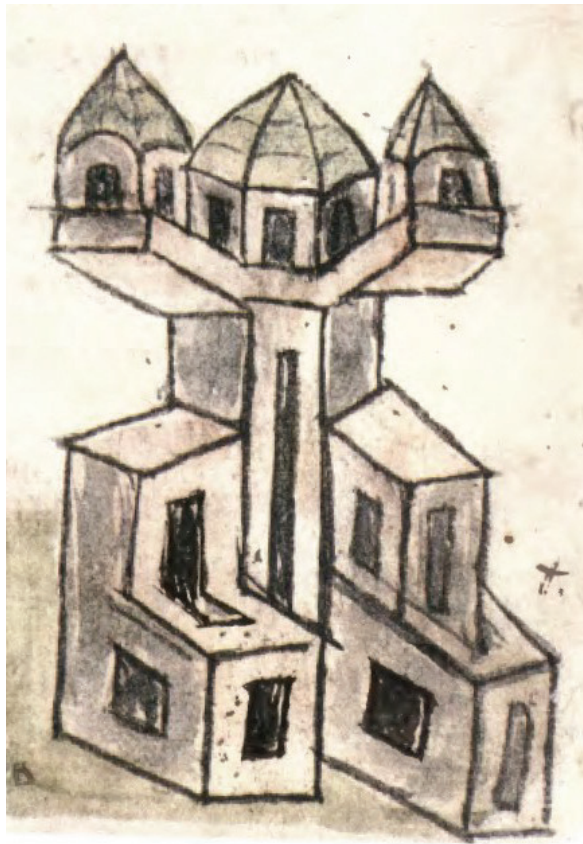

 LIBRI
HISTORIAE
SLOVACIAE
Fontes
[II]

Slovenský ústav v Ríme
Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave

Haličsko-volyňská kronika

Martin Homza
a Nora Malinovská

Haličsko- volynská kronika

Neznáme rozprávanie
o rodine kráľov a kniežat
východo-strednej Európy
v 13. storočí

© Martin Homza, Nora Malinovská, 2019

© Matica slovenská, Martin 2019

Úvodné štúdie, slovenský preklad a komentáre:

Martin Homza

Nora Malinovská

Recenzovali:

Miroslav Vološčuk

Miroslav Daniš

Veronika Kucharská

Jazyková redakcia:

Ivana Labancová

Vydanie *Haličko-volymskej kroniky* bolo realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

ISBN 978-80-8128-233-1

Obsah

Úvod	
<i>Martin Homza</i>	9

[I] *HALIČSKO-VOLYNSKÁ KRONIKA* : VSTUPNÉ ŠTÚDIE

<i>Martin Homza</i>	
<i>Haličsko-volyinská kronika</i> : Slováci a Slovensko	13
<i>Martin Homza</i>	
O niekoľkých prienikoch <i>Haličsko-volyinskej kroniky</i> s uhorskou a poľskou kronikárskou spisbou 13. storočia	23
<i>Martin Homza</i>	
<i>Haličsko-volyinská kronika</i> v súčasnej postuhorskej a postsovietskej historiografii	51
<i>Nora Malinovská</i>	
<i>Haličsko-volyinská kronika</i> : Krátka história vydávania významnej pamiatky starej ruskej literatúry	69
<i>Nora Malinovská</i>	
Kľúč k pravidlám slovenského prekladu <i>Haličsko-volyinskej kroniky</i> , k jeho čítaniu a pochopeniu	83

[II] *HALIČSKO-VOLYNSKÁ KRONIKA* :

Slovenský preklad a komentáre

Martin Homza a Nora Malinovská

[1.] Pochvala Romanovi Mstislavičovi (1198 – 1205)	91
[2.] Kyjevský letopis Rostislavičovcov (1205 – 1228)	94
[3.] Kronikárska kompilácia Daniela Romanoviča (1228 – 1245)	144
[4.] Kronikárske zápisky (1245 – 1259)	199
[5.] Kronikárska kompilácia Vladimíra Vasilkoviča (1259 – 1289)	245
[6.] Kronika Mstislava Danieloviča (1289)	305

Krátka esej namiesto záveru/A Short Essey in Place of Conclusions/ Ein kurzer Essai statt des Abschlusses/Краткое эссе вместо заключения/ Короткий есе замість висновку <i>Martin Homza</i>	313
Genealogické tabuľky	353
Mapy	359
Obrazová príloha	365
Použitá literatúra	374
Skratky	395
Menný register	396
O autoroch	416

Úvod

Stalo sa to už svojho času, teda pred niekoľkými rokmi, presne 20. októbra v roku 2011 v meste Ivano-Frankivsk, niektorému čitateľovi možno tiež ešte známom pod poľským menom Stanislavov (Stanisławów). Zúčastnil som sa tam spolu so svojimi študentmi na druhej konferencii *Colloquia Russica*, tentoraz venovanej téme Haličsko-volynskej Rusi v 11. – 13. storočí a jej medzinárodných vzťahov. Bolo to večer, pri slávnostnej tabuli, keď počas stolovania podľa starého sarmatského zvyku postupne prišiel rad aj na mňa, aby som predniesol svoj toast. Pochválil som teda, ako už býva dobrým zvykom, usporiadateľov za všetku ich vynaloženú prácu a poďakoval za pohostinné prijatie. Potom som sa však nahlas zamyslel nad motívmi uhorskej a teda aj slovenskej vojenskej prítomnosti v Haličsku v posledných desaťročiach 12. a prvých desaťročiach 13. storočia. Ako som sa tak nahlas zamýšľal, skrsla v mojej myšlienkovej, ktorú moja duša vzápätí schválila. Áno, uhorský kráľ Ondrej II. a jeho ľudia mali skutočne veľa rozmanitých dôvodov pre svoje početné pobyty v tejto časti Európy, ale ten najdôležitejší som v tej istej danej chvíli zdieľal ponad mnoho storočí spolu s nimi. Ondrejovi bolo v Haličsku jednoducho dobre. A to bol ten dôvod, ktorým som nielen svojich hostiteľov a hostí pobavil, ale podarilo sa mi im aj tak trochu, aspoň minimálne, zavďačiť sa. A bola tu ešte jedna vec, ktorá stojí zato, aby som ju tu napísal. Na moju otázku v akom jazyku to mám toast vzniesť, ma usporiadatelia uistili, že to mám urobiť po slovensky.

Nevedel som vtedy ešte veľmi, že o pár rokov, keď budeme s Norou Malinovskou pripravovať do tlače prvý slovenský preklad *Haličsko-volynskej kroniky*, sa k tomuto bodu svojho života budem v myšlienkovej znovu a znovu vracáť. Hovoril som po slovensky a oni mi rozumeli, rovnako ako oni rozprávali vo svojom jazyku, hovorili „ďakujem“ i „prosím“ a pripíjali si so mnou počas dlhého večera „na zdravie“.

Môjmu poznaniu o jazykovej a kultúrnej blízkosti ľudí spoza Hory, ako Karpaty nazývajú prví ruskí spisovatelia, predchádzali početné, kratšie i dlhšie pobyty v Krakove, na prvej poľskej univerzite a s tým súvisiace nádherné „objaviteľské“ chvíle v „Jagelonke“, to jest v jednej z najslávnejších knižníc

súčasného Poľska. Práve tu som si totiž po prvý raz prečítal *Haličsko-volyňskú kroniku* v jej prvom vydaní z roku 1843, ako o ňom ešte bude neskôr reč. Bolo to niekedy v roku 1994, ak sa nemýlim. Bol som vtedy ešte doktorandom na Katedre slovenských dejín a spomínam to preto, lebo som sa v tej istej chvíli stal jedným z mála vedcov prinajmenšom na Slovensku, ktorým sa podarilo tento text prečítať *in toto*, to jest v celku. Vypisoval som si vtedy z tejto kroniky témy, ktoré súviseli najmä so vzájomnými väzbami medzi Poľskom, Uhorskom a Kyjevskou Rusou.

Po obhájení doktorskej práce, ako mladý nastupujúci asistent na Katedre slovenských dejín a archívnictva som potom otvoril stredoveký seminár, ktorého hlavnou témou bola zahraničná politika Arpádovcov. Do dnešných dní z neho vyšlo niekoľko zaujímavých prác, o ktorých tiež ešte budeme podrobnejšie hovoriť. Podstatnejšie je však povedať, že vďaka tomuto semináru som neustále zostával v kontakte s *HVK*. To mi umožnilo za posledných viac ako dvadsať rokov nielen hlbšie sa zoznámiť s tým, koľko a čo z informácií obsiahnutých v tomto prameni poznali tí, čo sa ním zaoberali predtým, ale, a to najmä, prakticky kontinuálne sledovať, ako sa vyvíjala a vyvíja reflexia tohto prameňa v okolitých historiografiách.

Vďaka rôznym okolnostiam a fóram, ktoré tu teraz nebudem podrobne vymenúvať, lebo to nemá prakticky význam, sa stalo, že som mal tú česť aj osobne sa poznať s historikmi a jazykovedcami, ktorých v poslednom období tiež očaril a uchvátil tento stredoveký text. Nechýbal medzi nimi Miroslav Vološčuk a Vitalij Nagirnyj z Ukrajiny, Alexander Majorov z Ruska, Márta Fontová z Maďarska, Jitka Komendová z Česka, alebo Dariusz Dąbrowski s Adrianom Jusupovičom z Poľska a iní. Sú to práve títo ľudia, ktorým sa okrem významného pokroku v bádání tejto kroniky podarilo v posledných rokoch vytvoriť doslova akúsi učeníu societu, ktorá sa venuje *HVK*. Čo je však na tejto učenej spoločnosti bádateľov *HVK* osobitné oproti iným podobným neformálnym organizáciám, je jej vynikajúca, veľmi srdečná, žičlivá a otvorená atmosféra, ako bola tá v Ivano-Frankivsku.

V okruhu a v spoločnosti zmienovaných kolegov vo mne postupne dozriela aj myšlienka na vydanie slovenského prekladu *HVK*. Cesta od rozhodnutia k realizácii, ako to už býva v podobných prípadoch zaberala, určitý čas. Šťastím pri tomto nádhernom, objavnom a niekedy dokonca až dobrodružnom podujatí sa nakoniec ukázalo aj to, že sa naň spolu so mnou podujala jedna z mojich žiačok Nora Malinovská (Verešová). Práve ona sa okrem iných prác, postarala aj o prvý variant slovenského prekladu *HVK* a obohatila ho o prvé cenné a kritické poznámky. Ďaleko najvýznamnejším prínosom tejto dámy však zostanú neustále diskusie o jednotlivostiach prekladu

kroniky, ktoré sa prejavili v jeho neustálom vylepšovaní a prepisovaním poznámok k nemu a to až do podoby, ktorú teraz ponúkame.

Zaiste sa dalo urobiť ešte omnoho viac. Nechceli sme však stratiť zo zreteľa komunikatívnosť nášho prekladu. I napriek tomu náš text obsahuje viac ako 950 kritických a vysvetľujúcich poznámok. Uvedomujeme si, že sú v mnohých prípadoch naozaj rozsiahle. Pri ich písaní sme však mysleli najmä na nášho čitateľa, ktorý vzhľadom na skutočnosť, že mnohé komentované témy sa k nemu dostávajú niekedy vôbec po prvý raz, by sa bez takéhoto, často elementárneho vysvetľovania pri čítaní textu *HVK* jednoducho stratil.

Komentovanú edíciu prameňa predchádza niekoľko vstupných štúdií. Vlastný text ďalej dopĺňa niekoľko máp, 6 genealogických tabuliek Rurikovcov a obrazová príloha. Výsledkom nášho úsilia je tak prvá a komplexná edícia *HVK*, ktorá predstavuje náš svet za oponou niekoľkých dávnych stáročí. Ak sa v ňom niektorí čitatelia nájdu, budeme iba radi.

Moja vďačnosť patrí všetkým recenzentom, najmä však Miroslavovi Vološčukovi z Centra medievistických štúdií Priкарпатскеj národnej univerzity Vasila Stefanika v Ivano-Frankivsku (Центр медієвістичних студій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську), ktorý svojimi osobitnými komentármi prispel najviac k finálnej podobe tejto knihy.

Martin Homza

Budmerice 1. februára 2019

Túto knihu spolu s Norou Malinovskou symbolicky pripisujeme dnešným kňaznám: Máрте Fontovej i Jitke Komendovej, ale i kniežatám: Mirkovi Vološčukovi, Darkovi Dąbrowskému, Adrianovi Jusupovičovi, Vitalijovi Nagirnému, Alexandrovi Majorovovi, Alexejevi Martynjukovi a Djurovi Hardemu...

Haličsko-volyňská kronika, Slováci a Slovensko

Martin Homza

Haličsko-volyňská kronika (ďalej *HVK*) je na dnešnom Slovensku stále pomerne neznámym textom. Znie to prinajmenšom zvláštnne, ak si uvedomíme, aké množstvo nových informácií prináša pre poznanie slovenského stredoveku. Toto uvedenie vyznie ešte vypuklejšie v porovnaní s tým, čo nám o slovenskom a uhorskom stredoveku v 13. storočí referujú už dobre známe uhorské kroniky (Anonymný notár P. a jeho *Gesta Hungarorum*, *Uhorsko-poľská kronika*, či *Kronika Šimona z Kézy*). Hlavný význam *HVK* tak spočíva v tom, že nám Uhorské kráľovstvo predstavuje v inom svetle a farbách, než na ktoré bol slovenský čitateľ doteraz zvyknutý. Táto skutočnosť by sa azda dala ošetriť tým, čo kedysi výstižne vo svojej eseji o troch Euróпах vystihol maďarský historik Jenő Szűcs. A síce, že Kyjev, Praha a Ostrihom mali v prvých storočiach svojej existencie k sebe bližšie ako Praha a Ostrihom k Rímu a Kyjev ku Konštantínopolu. Výstižnejšie by sa to však dalo pomenovať aj tak, že Uhorské kráľovstvo na konci vlády Bela III. († 1196) sa stalo skutočnou dunajskou veľmocou, ktorej vplyv ďaleko presahoval hrebene Karpát. Tento vplyv sa od Kyjeva až po Dubrovník presadzoval až do takej miery, že namiesto o Uhorskom kráľovstve a okolitých krajinách je azda príhodnejšie je hovoriť o akomsi druhu Uhorského spoločenstva národov, uhorského stredovekého *commonwelthu*. Kvôli bližšej predstave, ktoré subjekty približne do tohto národnostne, kultúrne a nábožensky rôznorodého spoločenstva patrili odcitujme na tomto mieste správu anonymného českého autora *Príbehov kráľa Přemysla Otakara II.*, ktorá hotovosť uhorského kráľa Bela IV. pred bitkou pri Kressenbrünne 12. júla 1260 popisuje nasledovne:

„*Belo a jeho syn Štefan, králi Uhorska, Daniel, kráľ ruský a jeho synovia [Lev Danielovič, Roman Danielovič, Švarn Danielovič] a ostatní Rusi a Tatári, ktorí im prišli na pomoc; ďalej Boleslav Krakovský [V. Hanblivý] a Leško [Čierny], mladé lenčické knieža a nesčíselné množstvo Kumánov a Uhrov, rôznych Slovákov [Slovanov], tiež Sikulov a Vlachov [Rumunov], Bezermínov [uhorskí*

moslimovia] a *Izmaelitov, taktiež schizmatikov, Grékov, Bulharov, Raškov* [Srbov] a *Bosniakov kacírskych*...“¹

Aj o tom, ako sa dalo vládnúť takejto rozmanitej pospolitosti a motivovať ju k spoločnému vojenskému postupu proti českému vládcovi hovorí *HVK*. Aby sme ale lepšie pochopili genézu celej problematiky treba sa lepšie začítať do jej stránok.

Uhorský kráľ Ondrej II. (†1235) na nich vystupuje voči rurikovským kniežatám ako ich senior (suverén). Podobne ako na stránkach západoeurópskej analistiky a kronikárskej spisby vystupuje východofranský, neskôr nemecký kráľ a cisár Svätej ríše Rímskej voči Čechám, alebo ako sa občas (ale viac-menej neúspešne) pokúša najmä v 11. storočí vystupovať, voči Poľsku alebo Uhorsku samotnému. Ešte zaujímavejšie však je, že nielen uhorský kráľ, ale aj jeho vojvodovia, ba jednotliví šľachtici, sa pohybujú v Haličsku a Vladimírsku ako jeho integrálna, neodmysliteľná súčasť. Hoci sú opisovaní navonok ako cudzinci, často aj dobyvatelia, autormi *HVK* sú Uhri (*Vzpu*) pocitovaní ako určitá oddávna známa súčasť ich vlastného života. Je to zrejme napríklad v situácii, ktorá sa odohrala v roku 1232 pri dobýjaní Jaroslavi uhorskými vojskami. Uhorský šľachtic Čák, nepochybne významný člen rodu Čákovcov (azda priamo Demeter?),² z ktorého pochádza i jeho najslávnejší predstaviteľ Matúš Čák Trenčiansky,³ príde k predstaviteľom Jaroslavi a celkom bezprostredne im oznamuje, že uhorská strana pri obliehaní mesta zaznamenala značné straty. Zároveň vyzýva jeho obrancov, aby sa preto nevzdávali. Ako je možné, že jeden zo znamenitých veliteľov uhorského vojska si jednoducho prekročí pomyselné hranice medzi dvoma armádami, uhorskou a ruskou, prejde za hradby obliehaného mesta? Následne je prijatý znepriatelenou stranou, akoby bol jeden zo „svojich“. Podobne by sme mohli uviesť aj iný, o niečo starší prípad. Aktuálne haličské knieža Roman z igorievičovskej vetvy Rurikovcov sa v roku 1209 ani len neunúva vyjsť z parného kúpeľa, keď človek Ondreja II. vojvoda Benedikt, neskôr označený knižníkom Timofejom ako „Antikrist“, obsadzuje mesto Halič. Benedikt ho potom, asi ešte v parnom kúpeli (*sic!*), nechá zatknúť a následne odvieš

¹ POKRAČOVATEĽÉ Kosmowi. In: *Fontes rerum Bohemicarum*. Vol. 2. Ed.: Josef Emler a trans.: Václav V. Tomek. Praha : Nákladem Musea Království českého, 1874, s. 308 – 335 (tu s. 316).

² Demeter z rodu Čákovcov († po roku 1254), kráľovský stolník (*magister dapiferorum*) na dvore Ondreja II. (1217 – 1230), neskôr prešiel na stranu jeho syna Bela. Pozri ATTILA ZSOLDOS: *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : MTA, 2011, 382 s. (tu s. 54).

³ Pozri k nemu JÁN LUKAČKA: Matúš Čák Trenčiansky. Bratislava : Veda, 2017, 144 s.

ako zajatca do Uhorska. V mene uhorského kráľa Ondreja II. v Haliči začne vládnuť sám. Tieto dva prípady sú však ešte nič proti tomu, ako sa správa v Haličsku samotný uhorský kráľ Ondrej II. Zo všetkých popisov jeho jednaní a konaní uveďme ten zo zimy roku 1211/1212. Ondrej vstúpi so svojimi vojskami do mesta Haliča, vedie tu poradu (veču) so svojou príbuznou, vdovou po Romanovi II. Mstislavičovi a haličskými i s vladimírskymi bojarmi, akoby to boli jeho ľudia.

Vice versa na mnohých iných miestach Haličania, ale tiež aj iní Rusi, vojvodovia, bojari, ba dokonca i Kumáni prehovárajú v dialógových formách k uhorským kráľom a s Uhrami vôbec tak, že nezaujatý človek nadobúda dojem, že medzi nimi nielenže neexistuje významnejšia komunikačná, ale ani kultúrna bariéra a to i napriek tomu, že Haličania a Volyňania, jedným slovom Rusi, sú pravoslávni a Uhri katolíci a podľa zaužívaných predstáv by Uhri, ako Maďari, nemali vedieť s nimi ani komunikovať.

Jazyk, ktorým sa ale obe strany rozprávajú vykazuje všetky znaky sofistikovanej reči, ktorá zodpovedá vysokému sociálnemu statusu tých, ktorí medzi sebou hovoria. A tu sme v pokušení povedať, že hovoria tým istým, alebo podobným jazykom. Námietke, že tento jazyk dialógov poznáme len vďaka štylizácii haličsko-volynských spravodajcov možno ihneď protirečiť tým, že tento jazyk, ako aj vôbec celý jazyk *HVK* obsahuje množstvo západoslavizmov a zdvorilostných fráz, ktoré pozná súčasná slovenčina, čeština, poľština, ale i ukrajinčina. To vedie k myšlienke, že Uhorské kráľovstvo v sledovanom čase nielen do značnej miery ovplyvňovalo spoločenské dianie na území Haličskej a Volynskej Rusi,⁴ ale že toto územie ležiace z nášho pohľadu za Karpatmi, kultúrno-mentálne a jazykovo konvenovalo smerom k bazénu Dunaja. Dorozumievacím jazykom tohto priestoru potom bola nadregionálna forma akéhosi, písomnou formou presne nekodifikovaného, ale komunikačne funkčného jazyka dunajských Slovanov, ktorý môžeme pokojne volať aj *common Slavic*.⁵ Ak by niekto chcel získať predstavu o funkčnosti tohto jazyka stačilo by mu prečítať si *Opis východnej Európy (Descriptio Europae Orientalis)* anonymného autora, najskôr však dominikána francúzskeho pôvodu zo začiatku 14. storočia:

⁴ МИРОСЛАВ М. ВОЛОЩУК: Проблема васальної (?) підлеглості князів Ігоревичів чернігівських від угорського короля Ендре II : Джерела, історіографія, коротка постановка проблеми. In: *Український історичний збірник*. Roč. 11, 2008, s. 18 – 25.

⁵ MARTIN HOMZA: Niekoľko poznámok k edícii *Monumenta Linguae Slovacae*. In: *Monumenta linguae Slovacae*. Vol. I : *Documenta iuridico-administrativa : Formulae Iuramentorum saeculi XVI. – XVIII.* Ed.: Peter Benka; Martin Homza a Pavol Žigo. Tom. 1. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 63 – 94 (tu s. 81 a nasl.).

„Potrebné je zaznamenať, že Rusi, Bulhari, Slováci [Slovania], Česi, Poliaci a Prusi hovoria jedným a tým istým jazykom, ktorý sa nazýva slovenský [slovan-ský]. Na základe toho je očividné, že slovenský [slovan-ský] jazyk je jeden z najväčších a najrozšírejších jazykov sveta.“⁶

Viac ako jazyk však pomáhal dunajský priestor aj mentálne formovať kultúrnu identitu obyvateľstva za Karpatmi. Zjavným príkladom takéhoto tvrdenia je aj osobné vlastné meno Dunaj, ktoré nosí vojvoda Vladimíra Vasiloviča, syna Vasilka Romanoviča. O dunajskom „sentimente“ vzhľadom na tradíciu východoslovenského písomníctva zachovanú v *Povesti dávnych časov*, ale i v *Slove o pluku Igorovom*, v ľudovej slovesnosti zhmotnenú vo figúre bohatiera Dunaja, je na tomto mieste celkom zbytočné hovoriť.⁷ O čom však treba hovoriť je, že to bol práve tento vektor, ktorý bol dominantný v dejinách zakarpatského priestoru rovnako v časoch Ríma, ako aj v časoch avarských, veľkomoravských a aj prvých storočiach uhorského kráľovstva. Jeho nositeľmi v sledovanom čase boli slovansky hovoriaci, zväčša katolícki vojaci, ale aj klérus, v *HVK* vystupujúci pod kolektívnym polytonymom Uhri (*Vzpu*).

Iným dokladom hlbšej kultúrno-mentálnej komunikácie a vzájomného prepojenia medzi územiaми, ktoré sa rozprestierajú z oboch strán Dunaja a za karpatským oblúkom je rozšírenie sufixu – *ko*, typického pre zdobneniny (*deminutíva*) osobných mužských mien. Táto zdobnenina osobných vlastných mien mužského rodu sa totiž príznačne objavuje na území dnešného Chorvátska, Srbska, Maďarska, ale častá je najmä na Slovensku, ale i západnej Ukrajine. Raritná oproti tomu v Poľsku a v Čechách. Úplne ilustratívnym príkladom takéhoto mena je kniežacie meno Vasilko, osobné vlastné meno brata Daniela Romanoviča, odvodené od slovanskej podoby Vasil (z gréckeho Basileos/*Βασιλεος*). No pripomeňme tu aj meno uhorského vojvodu Banka, teda Benka, derivované od osobného vlastného mena Benedikt. Vysvetlenie tohto fenoménu pritom nie je také komplikované, akoby sa na prvý pohľad zdalo. Vzťahy medzi mužmi vystavenými vojenskej záťaži a každodennej hrozbe fyzického zranenia, či dokonca smrti, podliehajú často istej forme infantilizácie. Tá je však najmä odrazom neobyčajnej

⁶ ANONIMI *Descriptio Europae Orientalis*. Ed. a trans.: Dragana Kunčer. Beograd : The Institute of History, 2013, 221 s. (tu s. 131: „Notandum autem hic quod Rutheni, Bulgari, Rasenses, Sclauī, Bohemi, Poloni et Pruzeni loquuntur unam et eandem linguam, scilicet Sclauonicam, ex quo patet quod lingua Sclauica maior est et diffusior omnibus linguis mundi.“)

⁷ ВЛАДИМИР Я. ПЕТРУХИН: Дунай. In: *Славянская мифология : Энциклопедический словарь*. Vol. A – Я. Ed.: Кол. 2. vyd. Москва : Международные отношения, 2014, 509 s. (tu s. 148 – 149).

pevnosti väzieb vzniknutých v krajných životných situáciách, často spečatených spoločne preliatou krvou. Za archetyp takejto mužsko-mužskej väzby sa zväčša považuje vzťah Achila a Patrokla, gréckych hrdinov, ktorých Homér nechal dobýjať starovekú Tróju a zahynúť pri jej obliehaní. Ak by sme však siahli po moderných dejinách, potom treba uviesť napríklad názvy niektorých plukov pechoty rakúsko-uhorskej armády, ktoré bojovali počas prvej svetovej vojny na východnom fronte. Takými boli aj 13. pluk pechoty, známy tiež pod menom „Krakovské deti“, alebo 28. peší pluk rakúsko-uhorskej armády preslávený i menom „Pražské deti“. V príkladoch by sa dalo pochopiteľne pokračovať. Pre túto chvíľu však za dôležité pokladáme zhmúť načrtnutú problematiku tak, že zdobnenina mužských osobných vlastných mien – *ko*, sa nie celkom náhodou rozšírila na miestach, z ktorých sa regrutovali a kde sa neskôr vojenskou praxou preslávili hrdinovia zmienení aj na stránkach *HVK*.

Ďalším dokladom menej uvedených, alebo povedzme aj vôbec neznámych súvislostí ozajstnej *lebendiger Vergangenheit*, teda (stále žijúcej minulosti) sú rôzne mužské priezviská, odvodené od východoslovenskej podoby latinských a gréckych mien. Prirodzene ich nachádzame nielen na území Slovenska, pre Slovensko sú však nejakým spôsobom viac typické. Aj tu uvedieme niekoľko príkladov z *HVK* a porovnáme ich s dnešnou slovenskou realitou. Napríklad súčasné slovenské priezvisko Dianiška/Daniška/Daniš je odvodené od demunitíva Dionýzko; ďalej už zmienené Benko/Banko, od mena Bendikta; alebo tiež meno Olexa/Olexák/Alexy od Alexander; či priezvisko Demianič odvodené od mena Damián; alebo – ešte na záver krátkeho výpočtu – spomeňme priezvisko Mikula, odvodené od Mikuláša, a iné.

Uvedené priezviská sme nevybrali náhodne, aj okolo pisateľa týchto riadkov sa totiž pohybujú ľudia, ktorých tieto dávne mená vytrhávajú z kontextu iných ľudí a vracajú do dávno zabudnutých čias. Po *amnézii* (zabúdaní), ktoré spôsobilo najmä posledné 20. storočie, v behu ktorého sa mnohé veci otočili z nôh na hlavu, však dúfame, že aj vďaka tejto kronike musí prísť k nutnej *anamnéze* (rozpomínaniu). Naši dedovia takéto rozpomínanie nepochybne zažili v prvých dňoch operácie Barbarossa, keď Rýchla divízia Slovenskej armády vyrazila proti vojskám Sovietskeho zväzu v zostave nemeckého Wehrmachtu. Jej ťaženie smerovalo na Sanok, potom na Lvov a Vinicu, teda presne v smere uhorských vojenských výprav, ktoré sú opísané na stránkach *HVK* v prvej polovici 13. storočia. Otcovia našich dedov si prešli tým istým zasa ako členovia Trenčianskeho pluku v ťažkých bojoch 14. Rakúsko-uhorskej armády na Haličskom fronte v priebehu rokov 1914 – 1916. Bol to aj neopakovateľný pocit vzájomnej kultúrnej, jazykovej

i mentálnej blízkosti našich vojakov a ich každodenná, mnoho a mnoho ráz opísaná interakcia s miestnym obyvateľstvom, ktorá slovenských vojakov často privádzala k dobrovoľnej dezercii na stranu nepriateľa.

HVK je však pre slovenské dejiny zaujímavá aj z pohľadu jej spisovateľov. Tí, ktorí ju spísali, ovládajú celý rad slov a fráz typických pre slovenčinu, poznajú aj miesta a lokality ležiace na Slovensku. Zaujímavé pritom je, že ich uvádzajú v slovanskej forme a nie v tej, ktorú ponúkajú maďarčinou pokrivené latinské názvy, známe z uhorských listín vydávaných na dvore kráľa Bela IV. Takouto lokalitou je napríklad k roku 1213 v *HVK* Leles, zaznamenaný v posesívnej forme „Lelesov“ (*Лелесовъ*). Ondrej II. sa tu nachádzal v čase jednej zo svojich výprav na Halič a tu ho aj zastihla správa o zavraždení jeho manželky Gertrúdy. Ďalšou v poradí je popis *HVK* o stretnutí (zjazde) uhorského kráľa Ondreja II. a krakovsko-sandomierskeho kniežata Leška Bieleho na „Spiši“ (*Зпиш[ь]*) v roku 1214. Tretou lokalitou, ktorá sa spomína v súvislosti s útekem Daniela Haličského pred Tatármi na jar v lete roku 1241 je Bardejov. Čo je zaujímavé, aj toto mesto je zaznamenané v privlastňovacej forme „Bardoev“ (*Бардоев*), odvodené od osobného mužského vlastného mena Bard/Bardo. Štvrtou lokalitou je potom (hrad) Zvolen, v rukopise „Izvolin“ (*Изволинъ*), na ktorom sa Belo IV. a jeho sprievod stretli v septembri roku 1246 s Danielom, jeho synom Levom a metropolitom Cyrilom s cieľom vyjednať mier medzi haličsko-vladimírskou a uhorskou stranou po predchádzajúcom konflikte, v ktorom sa Belo usiloval dosadiť na haličský trón svojho zaťa Rastislava Michajloviča Černigovského. Mier bol vo Zvolene, zaiste po nejakých predchádzajúcich rokovaniach, nielenže slávnostne uzavretý, ale pravdepodobne aj spečatený sobášom Leva Danieloviča a Konštancie, dcéry uhorského kráľa Bela. Z textácie to totiž nie je celkom zrejmé, ale podľa všetkého svadobný obrad prebehol na lokalite dnes známej pod menom Pustý hrad.⁸ Na záver tohto stručného prehľadu potom to najdôležitejšie. Manifestačný príchod vojenského sprievodu Daniela Romanoviča do „Požgu“ – Bratislavy (*Пожог*), podľa všetkého v lete roku 1247, alebo 1252.⁹

⁸ Práve minulý rok archeológovia našli aj materiálny doklad tohto stretnutia v podobe mince kráľa *Slavoniae* Kolomana Haličského (brata Bela IV.). Pozri JÁN BELJAK a NOÉMI BELJAK PAŽINOVÁ: Výskum a obnova Pustého hradu vo Zvolene. In: *Stredné Slovensko v stredoveku : Vývoj osídlenia regiónu pred udelením mestských privilégií Zvolenu*. Ed.: Noémi Beljak Pažinová a Zuzana Borzová. Zvolen : Mesto Zvolen, 2018, s. 212 – 235, (tu s. 231).

⁹ Позгі Алексей Мартынюк: „Немци же дивящесе оружю татарскому“: С кем и когда встречался Даниил Романович в Пожони? In: *Colloquia Russica*. Series I, vol. 5, 2015, s. 149 – 160. Pozri tiež k tomu MARTIN HOMZA: Niekoľko poznámok o vláderskej

Do tohto výpočtu možno však zaradiť lokalitu, ktorá dnes nesie meno Svaľava (*Свалява*) a nachádza sa neďaleko Mukačeva, na rieke Laborec (Verecký priesmyk), Zakarpatská Ukrajina (Podkarpatská Rus). Aglomerácia sa spomína k roku 1254 v súvislosti s útekem bojara Fedora „k Soli“ (*ко Солям*), kam ho až nechal prenasledovať Daniel Romanovič. K roku 1238 v súvislosti s ústupom Rastislava Michajloviča od Haliče do Uhorska sa potom spomína lokalita Baňa, zvaná Rodna (dnes Rodna, Bistricko-našodská župa/*Județul Bistrița-Năsăud*, Rumunsko, Jezvečí priesmyk/Borsukov Del). Píšeme o tom podrobnejšie na iných miestach tejto knihy, teraz sa však uspokojíme s konštatovaním, že žiadna z menovaných lokalít, ktorú pozná autor *HVK*, sa nviaže na dnešné územie Maďarska, čo je samo o sebe zaujímavé. Ďalej sa pokúsime sústrediť na súvislosti, pre ktoré nezostalo miesto v poznámkach.

Vymenovanie týchto sídelných aglomerácií (hradov, kláštorov, budúcich miest) totiž nie je nijako náhodné. Sú to dôležité križovatky domácich i medzinárodných ciest. Tento systém ciest je v našich prameňoch známy aj pod súhrnným označením *magna via*. Jedným z cieľov tejto cesty je pritom samotné Haličsko-Vladimírsko.

Miesta zmienené v *HVK* z územia dnešného Slovenska však hovoria ešte aj o niečom inom, čo bežnému čitateľovi môže, ale nutne nemusí, zostať skryté. Všetky vymenované lokality sú dôležitými opornými bodmi v systéme budovania politicko-cirkevnej správy kráľovstva. Tri z nich sú umiestnené na dnešnom východnom Slovensku: Leles, Spiš a Bardejov; jedno na strednom Slovensku: Zvolen a jedno na západnom Slovensku: Bratislava. Svaľava sa nachádza na Podkarpatskej Rusi a Rodna v Sedmohradsku. Pomer 5 : 1 : 1 nepochybne reflektuje optiku spisovateľa, ktorý je dôverne oboznámený najmä s terénom mu blízkym. V širšom slova zmysle však práve celý priestor dnešného východného Slovenska, Podkarpatskej Rusi a Sedmohradska, ktoré tvoria konfinium Uhorského kráľovstva na hraniciach so stredovekým Haličsko-volynským a Krakovsko-sandomierskym kniežatstvom.

Spiš, Zvolen i Bratislava v sledovanom období sú však zároveň známe svojimi monumentálnymi murovanými kráľovskými hradmi – vežami. Súčasná veda ich tak pokladá za centrá troch dôležitých uhorských kráľovských komitátov. Bratislava i Spiš disponujú v sledovanom čase tiež vlastnými prepoštvami s kapitulami s významnými cirkevnými kompetenciami. Spolu s premonštrátskym kláštorom v Lelese sú zároveň hodnovernými miestami kráľa (*loca credibilia*) s notárskymi kompetenciami.

sebareprezentácii Bela IV. na pozadí konfliktu o babenberské dedičstvo. In: *Ingenii laus* : Zborník štúdií venovaný jubilujúcemu prof. PhDr. Jánovi Lukačovi, CSc. Ed.: Eva Benková a Marek Púčik. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 113 – 114.

Veľmi zaujímavá je v tejto súvislosti aj zmienka o Bardejove. Zachytáva totiž obdobie, v ktorom prichádza k mestotvornému procesu tohto neskôr veľmi významného slobodného kráľovského mesta.¹⁰ V blízkosti Bardejova mal kráľ Ondrej II. fundovať cisterciacký kláštor, podobne ako v Spišskom Štiavniku. V blízkom Jasove zasa Koloman Haličský založil premonštrátsky kláštor. Všetky tieto aktivity zapadajú do celkového kontextu vnútornej, zahraničnej i cirkevnej politiky Ondreja II., jeho manželky Gertrúdy a ich synov Kolomana a Bela IV. Vo východnej časti dnešného Slovenska v prvých desaťročiach 13. storočia tak vďaka kráľom riadenej doosídľovacej akcii prišlo k významnému zvýšeniu hustoty osídlenia (klčovanie zeme, pozývanie hostí) s dvojakým cieľom, a to zlepšiť vlastnú infraštruktúru krajiny a pripraviť kvalitné zázemie pre postupné integrovanie Haličska do Uhorského kráľovstva.¹¹

Nebolo to však iba množstvo, ale aj kvalita obyvateľstva, ktorá sa začínala meniť v súvislosti so snahami o obsadenie Haličska-Vladimírska. K najvýznamnejším zmenám, okrem nemecky hovoriacich hostí, patrilo kolektívne privilegovanie obyvateľstva, známe tiež pod termínom nobilitácia, s cieľom aktívne toto obyvateľstvo zapojiť do týchto dobyvačných cieľov. V tejto chvíli tak začíname hovoriť o tých Uhroch, ktorí zväčša v *HVK* nemajú ani meno, ale vieme o nich vďaka početným popisom vojen a bitiek, ktoré boli medzi rokmi 1205 až 1246 zvedené medzi uhorskými a ruskými vojskami. Azda najvýznamnejším príkladom takejto kolektívnej nobilitácie je konštituovanie Provincie 10 spišských kopijníkov (*Sedes decem lanceatorum*) na Spiši. Pôvodné obyvateľstvo usadené približne v priestore medzi Popradom a Spišskou Novou Vsou bolo vydelené z kompetencií župana a kolektívne povýšené do stavu šľachty síce až privilegiom Bela IV. z roku 1243,¹² stalo sa tak však na základe starších zvykových privilégií. Hlavnou povinnosťou pôvodných roľníkov sa tak stalo postavenie a vyzbrojenie „jedného náležite vyzbrojeného (kopijníka)“ a to z 8 popluží pôdy.

¹⁰ K vývoju Bardejova pozri napríklad PETER BENKA: Mestské prísahy v Bardejove v ranom novoveku ako prameň kultúrnych a sociálnych dejín. In: *Historický časopis*. Roč. 66, 2018, s. 27 – 54 a STANISLAW A. SROKA: *Bardejov v XV. storočí : Štúdie z dejín mesta*. Krakov : Goringa, 2011, 122 s.

¹¹ Pozri MARTIN HOMZA: Včasnostredoveké dejiny Spiša. In: *Historia Scepusii*. Vol. 1 : *Dejiny Spiša do roku 1526*. Ed.: Martin Homza a Stanisław A. Sroka. Bratislava a Kraków : Etc, 2009, 663 s. (tu s. 257).

¹² Pozri CODEx *diplomaticus et epistularis Slovaciae* (ďalej *CDSI*). Vol. 1 – 2. Ed.: Richard Marsina. Bratislava: Veda, 1971 a 1987 (tu vol. 2, s. 88 – 89, č. 131).

Ešte viac ako na kopijníckej šľachte je vidno vplyv haličsko-volynských ťažení na genéze stavu nižšej šľachty známeho ako synovia jobagiónov (*filii jobagionum*). Podľa názoru Daniela Rapanta ich konštituovanie súviselo so zvýšeným nárokom uhorských kráľov na armádu počas ťažení na Haličsko a Vladimírsko v prvých desaťročiach 13. storočia. Táto vrstva získala svoje meno podľa analogického kyjevskoruského označenia „bojarskí synovia“, respektíve „bojarské deti“ vo význame „nižších závislých bojovníkov i činovníkov strednej a nižšej hodnosti“.¹³ Podľa tohto chápania boli synovia jobagiónov mladšou, teda novšou časťou uhorskej vojenskej hotovosti používanej najprv v súvislosti s ruskou, neskôr aj českou politikou (zápas o babenberské dedičstvo). Ako mladšia, novšia časť vojska stáli synovia jobagiónov na spoločenskom rebríčku nižšie oproti staršej šľachte, vlastným jobagiónom. Podobne ako u jobagiónov i pri synoch jobagiónov existovala ďalšia vnútorná hierarchizácia. Pokiaľ ide o rozsah vlastníctva ich pôdy na Spiši, Liptove, ale i v Turci, či inde v severných komitátoch bývalého Uhorského kráľovstva, bol podobný tomu, ktorým disponovali spišskí kopijníci. To jest približne dvoma maximálne troma poplužiami.

Uvedené čísla i skutočnosť, že takúto nižšiu šľachtu máme v Uhorsku zväčša usídlenú v pohraničných komitátoch kráľovstva, u nás najmä na severnom a severovýchodnom Slovensku, vedie k záveru, že to boli práve rozsiahle interakčné pohyby medzi Uhorským kráľovstvom a Haličsko-volyňskou Rusou datované do prvej polovice 13. storočia, ktoré prispeli k tomu, že v tejto časti kráľovstva možno i počas nasledujúcich storočí zaznamenať relatívne vysoké percento šľachticov a to najmä v pomere k ostatnému obyvateľstvu. V konečnom dôsledku to po tom, čo boli práva uhorskej šľachty od posledného uhorského šľachtica („bačkora“, „sedmislivkára“) po prvého magnáta garantované Ondrejom II. v *Zlatej bule*, viedlo k postupnej premene kráľovských komitátov na šľachtické stolice. Ako na to poukazujú početné svedectvá, najmä z obdobia novoveku, veľká časť nižšej šľachty nikdy nestratila svoje slovenské povedomie, hoci k nemu vždy radila aj povedomie svojej osobitej šľachtickej stavovskej identity ošetrenej polytonymom Uhor (*Hungarus*). Postupne však celkom stratila pamäť o tom, čomu vlastne vďačí za svoj vznik. Výnimku pritom tvoria azda iba Turčanci, ktorí sa približne od 16. storočia, ak nie skôr, venovali olejkárstvu a šafraníctvu a jednou z ich

¹³ DANIEL RAPANT: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku : I. *Provincia Wag*, II. *Dux Ruizorum*, III. *Filii jobagionum* (Deti bojarské). In: *Slovenská archivistika*. Roč. 9, 1974, s. 47 – 79.

najčastejších destinácií boli práve krajiny, ktoré kedysi patrilo do Haličskej, alebo Volynskej Rusi.¹⁴

Ako je zrejmé aj na základe uvedených súvislostí, historické udalosti, procesy, vojny a bitky, ktoré boli v priebehu 13. storočia opísané autormi *HVK* nezostali bez svojho vplyvu na to, ako sa formovalo a nakoniec aj sformovalo stredoveké Slovensko a jeho najpočetnejší obyvatelia Slováci. I napriek tomu, že väčšina toho, čo nájdeme v *HVK*, prešla procesom postupného zabudnutia, pretrvalo to najdôležitejšie – pocit akéhosi nie celkom zrejmého a jasného prepojenia. Prejaví sa napríklad vo chvíľach, keď dnešní Ukrajinci prehovorí na Slovensku po ukrajinsky, alebo Slováci na Ukrajine po slovensky a náhle zistia, že ich jazyky sú si v zásade navzájom zrozumiteľné. Podobné sú aj ich stereotypy správania sa a to i napriek tomu, že spolu od 14. storočia s výnimkou obdobia po prvom delení Poľska a pred zánikom monarchie (1772 – 1918) už v spoločnom, jednom politickom útvere nežili. Obdobie uhorskej dominancie v Haličsko-volynskom kniežatstve sa tak ukazuje ako formatívne i napriek svojmu krátkemu trvaniu. Jeho dôsledky môžeme cítiť, ako sme sa pokúsili ukázať na tomto mieste, prakticky do súčasných dní.

¹⁴ So zaujímavou teóriou o „ruskom“ pôvode turčianskych jobagiónskych synov prišiel Miroslav Vološčuk. Pozri jeho knihu МИРОСЛАВ М. ВОЛОЩУК: „Русь“ в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): Суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ : ЛІЛЕЯ-НВ, 2014, 496 s. (tu s. 134 – 135).

O niekoľkých prienikoch *Haličsko-volynskej kroniky* s uhorskou a poľskou kronikárskou spisbou 13. storočia

Martin Homza

*HALIČSKO-VOLYNSKÁ KRONIKA A SPIS ANONYMNÉHO NOTÁRA P.
GESTA HUNGARORUM*

Haličsko-volynskej kronike (ďalej *HVK*) je v posledných dvadsiatiach – tridsiatich rokoch venovaná v historiografiách východo-strednej Európy zvýšená pozornosť. Do určitej miery, hoci menej ako napríklad v Poľsku, alebo na Ukrajine, to platí aj pre slovenskú historiografiu. V nasledujúcich riadkoch pomenujeme niekoľko dôvodov prečo je tomu tak. Zamyslíme sa najmä nad tým, čo doteraz unikalo hlbšej pozornosti bádateľov, ale čo malo, prinajmenšom podľa nášho úsudku, veľmi dôležitý spoločenský presah pre historický vývoj krajín a národov východo-strednej Európy. Rovnako v 13. storočí, keď kronika vznikala, ako i dnes.

Skôr ako to urobíme, pokúsime sa text *HVK* žánrovo zaradiť. Bez toho aby sme vstupovali do obsírnej diskusie na túto tému,¹ podľa nášho názoru sa z hľadiska formy zachovanej písomnosti jedná o kroniku letopisného charakteru. Z hľadiska obsahu však o dynastické gesta. Takéto rozlíšenie uvádzame, lebo ho pokladáme za správne a pragmatické. V prvom rade preto, lebo nám jasne umožňuje identifikovať cieľ a objednávateľa diela, ktorým je dynastia Romanovičovcov, to jest potomstvo Romana Mstislaviča: jeho syno-

¹ Pozri naposledy Ёитка Комендова [Ѕитка Комендова]: Жанр Галицко-Волынской летописи в типологической перспективе. In: *Письменность Галицко-Волынского княжества : Историко-филологические исследования*. Ed.: Jitka Komendová a kol. Olomouc : Univerzita Palackého, 2016, 157 s. (tu s. 79 – 90). ЕАДЕМ: Хроника, житие, gesta? : К вопросу жанровых особенностей Галицко-Волынской летописи. In: *Die Welt der Slawen*. Roč. 61, 2016, s. 38 – 47. Pozri tiež sumarizáciu informácií pokiaľ ide o žánrové zaradenie diela *CHRONICA Galiciano-volymiana* : *Chronica Romanoviciana*. Ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović, spolupráca Irina Juriewa, Aleksandr Majorow a Tatiana Wilkuł: *Monumenta Poloniae Historica : Nova Series* (ďalej *MPH NS*). Vol. 16. Kraków a Warszawa : Polska Akademia Umiejętności, 2017, 710 s. (tu kapitolu IV. „Miejsce zajmowane przez zabytek w ramach konkretnej kolekcji historycznej oraz problem jego nazwy“, s. XLI – LI, špeciálne potom podčasť „Przynależność gatunkowa zabytku“, s. XLVII – LI).

via Daniel a Vasilko Romanovičovci a vnukovia Vladimír Vasilkovič a Mstislav Danielovič. Dôvod spísania diela (*causa operis scribendi*) i objednávateľ diela (*conductor operarum*) je teda zrejmy. Dynastia Romanovičovcov mala totiž skutočne mnoho dôvodov aj písomne zaznamenať, osláviť svoje úspechy na domácej a zahraničnej scéne 13. storočia. Úspešne obhájila svoj nárok na ústredný haličský trón proti mnohým rodinným i cudzím ašpirantom. Navyše práve táto dynastia s väčšou či menšou intenzitou nastoľovala aj otázky svojich historických práv na zvrchovanú vládu nad celou dobovou Rusou. Legitimizácia týchto cieľov prostredníctvom vytvorenia historicko-literárneho média je teda hlavným zmyslom spísania *HVK*. Jeho autori – lebo nepochybne išlo o viacero redakcií tohto textu, prepisovaného a upravovaného viacerými autormi do času, kým bola spísaná podoba, ktorá je dnes viac-menej akceptovaná ako finálna – za týmto účelom fabrikovali činy (*gesta*) vyššie zmienených členov dynastie. Ich opisy v čase, priestore, v rôznom historicko-politickom, historicko-literárnom, alebo historicko-teologickom kontexte, mali zdôrazniť aktuálnu vyvolenosť dynastie, jej prednosti na bojovom i duchovnom poli (kontrast medzi Danielom Romanovičom a Vladimírom Vasilkovičom). Týmto spôsobom ju predstaviť ako jedinú oprávnenú, najmä pred inými líniami Rurikovcov, napríklad Igorievičovcami z Novgorodu Severského (*Новгороду Сиверського*), alebo ich príbuznými, černigovskými Olegovičovcami, ktorí tiež niekoľkokrát siahali po vysnívanom haličskom prestole. Aj keď teda *HVK* nemá jedného autora, má jeden jediný cieľ – osláviť potomkov Romana II. Mstislaviča Veľkého. Preto, ak by sme mali obohatiť tento žáner prívlastkom *gesta*, ktorý podľa nás právom prislúcha k tomuto dielu, musíme zdôrazniť, že ide o dynastické gestá – činy rodu Romanovičovcov. V tomto ohľade sa náš názor najviac zblížiuje s názorom slavistu Dmitra Čiževského.²

V tejto súvislosti je zaujímavé, že z hľadiska genézy a času vzniku podobných kroník, *gest* významných rodov východo-strednej Európy, máme tu do činenia s určitým fázovým posunom. Do tejto kategórie dynastických gest zaraďujeme najstaršiu časť *Povesti dávných liet*, ako chronologicky najstaršie gestá dynastie Rurikovcov, potom Kosmove gestá rodu Přemyslovcov (*Chronica Bohemorum*) a gestá rodu Piastovcov od takzvaného Galla Anonyma (*Gesta ducum sive principum Polonorum*), no a tiež dnes už zaniknuté gestá nitrianskych Arpádovcov, ktoré pracovne nazývame *Gesta ducum Nitriarum*. Posledné menované sa však do dnešných dní zachovali iba vo veľmi fragmentárnej a prepracovanej podobe *Veľkej uhorskej kronikárskej skladby*

² DMITRIJ TŠCHIŽEWSKIJ: Zum Stil der Galizisch-Volynischen Chronik. In: *Südost-Forschungen*. Roč. 12, 1953, s. 79 – 109.

zo 14. storočia.³ HVK bola spisovaná najmä v druhej polovici 13. storočia. To je však už tiež čas, keď v Českých krajinách, Uhorsku, ale i v Poľských krajinách čoraz viac do popredia vystupuje nový politický subjekt – šľachta a s ním potreba zdôvodnenia jej aktuálnej politickej i hospodárskej moci.

Naračné texty, ktorých hlavných hrdinom popri dynastii, je už aj krajinská šľachta, nazývame spoločným termínom *gesta nobilium*, teda skutky šľachty.⁴ Klasickým príkladom takéhoto posunu epicentra záujmu dobovej stredovekej historickej spisby od dynastie k určitému politickému stavu sú potom tri diela stredovekého uhorského dejepisectva, o ktorých tu z dôvodu tejto edície bude potrebné pohovoriť trochu viac. V prvom rade ide o takzvané *Gesta Hungarorum*, teda *Skutky* (alebo tiež inak *Činy*) *Uhrov*.⁵ Za ich autora sa tradične pokladá takzvaný Anonymný notár P., ktorý mal pôsobiť na dvore kráľa Bela (po korunovácii ako Belo IV.). V druhom rade, nie však podľa významu, tu ide o rovnako anonymnú *Uhorsko-poľskú kroniku* (*Chronica Hungaro-Polonica*, ďalej *UPK*).⁶ Jej autorstvo pripisujeme prvému spišskému prepoštovi Adolfovi († pred rokom 1241). Obdobie vzniku oboch týchto narácií, z dôvodov, ktoré tu teraz ešte presnejšie nebudeme rozoberať, kladieme pred rok 1234. No a nakoniec je tu ešte aj *Kronika Šimona z Kézy*. Tá bola spísaná na dvore

³ Pozri MARTIN HOMZA: 14. marec roku 1074 a jeho dôsledky na vývoj Nitrianskeho kniežatstva. In: *Slovenské územie v historickom kontexte*. Ed.: Martin : Matica slovenská, 2017, 322 s. (tu s. 45 – 65, najmä s. 47 – 49).

⁴ Pozri úvod Martyna Radyho a Lászlóa Veszprémyho k ANONYMI *Gesta Hungarorum* : *Anonymus Deeds of the Hungarians*. Ed., trans. a pozn.: Martyn Rady a László Veszprémy. Budapest a New York : CEU Press, 2010, s. 2 – 129, 268 s. (tu s. XXIV – XXVI).

⁵ Pozri predchádzajúcu poznámku. Slovenská edícia diela ANONYMUS: *Kronika anonymného notára kráľa Bela : Gesta Hungarorum*. Ed. a trans.: Vincent Múcska. Budmerice : Rak, 2000, 159 s. Klasická latinská edícia P. MAGISTRI, qui Anonymus dicitur : *Gesta Hungarorum*. Ed.: Aemilius Jakobovich. In: *Scriptores rerum Hungaricarum* (ďalej *SSrerHung*). Vol 1 – 2. Ed.: Emericus Szentpétery. Budapestini : Academia Litterarum Hungarica atque Societate Historicarum Hungarica; Typographiae Regis Universitatis Litterarum Hungaricae sumptibus, 1937 – 1938 (tu vol.1, s. 13 – 118). Anglický preklad a latinský text ANONYMI *Gesta Hungarorum*, ed., trans. a pozn.: Martyn Rady a László Veszprémy, s. 2 – 129.

⁶ MARTIN HOMZA a JANA BALEGOVÁ (ed., trans. a koment.): *Uhorsko-poľská kronika : Nedocenerý prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava : Post Scriptum, 2009, 224 s. Klasická edícia CHRONICON Hungaro-Policum. Ed.: Iosephus Deér. In: *SSrerHung* 2, s. 289 – 320 a kritická edícia CHRONICA Hungaro-Polonica. Ed.: Béla Karácsonyi. In: *Acta Historica Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Roč. 26, 1969, 75 s.

uhorského kráľa Ladislava IV. Kumánskeho († 1290),⁷ niekedy v polovici rokov osemdesiatych 13. storočia.

Dôvodov na krátke zamyslenie v súvislosti s uvažovaním o obsahových prienikoch *HVK* s týmito kronikami, ale aj s tým, o čom sa v týchto kronikách nehovorí, ale v *HVK* áno, je niekoľko. Predovšetkým vieme, že Daniel Romanovič, ale i jeho synovia Lev a Roman, mali relatívne dosť možností bližšie sa zoznámiť s uhorským prostredím aj osobne. Daniel dokonca dôverne, veď veľkú časť svojho detstva strávil na niektorom z dvorov uhorského kráľa Ondreja II. († 1235), kde sa mu dostalo základnej výchovy spolu s Belom († 1270) a Kolomanom († 1241), dvoma staršími synmi Ondreja II. S oboma nakoniec počas života prichádzal do častého styku. Celkom oprávnené teda možno predpokladať, že nielen Daniel, ale i jeho ruský sprievod, v ktorom nechýbali rovnako cirkevné, ako svetské osoby sa v uhorskom prostredí rýchlo začali zoznamovať s aktuálnymi výdobytkami stredomorskej i západnej civilizácie. Materializácia pamäte, to jest spisovanie osobitých dejín dynastie, je v tomto čase jedným z neodmysliteľných znakov existencie úspešnej monarchie. Uhorsko Ondreja II. takýmto úspešným, hoci aj nie bezproblémovým, kráľovstvom nepochybne bolo. Navyše tiež bolo v uvedenom čase skutočnou križovatkou, priesečníkom kultúrnych, ekonomických, vojenských i politických novôt, ktoré sem prichádzali zo všetkých smerov. Tu však narážali a prenikali sa navzájom so staršími, desaťročiami a stáročiami overenými modelmi, ktoré do posledných decénií 12. storočia zabezpečovali chod a funkčnosť uhorskej podoby takzvanej patrimonialnej monarchie. Významným motorom všetkých zmien uhorskej spoločnosti na začiatku 13. storočia boli križiacke výpravy, nemeckí kolonisti, ale i objavenie sa nových kresťanských rádov, či už bojových, špitálnických, alebo tiež žobravých. Zanedbávanou entitou býva skutočnosť, že Uhorské kráľovstvo sa tiež v uvedenom období, azda ako nikdy predtým a tiež nikdy potom, geneticky preplietlo s nomádskymi spoločenstvami starej Kumánie. To po dobytí Kyjeva 6. decembra roku 1240 nahradili Mongoli a Tatári. Platilo to počas celej vlády Ondreja II. (1205 – 1235) a jeho syna Bela IV. (1235 – 1270). Západné a stredomorské vplyvy azda najdynamickejšie začali prenikať Uhorským kráľovstvom v čase, keď ešte žila kráľova manželka Gertrúda, teda pred rokom 1213. Kráľovná Gertrúda pochádzala z rodu Andechs-Meranovcov, ktorý bol vplyvným ríšskym rodom úzko prepojeným so

⁷ SIMONIS DE KÉZA *Gesta Hungarorum*. Ed.: Alexander Domanovszky. In: *SSRerHung* 1, s. 129 – 194. Ďalej citovať túto kroniku budeme podľa vydania SIMON OF KÉZA: *The Deeds of the Hungarians*. Ed. a trans.: László Veszprémy a Frank Schaer. Budapest : CEU Press, 1999, 235 s.

stredomorskou civilizáciou prostredníctvom Istrijského markgrófstva. Práve takejto atmosféry mohutnej spoločenskej zmeny, ktorej spoločným menovateľom bol prechod Uhorského kráľovstva k feudalizmu so zachovaním určitých orientálnych (nomádskych) prvkov, sa mohol mladý Daniel nadýchať počas svojho detstva a potom sa s ňou znovu a znovu oboznamovať počas svojich viac-menej pravidelných návštev i dlhších pobytov v tomto kráľovstve. Zdá sa celkom nepochybné, že práve toto bola pečať, ktorú si Daniel a jeho ľudia niesli počas svojho života. Nebudeme sa bližšie venovať tomu, kde všade možno v *HVK* identifikovať uhorské vplyvy na dvore Daniela Romanoviča, jeho brata Vasilka a aj jeho synov a synovca, keďže to do určitej miery robíme v komentároch ku vlastnému prekladu. Tiež si nemyslíme, že uhorské vplyvy boli jedinými, ktoré poznačili začiatok podobnej systémovej zmeny, akú zaznamenávame v prvých desaťročiach 13. storočia v Uhorsku i v Haličsku-Vladimírsku. Vďaka podobným zmenám totiž približne v tom istom období prichádza k veľkej transformácii v Českých i Poľských krajinách. Nepochybným motorom postupnej feudalizácie západných kniežatstiev bývalej Rusi tiež bolo i usadenie nemeckých rytierov Konrádom Mazovským v roku 1227 na hraniciach Mazovska, Litvy a Vladimírsku.

Podrobnejšie sa musíme zamyslieť na tomto mieste aj nad tým, ako je možné, že uhorské kroniky 13. storočia prakticky, až na výnimky o ktorých ešte bude reč, neinformujú o daniach za Karpatmi. Platí to pritom rovnako pre udalosti, ktoré sa odohrávajú na Rusi, ale tiež v dobovom Poľsku, no a čo je zaujímavé i v susedných Českých krajinách. Svojho času si túto chýbajúcu reciprocitu všimol už varšavský profesor Jerzy Dowiat († 1982) a demonštroval ju na materiáli najstaršej poľskej analistiky a kronikárskej spisby takzvaného Galla Anonyma.⁸ V každom prípade ide o veľmi zaujímavý fenomén, ktorý by sme mohli označiť aj tak, že najstaršia uhorská spisba z istých dôvodov odmieta reflektovať okolité vplyvy a je akosi hlboko zahľadená do seba samotnej.⁹ Vďaka tomu sme svedkami v celku zaujímavého paradoxu.

⁸ JERZY DOWIAT: Bela I. węgierski w Polsce (1031/2 – 1048). In: *Przegląd Historyczny*. Roč. 56, 1965, č. 1, s. 1 – 23 (tu s. 8).

⁹ Fenomén „zahľadenosti“ Uhorska do seba samého najlepšie vystihuje latinské porekadlo, či skôr akési motto života uhorskej šľachty: „*Extra Hungariae non est vita, si est vita, non est ita*“, to jest „*Mimo Uhorska nie je život, ak je život, tak to nie je ono!*“ O tejto „sebastrednosti“ Uhrov a tým aj uhorskej historickej spisby by sa však dalo uvažovať aj inak. Napríklad aj tak, že na rozdiel od okolitých krajín Poľska, Rusi, ale i Čiech a Moravy, Uhorské kráľovstvo tvorilo skutočne mimoriadne komplikovaný spoločenský celok, hoci navonok ekonomicky viac sebestačný. Smerom dovnútra bol silno sociálne, jazykovo i nábožensky diferencovaný. Silným spojovacím článkom všetkých týchto aliterít, ktoré sa často prejavovali v rôznych odstredivých

O dobových interakciách Uhorska s okolitými dynastiami a krajinami z obdobia 11. – 13. storočia sa dozvedáme z naračných textov spoza uhorských hraníc. Ak by sme nemali (najmä od čias Bela IV.) uhorské kráľovské listiny, ktoré sa vo svojom zdôvodňovaní donácií často odvolávajú na hrdinské skutky odmeňovaných, zostali by sme v situácii, že by to boli naše jediné informácie o dianí v Uhorskom kráľovstve. Informovať o dejinách Uhorského kráľovstva v 13. storočí tak okrem českých a poľských kroník pripadlo, a uvidíme ešte v akej silnej miere, i *HVK*. No a na tomto mieste sme svedkami ďalšieho dôležitého fenoménu reflexie našich stredovekých dejín. Pokiaľ vedomosti českých a z veľkej časti i poľských kroník sú našej odbornej spisbe pomerne známe, veľmi málo, alebo prakticky vôbec sa pri písaní dejín slovenského a uhorského stredoveku reflektuje prínos východoslovanských autorov.

Autori *HVK* však nielen informujú o dianí v Uhorskom kráľovstve, ale zaznamenávajú i niekoľko dôležitých prienikov a styčných bodov s uhorskými kronikami sledovaného obdobia. Začneme s azda najznámejšou uhorskou kronikou, hoci, ako sme už naznačili, nejde ani tak o kroniku v pravom slova zmysle, ale o *gesta nobilium*, v súčasnom slovenskom a maďarskom dejepisectve známymi pod titulom *Skutky Uhrov (Gesta Hungarorum)*, alebo tiež *Kronika Anonymného notára P.* Dej tejto písomnej pamiatky, ktorej cieľom bolo gloriolou ozdobiť zaujatie vlasti predkami dobovej uhorskej šľachty, zaiste nie náhodou začína odkazom na Jordanovu *Getiku* v historicko-mýtologickej Skýtii. Prvým konkrétnym mestom, ktorého dejiny si už čitateľ môže „ohmatať“ je Kyjev. Práve tu prichádza k rozhodujúcej bitke medzi podľa mena neznámym kyjevským kniežaťom, ďalšími ruskými a kumánskymi kniežatami a Uhrami, ktorá skončí porážkou rusko-kumánskej koalície a jej odprisaním vernosti Uhrom a ich vodcovi Almošovi. Potom Almoš a jeho siedmi vojvodovia, na radu Rusov, tiahnu s Uhrami na Vladimír a Halič, ktoré sa vzdajú bez boja a Almošovi odovzdajú dary a rukojemníkov. Nuž a nakoniec Uhri podľa rozprávania Anonymného notára P. prejdú cez Verecký priesmyk, a Snežné hory („*per silvam Hovos*“), a prídu do Mukačeva a Užhorodu (k vtedajšiemu hradu Ung), od ktorého sa nazvú *Ungari*, teda Uhri.¹⁰

tendenciách, bola fyzicko-geografická determinácia – totiž vymedzenie Uhorského kráľovstva ako politického útvaru na západe Alpami, na severe a východe Karpatmi a na juhu dolným tokom rieky Dunaj a pohorím Stará Planina (známym tiež pod pomenovaním Balkánske hory) na jeho pravom brehu. Inak povedané boli to najmä starosti samých so sebou a odkázanosť samých na seba, ktoré bránili uhorským literárnym kruhom v hlbšej reflexii okolitých krajín.

¹⁰ ANONYMI *Gesta Hungarorum*. ed., trans. a pozn.: Martyn Rady a László Veszprémy, kap. 7 – 9, s. 20 – 35.

Je známe, že takzvané „ruské ťaženie Uhrov“, či vlastne v onom mytologickom čase pred príchodom do Užhorodu ešte „Skýtov“ a obsadenie Kyjeva, Vladimíru i Haliče, ale i vpád do priestoru južne od Karpát, vyvolávalo a vyvoláva pri interpretácií a datovaní diela Anonymného notára P. mnoho kontroverzií. Vieme totiž, že ani Kumáni, ani mestá ako Vladimír a Halič v čase, do ktorého ich existenciu štylizuje autor najstarších činov Uhrov, to znamená do konca 9. storočia, ešte v tej forme, ako ho poznáme z *HVK*, alebo iných prameňov 13. storočia, neexistovali. Z mnohých viac alebo menej smelých pokusov o vysvetlenie takejto štylizácie preto napokon vždy vyplynie jediný úsudok, že totiž anonymný autor najstarších „dejín“ uhorskej šľachty prosto anticipoval, to jest preložil, posunul v čase dejiny, ktoré žil, do obdobia spreď niekoľkých storočí.

Hľadá sa tiež dôvod, pre ktorý autor tohto príbehu vytvoril kompozíciu Kyjev – Vladimír – Halič – nová vlasť, ktorá začína niekde v Skýtii a naplňuje sa za Snežnými vrchmi (Karpátmi) v hrade Ung, ktorým je nepochybne Užhorod a od ktorého si Uhri zoberú svoje meno (*sic!*). Je na to niekoľko odpovedí. Osobne sa však domnievame, že pomyselný „metál“ za túto prácu treba pripnúť na hrud' neznámeho dominikána, ktorý sa pohyboval na dvore mladšieho kráľa Bela v Sedmohradsku.

Motívov na napísanie tohto diela potom bolo zaiste viac, preto začneme trochu zoširoka. V pozadí impozantného príbehu vidíme politický program cirkevnej únie medzi Rímom a obyvateľmi na sever a východ od Karpát. Tvorcom a iniciátorom tohto projektu bolo samotné pápežstvo a jeho silní pápeži v prvej polovici 13. storočia, medzi ktorých nepochybne treba rátať Inocenta III. (1198 – 1216), Honória III. (1216 – 1227), Gregora IX. (1227 – 1241), Celestína IV. (1241 – 1241) a Inocenta IV. (1243 – 1254). Realizáciou tejto úlohy bol síce poverený uhorský kráľ Ondrej II. (1205 – 1235), jeho syn, kráľ Slovanov a Rusov Koloman Haličský († 1241), ale do určitej miery aj jeho brat Belo (ako uhorský kráľ Belo IV.). Ideovými nosičmi však boli dominikáni. Idea projektu siahala po Kyjev i ďalej. Dominikáni začali mať najmenej od roku 1221 nezanedbateľný vplyv na uhorskom kráľovskom dvore Ondreja II. V roku 1222 už boli v Krakove. Prienikom spoločného záujmu uhorských a poľských dominikánov, hoci aj patrili do dvoch rozdielnych cirkevných provincií, sa stala Rus a v nej najmä mesto Halič. Podľa všetkého sa tu usadili v roku 1228 v súvislosti s obsadením haličského kniežacieho stolca kráľovičom Ondrejom a Sudislavom.¹¹

¹¹ GERHARD LABUDA: *Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza : Próba rekonstrukcji*. Poznań : Wydawn. Nauk. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1983, 308 s. (tu s. 132 – 133).

HVK však obchádza účasť cirkevných osôb na vojenských operáciách Uhrov za Karpatmi. Úplne mlčí o dominikánoch. Zaujímavé však je, že sa to týka aj pasáže opisujúcu uhorskú intervenciu z roku 1230, ktorej cieľom bolo prostredníctvom Bela obsadiť Halič a dosadiť tu k moci jeho brata, kráľoviča Ondreja. O konfesionálnom pozadí tejto výpravy však nemožno pochybovať. Dosvedčuje ho najmä náboženský zápal autora príslušných riadkov, keď na pomoc Haličanom proti Uhrom zvoláva všetky nebeské sily, na čele s Archanjelom Michaelom.

O aktivitách dominikánov v tejto časti sveta však našťastie vieme z iných dobových zdrojov. Pravdepodobne najdôležitejším z nich je takzvaná *Zaniknutá dominikánska kronika*, ktorej obsah sa na základe čítania diela Jána Dluhoša pokúsil čiastočne rekonštruovať Gerhard Labuda vo svojej rovnomennej knihe z roku 1983.¹² Boli to teda najmä dominikáni, ktorých angažovanie sa na ťaženiach uhorských i poľských katolíckych vojsk v Haličsku a Vladimírsku treba neustále pripomínať.

Práve dominikáni sa totiž pohybovali aj okolo mladšieho kráľa Bela v Sedmohradsku (ako mladší kráľ tu pôsobil v rokoch 1227 – 1235). Je k tomu nakoniec dostatok svedectiev aj v iných prameňoch. Tie najpodstatnejšie sa viažu k pokusu o vytvorenie dominikánskeho misijného kumánskeho biskupstva, známeho neskoršie podľa mesta Milcovia (Milkov), dnes azda Craiuna-Kreuzburg v Rumunsku.¹³ Dôvod konštituovania tohto biskupstva na hraniciach Uhorského kráľovstva a Kumánie bol podobný ako dôvod vojenských, politických a cirkevných intervencií Uhorského kráľovstva v tom istom období o niečo viac na sever od dobovej Kumánie, v juhorských kniežatstvách Haličsko a Vladimírsko. Na jednej strane šlo o rozšírenie vplyvu Uhorského kráľovstva, na druhej strane znovu o politickú

Pozri tiež MARTIN HOMZA: Vzťahy Spiša a Malopoľska od roku 1238 do roku 1241. In: Martin Homza a Stanisław A. Sroka: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998, 154 s. (s. 63 – 97, tu s. 86 – 87).

¹² GERHARD LABUDA: *Zaginiona kronika, passim*. Podľa JAN DŁUGOSZ: *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego* (ďalej *RKKP*). Vol. 1 – 12. Ed. a trans.: Kol. Warszawa : PWN, 1961 – 2009 (tu vol. 5 – 6, *passim*).

¹³ SPRÁVY dominikána brata Juliána o starých Maďaroch a Tatároch z roku 1237 a 1238. In: Richard Marsina a Miloš Marek (trans. a ed.): *Tatársky vpád*. Bratislava a Budmerice : Rak a Veda, 167 s. („Správa o prvej ceste dominikána brata Juliána“, s. 19 – 35, informácia o atmosfére na dvore Bela, ktorý si od roku 1233 pridal do svojej titulatúry *Rex Cumaniae*, s. 22, 26 a 27).

úniu s Rómom.¹⁴ Dodajme k tomu iba to, že dominikáni v Sedmohradsku v podstate „iba“ nahradili v roku 1225 vypudených nemeckých rytierov.¹⁵

Dominikáni okolo uhorských kráľov – seniora Ondreja II. a juniora Bela, ale aj kráľa Rusov a Slovanov Kolomana – však neboli len realizátormi myšlienky únie a misionármi okolitých schizmatických, heretických, alebo pohanských národov. Do intelektuálnej klímy okolo uhorskej kráľovskej rodiny tiež prenášali všetky aspekty, ktoré korešpondovali s aktuálnou mentálnou klímou Occidentu a aj tu sa pokúšali vytvárať vysokú stredovekú európsku dvorskú kultúru.¹⁶ Nie inak tomu bolo aj pri dvore mladšieho uhorského kráľa, kde okrem misijných cieľov medzi Rusmi, Valachmi (Rumunmi) a Kumánmi za Karpatmi, plnili aj špecifické zadania ideovo-politického charakteru. Tak napríklad jednou z nových originálnych úloh, ktoré tu v bielom a čiernom odetí mníši buďto priamo z poverenia mladšieho kráľa, ale ešte viac z vlastnej iniciatívy v uvedenom čase plnili, bolo hľadanie bývalej vlasti predkov vtedajších Maďarov, v prameňoch nazývanej *Magna (H) Ungaria*. Pri realizácii tejto úlohy, ako na to poukazuje najmä prvé svedectvo brata Juliána, sa spoliehali tiež na svoje predchádzajúce kontakty s Rusmi a Kumánmi.

Príchod prvých vzdelaných dominikánov na dvor uhorských kráľov v druhom desaťročí 13. storočia sa tak niesol aj v znamení ohromného intelektuálneho vypätia. Predurčovala ich na to najmä predchádzajúca univerzitná príprava, v praxi obohatená o neoceniteľné skúsenosti z vojenských ťažení uhorských vojsk za Karpatmi v rokoch 1228 a 1230 – 1233. Najpočetnejšími účastníkmi týchto výprav, a preto aj predmetom záujmu dominikánov, však boli drobní uhorskí šľachtici, ktorých spoločenský status sa v roku 1222 *de iure* právne kodifikoval vydaním *Zlatej buly* Ondrejom II. Bola to totiž *Zlatá bula*, ktorá viedla aj k formálnemu konštituovaniu sa uhorskej šľachty. Popri kráľovskej dynastii sa tak práve šľachta stala druhým politickým subjektom krajiny.

Intenčnou skupinou, teda skupinou, na ktorú sústreďovali svoju pozornosť žobravé rády v západnej a južnej Európe, bolo početné mestské obyvateľstvo. Vzhľadom na málo, alebo prakticky vôbec nerozvinuté urbánne

¹⁴ VICTOR SPINEI: The Cuman Bishopric : Genesis and Evolution. In: *The Other Europe in the Middle Ages : Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans* (ďalej *The Other Europe*). Ed.: Florin Curta v spolupráci s Romanom Kovalevom. Leiden a Boston : Brill, 2008, 492 s. (s. 413 – 456, tu s. 444 – 445).

¹⁵ *Ibidem*, s. 437.

¹⁶ GÁBOR KLANICZAY: Elisabeth von Thüringen und Ungarn : Zur „Europäisierung“ des Elisabeth-Kultes. In: *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige : Aufsätze*. Ed.: Dieter Blume a Mathias Werner. Petersberg : Michael Imhof, 2007, s. 167 – 176 (tu s. 169).

prostredie Uhorsku, sa tak pozornosť uhorských dominikánov obrátila aj k uhorskej šľachte. Do určitej miery tu svoju úlohu mohla zohrať i otázka pôvodu jednotlivých bratov tohto rádu, keďže podľa všetkého boli prví uhorskí dominikáni tiež šľachtického pôvodu. Je preto celkom logické predpokladať, že okrem predstáv vládnucej dynastie sa intelektuálne pokúšali uspokojiť aj potreby tejto viac ako početnej vrstvy. Výsledkom tohto prieniku je potom skutočnosť, že práve tento stav, respektíve jeho poprední predstavitelia pri dvoroch uhorskej vládnucej dynastie, sa stal objednávateľom diela, ktorým chcel ospravedlniť predovšetkým svoju vlastnú existenciu. Kvôli predstave treba povedať, že nový šľachtic sa stal vďaka písomnému kráľovskému privilegiu dedičným vlastníkom zeme, ktorá bola navyše nescudziteľná. To však znamenalo zmenu hierarchie doterajšej vrstvy slobodných ľudí kráľovstva, z ktorých sa stali ľudia závislí (poddaní), čo samo o sebe znamenalo zostrenie sociálnej nerovnosti. Dôvodom spísania údajne najstarších gest Uhrov (*gesta Hungarorum*) sa tak stala najmä právna legitimizácia aktuálneho rozloženia politickej moci v Uhorskom kráľovstve prostredníctvom spísania dávnej hrdínskej histórie Uhrov. Ako úžasné libretto však neposlúžili bratom dominikánom udalosti z konca 9. storočia, ale spektakulárne ťaženia uhorských vojsk za Karpaty v rokoch 1228 – 1233. Vojenské aktivity Uhrov v priestore Haličska a Volynska sa ale vôbec neobjavujú v dobových uhorských kronikách. Zato však o nich viac ako podrobne píše *HVK*. Oproti tomu sa v diele Anonymného notára P. objavuje ťaženie „Skýtov“ prevzaté z Jordanovej *Getiky*.

Nie sme ani zďaleka prví, kto uvažuje, že *Gesta Hungarorum* vznikli na dvore mladšieho kráľa Bela v čase jeho sedmohradskeho pobytu.¹⁷ K doteraz použitým argumentom však môžeme pridať ešte jeden, podľa nás rozhodujúci. No a ten vlastne vyplýva z čítania *HVK*. Totiž opisy autora *HVK* týkajúce sa vojenskej intervencie uhorského kráľa Ondreja II. a jeho syna Bela, mladšieho uhorského kráľa v prospech dosadenia kráľoviča Ondreja, najmladšieho syna kráľa Ondreja II. na haličský kniežací prestol v rozmedzí rokov 1228 a 1233 (najmä však výprava z roku 1231/1232), nápadne pripomínajú opis hrdinského pochodu predkov uhorskej šľachty zo Skýtie do (*H*) *Ungarie* v diele *Gesta Hungarorum* z pera neznámeho dominikána vystupujúceho ako Anonymný notár P. Slávny príchod Uhrov sa mal konať

¹⁷ Pozri podrobnejšie LÁSZLÓ VESZPRÉMY: Einleitung. In: *Die ‚Gesta Hungarorum‘ des Anonymen Notars : Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*. Ed. a trans.: Gabriel Silági a László Veszprémy, Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1991, 190 s. (tu s. 1 – 8) alebo *ANONYMI Gesta Hungarorum : Anonymus Deeds of the Hungarians*, ed., trans. a koment.: Martyn Rady a László Veszprémy, s. 2 – 129.

„iba“ v opačnom smere. Inými slovami, za hrdinskými skutkami mýtických Skýtov (Uhrov), ktoré sa mali konať na sklonku 9. storočia za Karpatmi, je vidieť najmä víťazné ťaženie Uhrov na čele s Ondrejom II. a jeho synom Belom z roku 1231 a 1232. Jeden z hlavných hrdinov *Skutkov* (alebo *Činov*) *Uhrov*, vojvoda Almoš, tak nie je nikým iným, ako samotným uhorským kráľom Ondrejom II. Rešpekt k jeho osobe je totiž v *HVK* okázalý a rovná sa tomu, ktorý je v anonymnom dominikánskom spise *Gesta Hungarorum* Kumánmi a Rusmi preukazovaný bájnemu Almošovi. Oproti tomu Arpádovi nie je nikto iný ako mladší kráľ Belo. Práve Belo sa totiž po smrti svojho otca stáva v októbri roku 1235 zvrchovaným vládcom Uhorského kráľovstva a to v tom politickom a územnom vymedzení, ako ho podáva Anonymný notár P. pre Arpáda.

Zhoda s opisom ďalších politických, etnických i kultúrnych reálií spoza Karpát v *Gesta Hungarorum* a tými, ktoré podáva autor *HVK*, je preto rozhodujúca pri definitívnom riešení otázky, kedy a kde tento mnoho a mnoho ráz diskutovaný politicko-ideový spis vlastne vznikol? *Gesta Hungarorum* pre kráľa Bela je teda potrebné datovať do obdobia, ktoré nasledovalo po viac ako úspešnej vojenskej operácii z rokov 1231/1232 a treba ho umiestniť na jeden zo sedmohradských dvorov mladšieho uhorského kráľa Bela, čakateľa na trón. Jeho autorom, ako sme naznačili, je nepochybne jeden z očitých svedkov tejto výpravy. Je to niektorý z dominikánov, úzko napojených na projekt kumánskeho biskupstva v Milkove. Zmyslom textu je posvätenie nových spoločenských pomerov v Uhorskom kráľovstve po vydaní *Zlatej buly*. Vďaka svedectvu *HVK* sa tak iné (najmä však staršie) datovanie vzniku Anonymného notára P. ako na začiatku tretej dekády 13. storočia, dostáva do sveta fantázie a toho, čo anglicky hovoriace publikum označuje ako *wishful thinking*.

HALIČSKO-VOLYNSKÁ KRONIKA A UHORSKO-POLSKÁ KRONIKA

Iným textom z uhorskej písomnej tradície, o ktorom vďaka *HVK* vieme povedať viac, je *Uhorsko-poľská kronika* (ďalej *UPK*). Osobou, ktorá stála za jej vznikom, je totiž brat Bela IV., prostredný syn veľkého kráľa Ondreja II. a jeho manželky Gertrúdy Andechs-meránskej Koloman, nie náhodou už celkom zaužívané nazývaný aj Haličský. Táto donedávna v slovenskej i stredoeurópskej historiografii prakticky neznáma osoba naplno ožíva na stránkach historickej spisby len v poslednom približne štvrtstoročí. O popularizáciu bádania tejto zaujímavej postavy našich dejín sa zaslúžili najmä profesor Ryszard Grzesik, a pod jeho priamym vplyvom aj pisateľ týchto riadkov. Stalo sa tak najmä v súvislosti so skúmaním zmienenej kroniky,

alebo skôr tiež ďalšieho ideového spisu, *UPK (Chronica Hungaro-Polonica)*.¹⁸ Nezakrývame, že na Kolomana ako historickú osobu, máme so súčasnou maďarskou historiografiou trochu rozdielne názory. Mali by sme však najprv vysvetliť, prečo je taká dôležitá, že ju na tomto mieste a v kontexte uvažovania o mieste *HVK* v uhorských naračných prameňoch, musíme spomenúť? Predovšetkým Koloman Haličský bol do konca svojho života, vďaka svojej korunovácii ostrihomským arcibiskupom v roku 1215, v podstate nepochybným vládcom, kráľom Haličska (*rex Galitiae*) a kráľom Rusov (*rex Ruthenorum*). K týmto svojim titulom neskôr pridával hodnosti pána Spiša (*dominus Scepsiae*), vojvodu celej *Sclavoniae* (*dux totius Sclavoniae*), kráľa celej *Sclavoniae* (*rex totius Sclavoniae*) a na sklonku svojho života aj univerzálneho kráľa Slovanov (*rex Sclavorum*).¹⁹ Kolomanovo meno sa priamo objavuje na stránkach *HVK* celkovo sedemkrát. Patrí preto, popri kráľovi Ondrejovi a jeho bratoch Belovi a Ondrejovi juniorovi, k najčastejšie zmieňovaným uhorským osobám v tejto kronike vôbec. K tomu však treba dodať, že nepriamo, ako zať Leška Bieleho, alebo syn Ondreja II. vystupuje Koloman v *HVK* ešte najmenej dva razy. Len ťažko však vyhodnotiť, koľkokrát jeho osoba vystupuje v kontexte tejto staroruskej naračnej pamiatky vôbec? Mnohé z dejov, ktoré sú v nej popísané, sa totiž svojim spôsobom odvíjajú od zásadnej udalosti Kolomanovho života. Tou sa stal takzvaný Spišský zjazd z roku 1214, na ktorom sa uhorský vládca Ondrej II. a jeho krakovsko-sandomiersky náprotivok Leško Biely dohodli v súlade s vôľou pápeža Inocenta III. († 1216) na spoločnej zahranično-politickej koordinácii prokatolíckych síl v Haličskej a Volynskej Rusi. Hlavným výstupom tohto stretnutia monarchov bola myšlienka nastolenia únie pravoslávnej juhozápadnej Rusi (predovšetkým však Haličska) s katolíckym Rómom.²⁰ Detaily tejto dohody,

¹⁸ POZRI MARTIN HOMZA: *Uhorsko-poľská kronika : Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Trans.: Jana Balegová. Koment. a vstupná štúdia: Martin Homza. Bratislava : Post Scriptum, 2009, 223 s. a RYSZARD GRZESIK (ed. a trans.): *Żywot św. Stefana czyli Kronika węgiersko-polska*. Warszawa : DiG, 2003, 127 s.

¹⁹ GÁBOR BARABÁS: The Titles of the Hungarian Royal Family in the Light of Hungarian and Papal Sources in the First Half of the Thirteenth Century. In: *Chronica : Annual of the Institute of History, University of Szeged*. Roč. 13, 2017, s. 27 – 43

²⁰ K plánom o úniu medzi pápežstvom a Rusou, ktorú mal sprostredkovať Ondrej II. a o tom, aký podiel mal na tomto pláne zjazd (stretnutie) uhorského a jedného z poľských monarchov, píše napríklad БОРИС Н. ФЛЮРЯ: *У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.)*. Санкт Петербург : Алетея, 2017, 224 s. (pozri kapitolu „Русь, ее западные соседи и папство в первой трети XIII века“). O tomto ale skoro nič, alebo málo píše GÁBOR BARABÁS: *Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (ca. 1198 – ca. 1241) : Päpstliche Einflussnahme, Zusammenwirken, Interessengegensätze : Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung*.

ako uvádzame v komentároch k nášmu prekladu *HVK*, boli niekoľko ráz v priebehu nasledujúcich rokov pozmenené. Jej hlavné kontúry, napríklad skutočnosť, že Koloman až do konca svojho života 13. októbra 1241 zostal so súhlasom pápežstva nominálnym kráľom, to jest „pomazanou hlavou“ Haličska (*rex Galitiae*) a jeho obyvateľov (*rex Ruthenorum*), však pretrvali až do tohto tragického dátumu.

Východiskom únie s Rímom sa mala stať skutočnosť, že v Haliči bude vládnuť katolícky Arpádovec oženený za katolícku Piastovnu. Podobne teda ako bolo potrebné „vyrobiť“, alebo doložiť historické práva uhorskej kráľovnej na Halič v časoch panovania Márie Terézie, bolo aj v 13. storočí potrebné formulovať historicko-právne nároky Arpádovcov na Haličsko. Tak ako v 18. storočí historici ako Jozef Bencúr z Jasenovej († 1784) v diele *Predbežné pojednanie o právach Uhorského kráľovstva na Malú, alebo Červenú Rus a Podolie...*...²¹ siahli k historicko-právnej argumentácii, k čomu im poslúžili dokonca i dobové dokumenty, aj anonymný autor *UPK* pri hľadaní historicko-právnych argumentov v prospech Kolomana Haličského siahol po autorite svätého Ladislava. Ten mal získať Haličsko pre Arpádovcov nasledovne:

„*Ruténsky (ruský) vojvoda Mstislav z mesta Haliče ho (Ladislava) však prijal za adoptívneho syna a spolu s dcérou, pretože mal len ju a bol bez syna, mu odovzdal naveky do vlastníctva Haličské kráľovstvo a potvrdil to prisahou.*“²²

Práve tu, v tejto štylizácii sme svedkami ďalšieho nevšedného prieniku dvoch rôznych textov z dvoch rozličných, hoci aj blízkych kultúr a náboženstiev. Na jednej strane *UPK* a na druhej *HVK*:

„*Mstislav na radu podlých haličských bojarov vydal svoju mladšiu dcéru [Mária Mstislavovna] za kráľoviča Ondreja a dal mu Premyšľ.*“

Vol. 6. Wien : Kódex Könyvgyártó Kft., 2014, 416 s. (tu s. 226 – 227). Dielo inak príznačné pre maďarskú historiografiu, ktorej optika je sústredená sama na seba. Bez jediného odkazu na relevantnú slovenskú literatúru a s absenciou ruskej, ukrajinskej, bieloruskej, bulharskej, a ďalšej spisby k tejto téme.

²¹ SINE AUCTORE [JOSEF BENTZUR]: *Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreichs Hungarn auf Klein- oder Roth-Russen und Podolien, und des Königreichs Böhmen auf die Herzogthümer Auschwitz und Zator*. Wien : Trattner, 1772, 68 s. + 42 s. = 17 príloh. Po latinsky pozri IDEM: *Jurium Hungariae in Russiam minorem et Podoliam, Bohemiaeque in Oswiciensem et Zatoriensem ducatus praeviae explicatio*. Vindobonae : Trattner, 1772, 68 s. + 42 s. = 17 príloh. Dielo vyšlo v tom istom čase a rozsahu aj po francúzsky.

²² MARTIN HOMZA a JANA BALEGOVÁ (ed., trans. a koment.): *Uhorsko-poľská kronika*, s. 83, 180 a 181.

Podľa neznámeho autora tejto časti *HVK* teda nie (svätý) Ladislav, do ktorého postavy sa premieta v *UPK* Koloman Haličský, ale jeho brat kráľovič Ondrej si berie za manželku dcéru Mstislava. Zámena Ondreja za (svätého) Ladislava v *UPK* je teda zjavne účelovou záležitosťou Kolomana Haličského, objednávateľa tohto textu. Ten si prostredníctvom manželského zväzku (svätého) Ladislava a dobovou spisbou potvrdenou dcérou Mstislava túžil legitimizovať nielen svoj nárok na Haličsko,²³ ale i nárok svojho otca, celého rodu Arpádovcov. K tomu ho nakoniec mala oprávňovať i skutočnosť, že práve jeho predok, svätý Štefan získal kráľovskú korunu z Ríma.

Postava (svätého) Ladislava v *UPK* je teda v pravom slova zmysle literárna kontaminácia postáv kráľoviča Ondreja a jeho brata kráľa Kolomana Haličského. Figúra tohto svätca však Haličsko nezíska iba sobášom, ako sme čítali *HVK*, ale, podľa formulácie *UPK*, haličské knieža Mstislav (svätého) Ladislava aj adoptoval za svojho syna a deklamovaním slávnostnej prísahy ho vyhlásil za večného dediča Haličského kráľovstva. Trojaké zdôrazňovanie práva Arpádovca (v *Uhorsko-poľskej kronike* vlastne Aquilovca, lebo Aquila a nie Arpád sa volá hrdina, ktorý privedie predkov Uhrov do „zasľúbenej zeme“ – *Sclavinie*) na haličský kráľovský trón je nezvyčajným už na prvý pohľad.

Tu sme však pri ďalšej podstatnej nezrovnalosti medzi podaniami *UPK* a *HVK*. Haličsko je v *UPK* označené ako *regnum Galici[a]e*, teda Haličské kráľovstvo. Kráľovič Ondrej, ktorý sa však tiež literárne kontaminoval do postavy (svätého) Ladislava, ale nemôže byť pokladaný za kráľa Haličska, lebo jeho Rímom posvätenú korunu drží stále Koloman. Bol to teda práve Koloman Haličský, kto viac ako hociktorý iný člen arpádovskej dynastie (predtým i potom) potreboval artikulovať historické a sväté práva na vládu v Haličsku. Ich „vyrobenie“ na pozadí reálnych historických okolností sa stalo ďalším literárnym zadaním potenciálneho „výrobca pamäte“ (*magistra memoriae*), vzdelanca svojej doby. Elaborácia postavy (svätého) Ladislava, muža „zasväteného Bohu“ (*Deo dedicatus*), v *UPK* je teda zadanie, za ktorým sa skrývajú najmä politické ambície Kolomana Haličského.²⁴

²³ Bližšie o sobáši dcéry Mstislava s kráľovičom Ondrejom a získaní Premyšského vojvodstva Uhrami pozri RYSZARD GRZESIK: Książę węgierski żonaty z córką Mścisława Halickiego : Przyczynek do problemu czasu i miejsca powstania Kroniki węgiersko-polskiej. In: *Kwartalnik Historyczny* (ďalej *KH*). Roč. 52, 1995, s. 23 – 35. Kráľovič Ondrej vydržal v úrade haličského vládcu s prestávkami od roku 1226 do roku 1234.

²⁴ Historická veda okrem nášho pozná doteraz dva výklady tejto pasáže: 1) Ladislav ako Belo I. pozri DANIEL RAPANT: Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. In: *Slovenská archivistika*. Roč. 9, 1974, s. 56 a 2) a Ladislav ako Ondrej (Arpádovec) premyšský vojvoda. Pozri HENRYK PASZKEWICZ: *Początki Rusi*. Ed. a trans.: Krzysztof

(Svätý) Ladislav z *UPK* sa však stal nielen panovníkom Haličska, ale aj celej Slovanskej krajiny/Slovanska/Slovänska (*Sclavonie*), to jest Uhorska (Predunajska a Zadunajska so Slavónskom, Chorvátskom, Bosnou a Dalmáciou), ako to nakoniec vidno celkom jasne z nasledujúcej štylizácie *UPK*:

„*Vojvoda Ladislav ostal v Haličsku, jeho brat Šalamún spravoval Sclavoniu [Slovansko/Slovänsko/Slovanskú krajinu]. Po porade s biskupmi a kniežatami sa z ustanovenia Božej láskavosti ponáhľali do ruského mesta Haliče a prijali blahoslavené knieža Ladislava za uhorského kráľa. [Potom] sa ponáhľali do kráľovského mesta Alba (Stoličný Belehrad) a so súhlasom jeho brata Šalamúna bo [Ladislava] korunovali za kráľa. Boboslužbu skráslili zvučnými hudobnými nástrojmi a takto pri velebení Boha strávili celý deň.*“²⁵

Pokiaľ však prvá štylizácia ohľadne ovládnutia Haličska Arpádovcami cez historické práva svätého Ladislava aspoň trochu korešpondovala s historicko-právnou realitou druhého a tretieho decénia 13. storočia, rozpaky u mnohých vedcov vzbudzuje obsah druhej citovanej relácie z *UPK*. Čo totiž treba rozumieť pod slovami o pozvaní Ladislava z Haličska, neskoršej dobrovoľnej abdikácii Šalamúna (Bela IV?) v tak trochu enigmatickej *Sclavinii* a v následnom slávnostnom korunovaní Ladislava v Stoličnom Belehrade?

Odpoveď sa ponúka vďaka hlbšiemu poznaniu vlastných historických dejov sledovaného obdobia. Po roku 1226, respektíve 1227, ako je známe z iných prameňov a ako konštatovali národné historiografie posledných rokov, prišlo k veľkej reorganizácii delby moci medzi synmi Ondreja II. Belo sa stal sedmohradským vojvodom, Koloman slavónskym a chorvátskym a Ondrej junior získal Haličské kniežatstvo. Táto delba však nevedla k uspokojeniu ambícií synov veľkého uhorského kráľa. Naopak. Podľa všetkého v priebehu rokov 1232/1233, teda v čase, keď bol už kráľovič Ondrej svojim otcom a bratom Belom znovu dosadený na haličský kniežací stolec, podnikol tento uhorský kráľovič a haličské knieža vojenskú výpravu proti svojmu bratovi Kolomanovi. Vieme o nej vďaka donácii Kolomana Haličského v prospech Dragana a jeho syna Drageča, jobagiónov hradu Rovište (slavónske vnútrozemie dnešného Chorvátska). Odmenení získali svoju donáciu za to, že preliali krv v obrane záujmov Kolomana, v čase, keď jeho brat Ondrej: „*vedený šíaleným úmyslom vtrhol do nášho kráľovstva zvaného*

Stopka. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1996, 593 s (tu s. 455). Podobne RYSZARD GRZESIK : Książę węgierski, s. 23 – 35.

²⁵ MARTIN HOMZA a JANA BALEGOVÁ (ed., trans. a koment.): *Uhorsko-poľská kronika*, s. 180 a 181.

Slavonia.²⁶ Listina, najmä pokiaľ ide o jej výklad, už na prvý pohľad vyvoláva viac rozpakov. V našej interpretácii vychádzame z toho, čo vieme overiť. Dragan a jeho syn Dragač sú jobagióni hradu Rovište (*Riucha, Rojsca*) a svoju odmenu v podobe zeme zvanej Koňská (*Koncka*), tiež dostali z územia tohto hradu. Hrad Rovište sa však nachádza v Slavónsku z čoho vyplýva „krátke“ a doteraz celkom automatické, ale už vôbec nie rozumom preukázateľné, spojenie o tom, že kráľovič Ondrej vpadol na majetky svojho brata v Slavónsku (dnes súčasť Chorvátska). Možné to nie je z viacerých dôvodov. Predovšetkým Ondrej junior vládol v Haličsku. Medzi Haličskom a Slavónskom je celé územie Uhorského kráľovstva, cez ktoré by armáda kráľoviča Ondreja musela ísť a to by okrem logistickej náročnosti iste nebolo možné bez dovolenia kráľa – otca Ondreja II. O tom však nevieme nič. Čo však vieme je to, že vojenská operácia Ondreja II. z roku 1231/1232 síce viedla k znovunastoleniu moci jeho syna Ondreja v meste Halič a v kniežatstve rovnakého mena, ale pozícia mladého kráľoviča v Haličsku po odchode otca a brata Bela naspäť do vlasti, sa tu však ani zďaleka neukazovala taká stabilná, ako by si ju Uhri a kráľovič Ondrej želali mať. Nakoniec dokonca vyústila k obľahnutiu mesta Halič Danielom Romanovičom a smrťou kráľoviča Ondreja (1234). Ako je teda z uvedeného zrejmé, kráľovič Ondrej si z praktických a ani taktických dôvodov nemohol dovoliť dlhodobšie opustiť mesto Halič. O jeho odchode z Haliče, či Haličska tiež nič nevie autor *HVK*. To ale znamená, že „naše kráľovstvo *Slavonia*/naše *Slovänské kráľovstvo*“, to jest Kolomanovo Slovánske kráľovstvo nie je možné stotožniť iba a len s územím historického Slavónska, ktoré sa tradične rozprestieralo medzi riekami Dráva a Sáva, ako si to stále želajú niektorí historici, ktorí neprenikli hlbšie do skúmanej problematiky. V skutočnosti je Kolomanova *Slavonia* omnoho väčší geopolitický útvar. Rozprestiera sa od hraníc Haličska na severe až po riekú Sávu a mesto Split na juhu. Zahŕňa teda v sebe vlastné Slavónsko, Chorvátsko, Bosnu, Dalmáciu a územie na dnešnom východnom Slovensku. Tu všade Koloman vydával svoje privilegialne listiny (vlastný Spiš, Šariš, Turňa a z časti aj Zemplín). *Slavoniou* je teda aj strategické poľsko-ruské pohraničné územie na severovýchode Uhorského kráľovstva, v priestore takzvanej Uhorskej brány, to jest územie ľahkého prieniku za Karpaty a spoza Karpát.

Konečne trochu viac svetla do vymedzenia Kolomanovho Slovánska (termín používame na rozlíšenie od dnešného Slovenska, to jest územia druhej Slovenskej republiky) prináša anonymný autor *UPK*, podľa ktorého

²⁶ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (ďalej *CDCr*). Vol. 3. Ed.: Tadjé Smičiklas. Zagrabiae : Ex officina societatis typographicae, 1905, 538 s. (tu s. 369, č. 323).

ide o územie totožné s Uhorským kráľovstvom. (Svätý) Ladislav podľa autora *UPK* vládne v Haličsku, ale jeho brat Šalamún v Slovánsku (Slovanskej krajine). Týmto Slovánskom je však vlastné Uhorsko, a to v hraniciach, ktoré sme naznačili vyššie. S takýmto chápaním Slovánska sa zaiste nestotožňujú a nebudú stotožňovať naši kolegovia na juh od Dunaja.²⁷ Oproti tomu ho už akceptoval poľský bádateľ Ryszard Grzesik z Poznane.²⁸ Slovánske kráľovstvo je jednoducho v chápaní neznámeho autora *UPK* synonymický, alternujúci názov pre Uhorské kráľovstvo, čo nakoniec možno dokázať aj na ďalších prameňoch. Napríklad *Povesti dávných liet*. Vzhľadom na tému našej knihy sa však tomuto problému nebudeme ďalej venovať.

Slovánsko (*Regnum Sclavorum*, *Provincia Sclavonia* v neskorších prameňoch a obrazových a mapových stvárneniach *La Schiavonia*, etc.) je však na prekvapenie dogmaticky, národne-traditionalisticky zmyšľajúcich historikov, pojem ešte širší, pojem prekračujúci hranice Uhorského kráľovstva. Zahŕňa napríklad, ako sme naznačili, aj dobovú Bosnu, Srbsko a celú Dalmáciu. Jej hlavným mestom je starodávny rímsky Split. Zdá sa pritom viac ako zaujímavé, že s týmto konceptom Sclavinie na konci 13. storočia ďalej pracoval autor kroniky, ktorú nazývame zaužívané podľa jej autora *Kronika popa Dukljanina*, alebo novšie *Gesta regum Sclavorum*, teda *Činy kráľov Slovanov*.²⁹ Treba však povedať, že je to koncept predovšetkým rímsky, pôvodne rímsko-ríšsky, v každom prípade však univerzalistický. Aby sme ho však pochopili a oboznámili sa s tým, prečo je potrebné ho spomínať práve v súvislosti s udalosťami opísanými v *HVK* a *UPK*, musíme sa v čase vrátiť najprv k univerzalistickým cisársko-pápežským konceptom politicko-cirkevného usporiadania obnovenej univerzálnej katolíckej Rímskej ríše z čias cisára Karola III. Tučného a kráľa Slovanov Svätopluka I. (roky 884 – 885). Plány zo sklonku 9. storočia, ktorých realizácia trvala veľmi krátko, sa dočkali svojej revitalizácie v časoch užšej kooperácie cisára Ota III. a najmocnejšieho vládcu Slovánska, Boleslava I. Chrabrého. V prípade Svätopluka I. i Boleslava I. šlo o pričlenenie *Sclavoniae* ku Galii, Germanii i Itálii a vytvorenie všeobecnej

²⁷ Pozri PÉTER ROKAY a MIKLÓS TAKÁCS: Szlavónia. In: *Korai Magyar történeti lexikon* (9. – 14. század). Ed.: Gyula Kristó (ďalej *KMTL*). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994, 753 s. (tu s. 650 – 652).

²⁸ RYSZARD GRZESIK: Początki państwowości w środkowoeuropejskich kronikach epoki średniowiecza. In: *Kontakty*. Vol XVI. : *Stredná Európa v optike Slovákov a Poliakov*. Krakov : Slovensko-poľská komisia humanitných vied, 2018, s. 53 – 63 (tu s. 55, pozn. 9).

²⁹ Pozri ТИБОР ЖИВКОВИЋ: *Gesta regum Sclavorum*. Vol. 2: *Коментар*. Belgrade : Institute of History a Ostrog Monastery, 2009, 430 s. (tu *passim*).

kréšianskej Tetrarchie. Teda cisárstva, ktoré by pozostávalo zo 4 rovnocenných provincií (kráľovstiev). Už od samých počiatkov ríšsko-rímskej politickej imaginácie o Slovánsku, význam *Sclavinie* v dejinách stredovekej Európy rástol a padal najmä na vzájomných vzťahoch pápežstva a cisárstva. Neskôr, v časoch zápasov o investitúru, na vzťahu vlastnej Germanie (najprv Východofranskej ríše, neskôr Svätej Rímskej ríše národa nemeckého) a následníkov svätého Petra. *Sclavinia* sa totiž mala v uvedenom období realizovať už ako antiríšsky, pápežský projekt.³⁰ Za silných pápežov sklonku 12. a prvej polovice 13. storočia, keď sa po dobytí Konštantínopola križiakmi v roku 1204 pápežstvo pokúšalo o pričlenenie pôvodne pravoslávnych území prostredníctvom únie k západnej latinskej cirkvi, však mal koncept 4. rímskej provincie už opäť o niečo iný obsah. Predovšetkým, ako už bola o tom reč u viacerých autorov, napríklad aj u Borisa Florju, pri svetovládnych plánoch Ríma sa tento raz rátať s tým, že Slovania, alebo vôbec všetci pravoslávni slovanského obradu, teda aj Rumuni a Moldavci, (zatiaľ) nezdieľajú podobnú skepsu k primátu následníkov svätého Petra, ktorou sa netajili Gréci po zradnom obsadení Konštantínopolu západnými vojskami v zmienenom roku 1204. Navyše, každý z politických subjektov, ktorý reprezentoval politicky možného nositeľa o úniu s Rímom mohol vo vzťahu k Rímu rátať s väčšou mierou samostatnosti, ako tomu bolo dovtedy vo vzťahu s Konštantínopolom.³¹ A tu sme pri jadre celej veci. Termín *Sclavinia* (Slovánsko, Slovanské kráľovstvo) v tomto období je iný, aktualizovaný názov pre úniu nekatolíckych národov východo-strednej Európy s Rímom pod egidou Arpádovcov.

Najvýznamnejším médiom tejto myšlienky v tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov 13. storočia sa stal kráľ Haličska Koloman. Ako sa zdá, bol to totiž práve on, koho v inkriminovanom roku 1233, teda v čase, keď jeho brat kráľovič Ondrej sedel, hoci aj dosť nepevne, na haličskom prestole, poveril pápež Gregor IX. († 1241) už ako „vznešeného kráľa Slovánska (*Sclaviniae*)“, ochranou dvoch vtedy veľmi významných vdov prebývajúcich na území Poľska. Išlo o Kolomanovu svokru, kňažnú Grimyslavu (ale i o jej syna

³⁰ MARTIN HOMZA: 14. marec roku 1074, s. 52 a nasl.

³¹ БОРИС Н. ФЛОРИЯ: *У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.), rozpr. kapitoly 2 a 3: „Болгария и Сербия в церковной унии с Римом (первая треть XIII в.)“ a „Болгария и Сербия на пути к конфронтации с латинским миром (30-е гг. XIII – начало XIV в.)“.* Pozri tiež ALEXANDER V. MAIOROV: *Ecumenical Processes in the mid 13th Century and the First Union between Russia and Rome.* In: *Zeitschrift für Kirchengeschichte.* Roč. 126, 2015, č. 1, s. 11 – 34.

Boleslava, neskôr známeho pod menom *Pudicus*, to jest Hanblivý)³² a kňaznú Violu z Opolá a jej synov (i dcér), vdovu po kniežati Kazimírovi I. Opolskom, účastníkovi 5. križiackej výpravy a známom mecénovi cirkvi v Sliezske.³³ Z akého titulu mal a mohol Koloman ochraňovať vznešené vdovy nejde do hlavy napríklad Gáborovi Barabásovi z Maďarska. Ten celý postoj pápežskej kúrie voči kompetenciám Kolomana, tak ako majú odraz v jeho pápežskej intitulatúre, vysvetľuje len ako určitú kuriozitu, alebo anomáliu kancelárie pápeža Gregora IX.³⁴ Inak povedané celú vec, keďže sa nijako nehodí do konceptu maďarského výkladu uhorských dejín, nepatrične banalizuje. Čo k tomu dodať? Azda len to, že o dva roky neskôr, 9. augusta 1235, krátko pred smrťou Ondreja II., ten istý pápež Gregor IX. odobral Bosnu Kolomanovmu otcovi Ondrejovi a daroval ju aj *de iure* kráľovi Kolomanovi.³⁵ Veď ten si ju koniec-koncov už predtým vybojoval a *de facto* ju aj spravoval. Každému národným naratívom 19. storočia nezaťaženému bádatel'ovi je to tak z vyššie uvedených riadkov celkom zrejmé. Pápež Gregor IX. udeľuje Kolomanovi politické právomoci, ktoré siahajú od Sliezska, Malopoľska, Bosny, Chorvátska, Slavónska, Bosny až do Dalmácie. Tieto územia významne prekračujú hranice stredovekého Uhorského kráľovstva. Pochopiteľne, ak si tu odmyslíme veľkorysú politickú ambíciu uhorských kráľov odzrkadľujúcu sa v ich intitulatúre. Aj tu však treba povedať jednu závažnú vec – nijaký titul neoprávňoval Arpádovcov miešať sa do poľských vecí, okrem jediného, a to bol titul *rex Sclavoniae* (*rex Sclavorum*), ktorý nosil Koloman Haličský. Jeho pomyselné kompetencie sa tak svojim rozsahom priblížili k hraniciam, ktoré pre *Sclaviniiu* vytýčil napríklad aj poľský kronikár známy ako Gallus Anonymus.³⁶

³² Pozri *VETERA monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* (ďalej *VMH*). Vol. 1. Ed.: Augustin Theiner. Romae: Typis Vaticanis, 1859, s. 121 – 122, č. 204. Grimyslava, podľa slov listu zveril pápež Gregor IX. „vznešenému kráľovi Slovanskej krajiny (*ilustri regi Sclavoniae*). Pozri k tomu Dariusz DĄBROWSKI: Slovak and Southern Slavic Threads in the Genealogy of the Piast and Rurikid Dynasties in the Thirteenth Century. In: *Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Ed.: Martin Homza; Ján Lukačka a Neven Budak. Bratislava a Zagreb : Katedra slovenských dejín a Post Scriptum, 2013, 448 s. (tu s. 110 – 119).

³³ Pozri *CODEX diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej *CDH*). Vol. I – XI. Ed.: Georgius Fejér. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829 – 1844 (tu vol. III/2, s. 373).

³⁴ GÁBOR BARABÁS: *The Titles of the Hungarian*, s. 41.

³⁵ TADJE SMIČIKLAS (ed.): *CDCr* 3, s. 443, č. 385.

³⁶ MARTIN HOMZA: Hranice Nitrianskeho vojvodstva (kniežatstva) v poľských stredovekých kronikách. In: *Nitra v slovenských dejinách*. Ed.: Richard Marsina. Martin : Matica slovenská, 2002, 437 s. (tu s. 65 – 78).

S touto metodikou pristúpime k titulu *dux (rex) totius Sclavoniae*, respektíve *dux et rex Sclavorum*, s ktorou sa stretávame v pápežskej agende v súvislosti s politickými a cirkevnými úlohami pre Kolomana Haličského. V roku 1232 síce ešte pápež Gregor IX. tituloval Kolomana len ako *dux totius Sclavoniae* („vojvoda celej Sclavonie“),³⁷ o rok neskôr ho však už nazýval *dux ac rex Sclavoniae* („vojvoda a taktiež kráľ Sclavonie“).³⁸ Či to malo súvis s tým, že sa Gregor chystal z Kolomana urobiť aj zvrchovaného vládcu Bosny, alebo nie, zatiaľ neradno špekulovať. V každom prípade titul „kráľa Slovánska“ Kolomanovi uznával i jeho brat Belo.³⁹ Pápež svojho hrdinu spočiatku systematicky nazýval vojvoda Sclavonie.⁴⁰ Ku koncu krátkeho, ale intenzívneho života Kolomana, zaiste pod silným vplyvom jeho vojenských výsledkov, ale aj jeho politicko-cirkevného zázemia hájeného najmä rodom Andechs-Meranovcov, ho už tituloval *dux et rex Sclavorum* („vojvoda a kráľ Slovanov“).⁴¹

Koloman, ako prostredný syn kráľa Ondreja II. a Gertrúdy z Andechs-Meranu, sa tak v druhej polovici tridsiatych a na začiatku štyridsiatych rokov 13. storočia ukazuje ako najschopnejší z mužských potomkov svojich rodičov. Priazeň pápeža i svojho strýka Bertolda, aquilejského patriarchu, sa usiloval pretaviť i do politickej reality. Najschodnejšie sa mu vzhľadom na jeho cirkevné konexie zdalo presadiť ich najprv do cirkevno-právnej roviny. Jedným z najdôležitejších projektov, ktoré mali viesť k dosiahnutiu tohto cieľa, bolo vymaniť Záhrebské a Bosnianske biskupstvo spod jurisdikcie Karlošského arcibiskupstva a vložiť ho do správy Splitského arcibiskupstva.⁴² Nápomocným krokom, ktorý mohol umocniť Kolomanove ambície o historicko-právnu literárnu konštrukciu, bolo spísanie osobitého ideového spisu,

³⁷ TADJE SMIČIKLAS (ed.): *CDCr* 3, s. 369, č. 323.

³⁸ *Ibidem*, s. 384, č. 331 a i. Zaujímavé však je, že od februára roku 1240 sa opäť vracia k titulu vojvoda *Sclavonie*. Pozri IDEM (ed.): *CDCr* 4, s. 102 – 104, č. 95 a iné.

³⁹ *Ibidem*, s. 48 – 49, č. 44. Podobne iní uhorskí hodnostári uznávali takýto titul Kolomana.

⁴⁰ Dokazuje to korešpondencia pápeža Gregora IX. a Kolomana Haličského. Titul vojvoda *Sclavonie* používal pre Kolomana aj vtedy, keď ho už nazval svojím synom *filiius noster* a keď Kolomana ako vodcu križiackej výpravy proti bogomilom v Bosne zbral pod ochranu Stolca svätého Petra. Pozri TADJE SMIČIKLAS (ed.): *CDCr* 3, s. 417 – 418, č. 362 a iné.

⁴¹ Od 6. júna 1240 ho však i on nazýva titulom *rex et dux Sclavorum*. IDEM (ed.): *CDCr* 4, s. 114 – 115, č. 106 a s. 131, č. 120.

⁴² *Ibidem*, s. 114 – 115, č. 106. Pozri komentáre NATAŠA PROCHÁZKOVÁ: *Koloman Haličský : Arpádovský panovník 13. storočia*. Dizertačná práca. Bratislava : Katedra slovenských dejín, 2015, 169 s. (tu s. 54 – 55).

ktorý by Kolomanove ambície oprávňoval prostredníctvom vytvorenia dejinnej konštrukcie. Pre Kolomana sa ho podujal vypracovať pravdepodobne spišský prepošt Adolf, ktorý (nielen vzhľadom na bezprostredné susedstvo Spišského hradu a Spišskej kapituly) nemohol chýbať na spišskom zjazde v roku 1214, ale ani pri korunovácii Kolomana v roku 1215. Navyše ako znalec miestnych pomerov a muž, ktorý v službe Ondreja II. a jeho manželky viedol početné legácie k pápežovi (Inocent III.), k cisárom, rozličným kniežatám,⁴³ bol zároveň mužom, na ktorého služby sa mohol Koloman Haličský počas svojho pôsobenia na Spiši (v rokoch 1221 – 1226), ale i neskôr, vďaka tomu, že bol človekom Andechs-Meranovcov, spoľahnúť.⁴⁴

Podľa všetkého práve tento autor prostredníctvom literárnej postavy (svätého) Ladislava priradil sväté práva na Haličsko Kolomanovi a nie aktuálnemu haličskému kniežatu a uhorskému kráľovičovi Ondrejovi. No a to mohol byť nakoniec už aj dôvod, pre ktorý Ondrej vpadol do *Sclavonie*/Slovänska, respektíve jej severo-východnej časti, ktorú predstavoval Spiš, Šariš a Zemplín, etc. Prepošt Adolf však vo svojom texte nielenže nepriznal práva na vládu v Haličsku najmladšiemu zo synov Ondreja II., ale Kolomanovi do rúk vložil aj vládu nad *Sclavinion*-Uhorskom (s hlavným mestom v Splite). Vo svojom diele totiž nechal Abdikovať Ladislavovho brata Šalamúna, za ktorým treba vidieť najskôr samotného prvorodeného Bela, ale za sídlo posledného kráľa (a tým aj nové sídlo budúceho kráľa Slovanov Kolomana) určil dalmátsky Split. Okrem iného aj preto, že tu celých päť rokov pôsobil na biskupskom stolci nikto menší, ako svätý apoštol Pavol:

*„Kráľ však Sclavonie a Chorvátska našiel zaľúbenie pri mori, v meste, ktoré sa volá Split a ktoré svätý apoštol Pavol obrátil na kresťanskú vieru a päť rokov tam sedel na biskupskom stolci.“*⁴⁵

Koloman však podľa všetkého svoju politickú prestíž a splendor svojho dvora nestaval len na vytvorení ideového spisu známeho ako *UPK*, on i jeho kráľovský dvor sa o žiaru svojho dvora starali aj inak. Navonok ju prezentoval zbožným životom, založeným na rytierskych kresťanských cnostiach,

⁴³ *CODEX diplomaticus et epistularis Slovaciae* (ďalej *CDS*). Vol. 1 – 2. Ed.: Richard Marsina. Bratislava: Veda, 1971 a 1987 (tu vol. 1, s. 122, č. 154).

⁴⁴ MARTIN HOMZA a JANA BALEGOVÁ (ed., trans. a koment.): *Uhorsko-poľská kronika*, s. 25 – 27.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 130: „Rex vero Sclavonie et Chrwacie circa mare delectabatur in civitate, que Sipleth dicitur, quam sanctus Paulus apostolus ad fidem Christianam convertit, et ipsam episcopalem kathedram V annis tenuit.“

tak, ako ho reflektuje o niečo mladší *Život blahoslavenej Salomey*,⁴⁶ jeho manželky. Koloman Haličský však svoju kráľovskú hodnosť dokazoval aj inak. Napríklad aj tak, že začal raziť reprezentačnú striebornú mincu – hrivnu, kunu, predobraz budúceho chorvátskeho platidla. Na jej averze si ponechal apoštolský dvojkriž, neodmysliteľný znak nitrianskych Arpádovcov a štylizované hlavy kráľa a kráľovnej spolu so symbolickým znázornením luno a slnka. Na reverze tejto mince bola zasa znázornená kuna a majuskulný nápis v perleťovom pásiku MONETA REGIS PRO SCLAVONIA + (pozri obrázok č. 15). Hoci na minci chýba identifikačný nápis COLOMAN(US), objednávateľ tejto mince je celkom zrejмый, keďže v uvedenom čase bol iba jediný *rex Sclavinae* a tým bol práve Koloman. Jeho brat Belo vo svojej intitulatúre nikdy takéto označenie nepoužil. Toto tvrdenie navyše dosvedčuje aj minca jeho brata kráľa Bela (pozri obr. č. 17). Na jej averze je znázornená sediaca postava kráľa s korunou a kruhopisom BELA + REX. Na reverze grécky križ s trňovou korunou a štyrmi hviezdčkami a v perleťovom kruhopyse nápis MONETA REGIS PRO HUNGARIA +.

Nie je zatiaľ celkom známe ako sa k plánu Kolomana staval jeho starší brat Belo. Pasivita, s ktorou pristupoval k vykresleniu literárnej postavy Šalamúna (Bela IV.) v *UPK* spišský prepoš Adolf však bola skôr želaním jej autora a azda aj objednávateľa tohto diela, než Bela samotného. Kolomanove vojenské, politické, diplomatické úspechy, ale i úspechy vo veciach cirkevných, ale pred Belom nezostávali skryté. Na rozdiel od najmladšieho Ondreja však Belo postupoval viac diplomaticky. Tejto diplomacii nakoniec priali aj objektívne dôvody. Východiskové pozície Bela na rokovania s Kolomanom navyše významne pozmenilo úmrtie kráľoviča Ondreja v roku 1234. Ešte viac ich zlepšila nasledujúca smrť otca Ondreja v roku 1235. O pretrvávajúcej neláske Bela ku Kolomanovi nakoniec svedčí aj osud jeho vdovy, haličskej kráľovnej Salomey, ktorá sa po smrti svojho manžela musela vrátiť do Poľska.

Korunovačný rituál Bela IV. v Stoličnom Belehrade však naznačuje dočasný (?) zmier medzi bratmi. Predpokladať teda možno, tak ako to nakoniec aj robíme v samotných komentároch k nášmu prekladu *HVK*, že podmienkou tohto aktu (zmierenia a účasti na korunovácii Bela IV.) bolo priznanie, respektíve znovuznatie práv Kolomana na Haličsko. Tie mal uznať, a podľa všetkého za určité prísluby (manželstvo niektorej z dcér Bela a syna Daniela?) aj uznať i Daniel, prítomný spolu s Kolomanom v polovici októbra roku 1235 na korunovačnom rituáli Bela IV. v Stoličnom Belehrade.

⁴⁶ Pozri VITA sanctae Salomeae reginae Halicensis auctore Stanislao Franciscano. Ed.: Wojciech Kętrzyński. In: *Monumenta Poloniae Historica* (ďalej MPH). Vol. 4. Lwów : Akademii Umiejętności w Krakowie, 1884, s. 770 – 796.

Ako ďalší znak zmierovania sa Kolomana s Belom môže byť vyhodnotené i zasúbenie Kunigundy, najstaršej dcéry Bela IV. s Boleslavom Hanblivým, bratom Kolomanovej manželky Salomey.

Ako vyzerala realita a hlavne, na koho strane boli preferencie samotného Ríma, možno dedukovať na základe toho, že ešte 6. júna v roku 1240, ako sme napísali vyššie, nazval pápež Gregor IX. Kolomana „kráľom Slovanov“.⁴⁷ Do akej miery sa ale v tejto chvíli sám Koloman ešte cítil byť stotožnený s plánom Svätej stolice, ktorá z neho chcela urobiť nástroj realizácie idey únie so Slovanmi na severo-východ od Karpát a južne od Dunaja, nedokážeme povedať. Isté je, že tento plán ohrozoval pozíciu jeho brata Bela. Čo všetko zo spoločných zámerov pápeža Gregora a Kolomana na vytvorenie únie s pravoslávnyimi a heretickými Slovanmi sa nakoniec realizovalo, sa dá uvažovať dlhšie. Ako je totiž známe, všetky ich smelé zámery ukončili následky zranení, ktoré si haličský a slovanský kráľ odniesol z bitky na rieke Slaná z 11. na 12 apríla 1241. V auguste toho istého roka zomiera aj pápež Gregor IX. Úmysly Ríma realizovať úniu s nekatolíckym slovanským obyvateľstvom na sever a východ i juh od uhorských hraníc sa smrťou jej hlavných protagonistov neskončili.⁴⁸

Naším zámerom tu bolo zosúladiť dikcie pápežských listov, rozprávanie *HVK* a *UPK* a tak do života uviesť závery, ktoré sú výsledkom hlbšieho myšlienkového prieniku medzi *HVK* a *UPK*. Staroruská kronika Romanovičovcov síce Kolomana Haličského reflektuje priamo, z ideových dôvodov sa však prakticky úplne vyhýba rímsko-katolíckemu rozmeru jeho politicko-cirkevnej misie v Haličsku. Oproti tomu *UPK* Kolomana priamo nemenuje, je však vlastne akýmsi politickým manifestom tohto panovníka. Autor tejto do dnešných dní niektorými historikmi zaznáwanej kroniky totiž pointuje politické plány Kolomana, ktoré v mieri s Poliakmi mali viesť k pričleneniu Haličska k Uhorskému kráľovstvu (*Sclavinii*). To, že za týmto aktom treba vidieť úsilie o cirkevno-právnu úniu tejto časti Rusi s Rímom a že to bol Rím sám, ktorý aktualizoval starú myšlienku 4. rímskej provincie *Sclavinie*, pri tom nemožno pochybovať. Je to celkom zjavné z korešpondencie medzi

⁴⁷ TADJE ŠMIČIKLAS (ed.): *CDCr* 4, s. 114 – 115, č. 106 a s. 131, č. 120: „rex et dux Sclavorum“. Nezanedbateľný je v tomto kontexte aj spor pápeža s cisárom Fridrichom II., ktorého exkomunikoval a ktorý postupne obsadzoval Taliansko a žiadal zosadenie Gregora. Na jar 1241 začal obliehať Rím. Gregor si toto nebezpečenstvo uvedomoval a preto musel hľadať spojencov.

⁴⁸ Pozri ALEXANDER V. MAIOROV: Church-union Negotiations between Rome, Nicaea and Rus' : 1231 – 1237. In: *Orientalia Christiana Periodica*. Vol. 2, 2017, s. 385 – 405.

týmto panovníkom a Rímskou kúriou v sledovanom období. Koloman je panovník, ktorý sa pokúsil o realizáciu týchto plánov, narazil však pritom na množstvo problémov. Tie sa mu síce z časti podarilo prekonať, jeho predčasná smrť mu však zabránila v ich ďalšom uskutočnení.

HALIČSKO-VOLYNSKÁ KRONIKA A VEĽKOPOLSKÁ KRONIKA

Ako hádam dosť dobre naznačili predchádzajúce riadky, v priebehu 13. storočia existovala vo východo-strednej Európe na dvoroch kráľov a kniežat konfesiónálne rôznorodá, predsa však svojimi vedomosťami akosi spoločná rodina intelektuálov. V prevažnej miere šlo o vzdelaných mníchov, ktorí vzájomne reflektovali svoju dobu a tvárnili ju do rôznych literárnych podôb podľa konkrétnych objednávok svojich chleboдарcov. Po dvoch prienikoch *HVK* s uhorskou historiografiou, o ktorých sme hovorili vyššie a potom, čo konštatujeme, že významné súvislosti medzi *Kronikou Vincenta Kadlubka* a *HVK* už boli jasne artikulované,⁴⁹ prejdeme plynulo k tretej súvislosti medzi udalosťami opísanými v *HVK* a uhorsko-poľskými reáliami z 13. storočia. Menovite pokúsime sa zamyslieť nad jednou správou *Veľkopolskej kroniky*.⁵⁰ Táto kronika vznikla najskôr až v posledných desaťročiach 13. storočia na dvore poľského kráľa Przemysla II. († 1296). Inkriminovaná správa znie:

„*Ten Boleslav* [tu Boleslav III. Krivoústý] *svoju dcéru Juditu* (sic!), *splođenú z Rusky, dal za manželku* [Kolomanovi] *synovi uhorského kráľa* [?]. [Boleslav III. Krivoústý] *Ako veno mu pridelił doživotne Spišskú kastelániu. Spolu s uhorským kráľom ustanovil Kolomana Haličanom za kráľa, dali ho korunovať. Po tejto korunováci, keďže kráľ* (sic!) *Boleslav bol ľabkoverný, skrze uhorského kráľa bol ľstivo podvedený, nie Spišskú kastelániu, ale miesto nej Premyšskú kastelániu, ako veno svojej dcéry nazad prijal. Takto bola Spišská kastelánia Poliakom odcudzená a dodnes je Uhrami podvodne obsadená.*“⁵¹

⁴⁹ АЛЕКСЕЙ А. ПАУТКИН: Афористические максимы в Галицко-Волынской летописи и польско-латинская литературная традиция. In: *Древняя Русь и Запад : Научная конференция : Книга Резюме*. Ed.: Kol. Moskva : Наследие, 1996, 264 s. (tu s. 84 – 87).

⁵⁰ *CHRONICA Poloniae Maioris*. Ed. a koment.: Brygida Kürbis. In: *MPH NS*. Vol. 8. Varsoviae : PWN, 1970, s. 248 s.

⁵¹ *Ibidem*, s. 39: „Iste Boleslaus filiam svam de Ruthena genitam Colomano regis Ungarorum filio matrimonialiter copulavit. Cui nomine dotis castellanium de Spis quod viveret possidendam assignavit. Quem Colomanum una cum rege Ungarorum Halliciensibus in regem prefecerat ipsum coronari facientes. Cuius coronacione rex Boleslaus prout erat credelus per regem Ungarorum dolose circumventus castellanium de Spiss (dedit) et loco eiusdem castellanium Premisiensem nomine dotalicii filie sue recepit. Hec autem dolositas fuit origo dissensionum inter Polonos

Podobne ako v predchádzajúcich dvoch prípadoch, aj v tomto ide o aktualizáciu historickej udalosti (Spišského zjazdu) s dobovými udalosťami s určitým cieľom. Tento raz však nejde o text, ktorého spoločenské dôsledky by boli také kardinálne ako v prípade uhorských gest Anonymného notára P., alebo textu *UPK*. V každom prípade však i tu ide o vcelku zaujímavú situáciu. Ako na to upozornila ešte svojho času editorka a prekladateľka *Veľkopoľskej kroniky* Brygida Kürbisová, neznámy poľský kronikár tu v zásade anticipoval historické súvislosti okolo Spišského zjazdu z roku 1214 na svoju dobu.⁵² Za Boleslavom III. Krivoustým preto hľadala Leška Bieleho, za jeho dcérou Juditou dcéru Leška Salomeu a za nemenovaným uhorským kráľom Ondreja II. Táto Salomea, ako už vieme, sa totiž skutočne stala manželkou Kolomana Haličského. Dáme teraz bokom všetky pokusy o vysvetlenie uvedenej pasáže *Veľkopoľskej kroniky*. Nakoniec analyzovali sme ich na inom mieste.⁵³ Za najpravdepodobnejšie vysvetlenie totiž naozaj pokladáme to, že ide o neskoršie komentáre neznámeho autora tejto kroniky k podmienkam, ktoré sprevádzali uzatvorenie spišskej dohody uhorského kráľa Ondreja II. s krakovským a sandomierskym vojvodom Leškom Bielym o spoločnom postupe na Haličskej Rusi s cieľom nastolenia únie tohto kniežatstva s Rímom. Oproti tomu, čo o tomto píše autor *HVK*, však neznámy autor *Veľkopoľskej kroniky* zamiešal do dohody medzi oboma panovníkmi aj Spišskú kastelániu. Tá mala byť podľa jeho názoru v danom čase poľská. Ako sme však videli, nie je to vôbec možné, lebo jej vládcom bol najprv Ondrej II., ktorý na Spišský hrad v roku 1214 poľskú delegáciu pozval, a po ňom samotný Koloman Haličský a to až do konca svojho života. Po ňom však napríklad aj kráľovná regentka Alžbeta Kumánska († cca 1290), a iní uhorskí vládari. Spiš ako celok a ani jedna jeho časť teda nikdy pred rokom 1412, keď 13 spišských miest a Ľubovniansko-podolínske panstvo prešlo do poľského zálohu, do Poľska nepatrilo. Jedinou situáciou, ktorá tak mohla naviesť autora *Veľkopoľskej kroniky* k takejto štylizácii, je potom tá, ktorá vznikla

et Ungaros prout in sequetibus patebit. Et sic castellania de Spis a Polonis alienata per Ungaros usque ad presens fraudulententer detenta occupatur.“

⁵² *Ibidem*, s. 150 – 151. Podobne tiež RYSZARD GRZESIK: Małżeństwo Judyty, córki Bolesława Krzywoustego z Kolomanem czyli o utracie Spisza przez Polskę. In: *Z minulosti Spiša*. Roč. 7 – 8, 1999/2000, s. 15 – 27 (tu s. 24).

⁵³ MARTIN HOMZA: Prehľad názorov na vznik stredovekej severnej hranice Uhorska na Spiši a historických prác ne tému vzájomných vzťahov Spiša a Malopoľska v najstaršom období. In: Martin Homza a Stanisław A. Sroka: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*, s. 63 – 100 (tu *pasim*).

v súvislosti s vennými majetkami svätej Kunigundy († 1292), manželky krakovského a malopoľského vládcu Boleslava V. Hanblivého († 1279). Táto dáma totiž, ako na to poukazuje aj jej donačná politika, skutočne disponovala severnou časťou Spiša. Keďže sa zároveň stala zakladateľkou kláštora klarisiek v Starom Sonči (Sącz) na juhovýchodnej hranici vtedajšieho Poľska, scelila vo svojej doméne tak územia historického poľského Sandecka, ako aj severného Spiša patriaceho Uhorskému kráľovstvu. Svätá Kunigunda, nakoniec známa aj zo stránok *HVK* ako v skutku vplyvná manželka, ktorá presvedčila svojho muža k tomu, aby sa pridral k opavskému ťaženiu Daniela Romanoviča; však ku koncu života zastupovala záujmy predposledného poľského kráľa korunovaného v Gniezdne, Przemysla II. († 1296).

Týmto spôsobom naozaj možno celkom spoľahlivo vysvetliť, ako prišlo k údajnej zámene Premyšskej krajiny (kastelánie) za Spišskú.

V tejto chvíli však nejde iba o to, že historická udalosť, ktorá sa stala a bola dostatočne podrobne popísaná v *HVK*, bola autorom *Veľkopoľskej kroniky* prekrútená tak, aby z nej vznikol fiktívny fakt,⁵⁴ ktorý už nehovoril o tom čo naozaj bolo, ale korešpondoval s aktuálnymi požiadavkami Poľska konca 13. a začiatku 14. storočia. Veď prečo inak by posúval historický rámec tejto udalosti takmer o 100 rokov dozadu? Skôr sa treba zamyslieť nad funkčnosťou takejto informácie a jej historiografickej potencie. Ako taký, to jest bez akéhokoľvek kritického hodnotenia, zato však doplnený o nové skutočnosti (napríklad, že to bol uhorský kráľ Koloman, ktorý ženíl svojho syna Štefana teda nie Kolomana za Juditu) a o „presnejšiu“ datáciu do roku 1108, prevzal a inovoval tento rámec aj posledný veľký kronikár poľského stredoveku Ján Długoš.⁵⁵ Vďaka jeho autorite potom prišlo na mnoho storočí k petrifikácii tohto fiktívneho faktu v poľskej historiografii, ale nielen poľskej historiografii. No a najmä na konci 19. a v 20. storočí aj k ďalším tematizáciami a inštrumentalizáciami, etc. v súvislosti so zahranično-politickými ambíciami Poliakov a Poľska. Písali sme však o tom na inom mieste.⁵⁶

Udalosti zapísané v *HVK* nám pomohli celkom jasne ozrejmiť údaje *Veľkopoľskej kroniky*. Vďaka haličsko-volyńským autorom *HVK* však tiež dokážeme interpretovať dobu, miesto a poslanie textu *Gesta Hungarorum* od

⁵⁴ K chápaniu fiktívnych faktov (*facta ficta*) pozri MARTIN HOMZA: Metodologické východiská bádania stredovekých a ranonovovekých narácií o Svätoplukovi I. In: Martin Homza et al.: *Svätopluk v európskom písomníctve : Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy*. Bratislava : Post Scriptum, 2013, 747 s. (tu s. 13 – 36).

⁵⁵ JAN DŁUGOSZ: *RKKP* 3 – 4, s. 289 – 290.

⁵⁶ MARTIN HOMZA: Prehľad názorov na vznik stredovekej severnej hranice Uhorska na Spiši, *passim*.

Anonymného notára P. a/alebo hlbšie chápať zmysel *UPK* spišského prepošta Adolfa. Takto nám nezostáva nič iné, len znovu konštatovať dávno známu skutočnosť, že poznanie histórie má ďalekosiahle dopady nielen na súčasnosť, ale najmä na to, ako bude vyzerat' naša budúcnosť. V našom prípade i na to, ako možno bude vyzerat' naša časť Európy v najbližších desaťročiach.

Haličsko-volyňská kronika v súčasnej postuhorskej a postsovietskej historiografii

Martin Homza

Preklad *Haličsko-volyňskej kroniky* (ďalej *HVK*) je určený prednostne slovenskému čitateľovi a vo svojich komentároch sa zameriava najmä na uhorsko (slovensko)-haličské súvislosti 13. storočia. Na tomto mieste predstavíme genézu vzniku prvých vydaní *HVK* a následne ich reflexiu v postuhorskom a postsovietskom dejepisectve. Do postuhorského dejepisectva sme pritom zaradili práce slovenských a maďarských historikov a pre niekoho možno prekvapujúco i práce srbského historika z dnešnej Vojvodiny, keďže Vojvodina bola súčasťou Uhorského kráľovstva. Z postsovietskej historiografie sa zameriame najmä na diela súčasných ukrajinských autorov. Neobídeme však ani to, čo k skúmanej problematike prinieslo ruské a bielo-ruské dejepisectvo. Všetky naše reflexie však obmedzíme na texty, v ktorých sme našli súvis s dejinami stredovekého Uhorského kráľovstva, predovšetkým však územia dnešného Slovenska, keďže ako sme sa zmienili v predchádzajúcej štúdiu, *HVK* zaznamenáva bohatú toponymiu východo-strednej Európy na sever od Dunaja. Na juh od dnešnej Bratislavy (*Požga/Пожга*) však už žiadnu dobovú lokalitu. Z našich viac-menej historiografických úvah vypúšťame súčasných poľských historikov. Dôvod je prostý. Práve poľská historiografia, obzvlášť však práce torunského historika, Dariusza Dąbrowského a jeho varšavského priateľa, súputníka a spoluautora Adriana Jusupovića, nástupcov znamenitého historika Bronisława Włodarského († 1974) a nedávno zosnulého profesora Andrzeja Poppeho († 31. január 2019), totiž v poslednom období zaznamenala vo vydávaní kritickej edície, poľského prekladu *HVK*¹ a rôznych komentárov k tejto kronike najväčší vedecký pokrok. Budeme z nich teda vychádzať najmä v komentároch k nášmu prekladu.

Pristúpme však k predstaveniu skúmanej problematiky systematicky a chronologicky. Vydávania a široké sprístupňovanie staroruských

¹ *CHRONICA Galiciano-voliniana : Chronica Romanoviciana*. Ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović; spolupráca Irina Juriewa; Aleksandr Majorow a Tatiana Wilkul. In: *Monumenta Poloniae Historica : Nova Series* (ďalej *MPH NS*). Vol. 16. Kraków a Warszawa : Polska Akademia Umiejętności, 2017, 327 s. *KRONIKA haličko-volyňská : Kronika Romanowiczów*. Ed., trans. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović. Kraków a Warszawa : Avalon, 2017, 326 s.

historických a literárnych pamiatok neodmysliteľne súvisí s menom fenomenálneho vedca a literáta Mikuláša Michajloviča Karamzina/Николай Михайлович Карамзин († 1826). Strastiplné počiatky hľadania *Ipatievského letopisu* a nájdenie tejto výnimočnej písomnej pamiatky európskeho stredoveku popísal v roku 2017 Alexander Majorov vo svojich dvoch článkoch *Nájdenie Ipatievského letopisu N. M. Karamzinom a Z dejín nájdenia Ipatievského letopisu*.² Ďalšie osudy písomných pamiatok stredovekej Rusi, ktoré viedli k začatiu ich vydávania len o rok neskôr, pútavým spôsobom opísal ten istý historik a jeho petrohradský kolega a Alexander E. Kotov v článku s názvom *Z dejín vydávania ruských letopisov*...³

Pod vplyvom prvého ruského profesionálneho historika Mikuláša M. Karamzina a na podnet Ruskej akadémie, dňa 14. júla 1828 cár Mikuláš I. potvrdil vznik Cisárskej (Imperátorskej) archeografickej komisie (*Императорская археографическая комиссия*). Jedným z jej cieľov bol vznik kritickej edície staroruských letopisov. Výsledky činnosti Komisie na seba nedali dlho čakať a už v roku 1843 vyšiel v rámci novej edície *Úplná zbierka ruských letopisov* (*Полное собрание Русских летописей*, skratka ПСРЛ) *Ipatievský letopis* (*Ипатьевская летопись*). Tento zväzok síce vyšiel v poradí podľa formálneho číslovania ako druhý, v skutočnosti ale ako prvý diel tejto edície.⁴ V rámci tohto edičného počínu, ako integrálna súčasť *Ipatievského letopisu*, potom po prvý raz tlačou vôbec vyšiel aj letopis (kronika), ktorý mal neskôr vstúpiť do dejín európskej i svetovej historiografie ako *Haličsko-volyňský letopis*, alebo tiež ako *Haličsko-volyňská kronika*. Už čoskoro po tomto vydaní však bolo zrejmé, že vydanie nebude vyhovovať novým nárokom na edíciu prameňov. Archeografická komisia preto pristúpila k druhému, modernejšiemu a kritickému vydaniu *Ipatievského letopisu*, o ktoré sa v roku 1908 postaral Alexej Šachmatov.⁵ Toto vydanie sa stalo neskôr podkladom

² АЛЕКСАНДР В. МАЙОРОВ: Открытие Н.М. Карамзиным Ипатьевской летописи. In: *Вопросы истории*. Roč. 91, 2017, č. 1, s. 3 – 18 a ИДЕМ : Из истории открытия Ипатьевской летописи. In: *Российская история*, 2017, č. 6, s. 166 – 183.

³ АЛЕКСАНДР В. МАЙОРОВ а АЛЕКСАНДР Е. КОТОВ: Из истории издания русских летописей: последнее начинание графа Н.П. Румянцева. In: *Русская литература*, 2018, č. 1, s. 5 – 34.

⁴ Ako prvý diel, ale až v roku 1846 vyšiel *Lavrentievský a Trojický letopis* (*Лаурентьевская и Троицкая летописи*). ИПАТЬЕВСКАЯ ЛЬТОПИС. In: *Полное собрание Русских летописей* (ďalej ПСРЛ). Vol. 2. Санкт-Петербург : Въ Типографіи Едуарда Праца, 1843, 379 s. (tu *Haličsko-volyňská kronika*, s. 155 – 227).

⁵ Druhé, kritickejšie vydanie vyšlo v roku 1908. Позгі ИПАТЬЕВСКАЯ ЛЬТОПИС. In: *ПСРЛ* 2. 2. vyd. Санкт-Петербург : Типографія М. А. Александрова, 1908, 482 s. / 938 stráncov (tu s. 373 – 482 / stránec 715 – 938).

k ďalším prekladom do anglického, ruského, ale i ukrajinského jazyka.

To, že slovenská verejnosť doteraz nie je širšie oboznámená s týmto textom, však celkom neznamená, že slovenskej historickej spisbe bol jej text celkom neznámy. Mohli by sme očakávať, že s edíciou boli oboznámení i zakladatelia slovenského moderného dejepisectva Franko Vítazoslav Sasinek († 1914) a Jonáš Záborský († 1876). Prvý menovaný vo svojom fundamentálnom diele *Dejiny Kráľovstva Uhorského* z roku 1869⁶ však čerpal informácie ohľadne vzájomných väzieb Uhorského kráľovstva a/alebo Nitrianskeho (Slovenského kniežatstva) sprostredkovane od zakladateľa ruského kritického dejepisectva, zmieneného Mikuláša (Nikolaja) Karamzina.⁷ Jonáš Záborský potom vo svojich *Dejinách Kráľovstva Uhorského*, ktoré tlačou vyšli len nedávno,⁸ zasa vychádza z iného klasika ruskej historiografie, Sergeja Solovieva a jeho *Dejín Ruska od najstarších čias*.⁹ Nielen teoreticky, ale aj prakticky to znamená, že prvé dve stredoveké syntézy dejín Slovákov z 19. storočia, pracovali s *HVK* len sekundárne, cez inú autoritu.

Situácia sa nezmenila ani po roku 1918, akoby sme mohli na prvý pohľad čakať. Nepostaral sa o ňu ani český profesor Václav Chaloupecký († 1951) pôsobiaci na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave vo svojom diele *Staré Slovensko*, ktoré vyšlo v roku 1923.¹⁰

Určitá náprava tak prišla až so začiatkom pôsobenia Jevgenija J. Perfeckého († 1947) na tej istej univerzite a fakulte. Jevgenij Perfecký tu habilitoval v roku 1922. Patril k popredným žiakom Alexeja Šachmatova a pri Historickom seminári v Bratislave začal budovať knižnicu, ktorú dodnes používajú jeho nasledovníci. Okrem iného obsahovala na svoju dobu kompletnú zbierku *ИСПИ*. Do dejín slovenskej historiografie vstúpil tento exulant

⁶ FRANKO V. SASINEK: *Dejiny Kráľovstva Uhorského*. Vol. 1. Banská Bystrica : Rýchlotisk vdovy M. Macholda, 1869, 349 s. (s. 128 – 131).

⁷ НИКОЛАЙ М. КАРАМЗИН: *История государства Российского*. Vol. 1 – 12. Санкт-Петербург : Тип. Н. Греча, 1816 – 1829.

⁸ JONÁŠ ZÁBORSKÝ: *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do časov Žigmundových*. Ed.: Timotej Kubiš. Bratislava: Slovart, 2010, 706 s.

⁹ СЕРГЕЙ М. СОЛОВЬЕВ: *История России с древнейших времён*. Vol. 1 – 6. Санкт-Петербург : Товарищество «Общественная польза», 1851 – 1879 (tu najmä diely 3 – 4).

¹⁰ VÁCLAV CHALOUPECKÝ: *Staré Slovensko : Spisy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Vol. 3. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923, 424 s. + XX + 3 mapy.

dielom *Ruské letopisné zvodý a ich vzájomné vzťahy* už v roku 1922.¹¹ Hoci by sa dalo očakávať, že jeho práca zanechá trvalý ohlas v slovenskom dejepisectve, nebolo tomu celkom tak. Dôvodov je určite viacero, na tomto mieste sa im však nebudeme venovať.

Po Emiliánovi Stavrovskom († 1996), ktorý nahradil v roku 1949 profesora Perfeckého, prevzal postupne problematiku dejín východných Slovanov na historickom 4. poschodí starej budovy Univerzity Komenského a Filozofickej fakulty na Šafárikovom námestí Miroslav Daniš, donedávna dlhoročný vedúci Katedry všeobecných dejín. Vďaka jeho prekladateľskému a vydavateľskému úsiliu nakoniec v roku 2018 uzrela svetlo sveta prvá komentovaná edícia *Povesti dávnych liet*.¹²

Záujem o najstaršie dejiny východných Slovanov vo vzájomnej interakcii s dejinami Uhorského kráľovstva do vymretia Arpádovcov však medzičasom rástol aj na sesterskej Katedre slovenských dejín. V roku 1998 vydal Martin Homza spolu s poľským kolegom Stanisławom A. Srokom monografiu *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*.¹³ Vzhľadom na skutočnosť, že stredoveký Spiš spolu so Šarišom tvoril pohraničné územie medzi Uhorským kráľovstvom, Poľským kráľovstvom a Rusou, nutne sa v tejto práci nevyhol ani problematike *Haličsko-volynskej kroniky*. Martin Homza tak bol v polovici rokov deväťdesiatych jedným z prvých na Slovensku, ktorí začali upozorňovať na význam *HVK* pre dejiny Slovenska a Slovákov, ale tiež v širšom slova zmysle i celej východo-strednej Európy. Od školského roku 1996/1997 v rámci seminára s názvom „Zahranická politika Arpádovcov“ dodnes vyškolil niekoľkých magistrov, ale i doktorov filozofie, ktorí vo svojich dizertačných prácach pracovali s *HVK*. K najvýznamnejším z nich patrí nepochybne

¹¹ ЕВГЕНИЙ Ю. ПЕРФЕКЦИЙ: *Русские летописные своды и их взаимоотношения : Списы Философической факультета университета в Братиславе*. Vol. 1. Bratislava : Filozofická fakulta University Komenského, 1922, 101 s.

¹² *NESTOROV letopis : Povest' o dávnych časoch na Ruskej zemi*. Ed., trans. a koment.: Miroslav Daniš. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2018, 319 s.

¹³ MARTIN HOMZA a STANISLAW A. SROKA: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998, 154 s. MARTIN HOMZA: Svätá Kunigunda a Spiš. In: *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*. Ed.: Ryszard Gładkiewicz a Martin Homza. Levoča a Wrocław : Lúč, 2003, s. 381 – 407 a IDEM: Včasnostredoveké dejiny Spiša. In: *Historia Scepusii*. Vol. 1: *Dejiny Spiša do roku 1526*. Ed.: Martin Homza a Stanisław A. Sroka. Bratislava a Kraków : Etc, 2009, s. 125 – 327.

Marek Klatý,¹⁴ Nataša Procházková,¹⁵ Karol Hollý,¹⁶ Jana Bačová,¹⁷ Angelika Herucová,¹⁸ Viktor Adamovič¹⁹ a iní.

Slovenské dejepisectvo sa postupne za posledných 300 rokov vygenerovalo zo spoločného uhorského dejepisectva. To okrem iného ale znamená, že má v mnohom spoločné východiská s dnešnou maďarskou historiografiou, rumunskou a nemeckou historiografiou zo Sedmohradska, s chorvátskou, ale v neposlednom rade i s rusínskou (ukrajinskou) historiografiou Podkarpatskej Rusi (z hľadiska dnešnej Zakarpatskej Ukrajiny). Jedným z najlepších ilustračných príkladov pre takéto tvrdenie, hoci ešte pred prvou svetovou vojnou, je profesor právnej histórie na bratislavskej Alžbetínskej univerzite Anton Hodinka/Antal Hodinka/АНТОНІЙ Годинка/АНТОНІЙ Годинка († 1946). Tento žiak veľkého viedenského slavistu chorvátskeho pôvodu Vatroslava Jagića

¹⁴ MAREK KLATÝ: Vojvoda Benedikt v kontexte uhorsko-haličských vzťahov prvej tretiny XIII. storočia. In: *Medea : Studia Mediaevalia et Antiqua*. Roč. 2, 1998, s. 76 – 90 a IDEM: Uhri, Uhorsko a Spiš v haličskej kronikárskej tradícii : Kultúrno-antropologická analýza Haličko-volynského letopisu. In: *Terra Scepusiensis*, s. 264 – 266. IDEM: *Ethnic-cultural Perception of 'Otherness' in a Frontier Region as Reflected in the Galician-Volhynian Chronicle*. MA Thesis in Medieval Studies. Budapest : CEU, 1999. IDEM: Historical-anthropological reflections upon Imago of Kings and Rulership in the Galician-Volhynian Chronicle. In: *Дрогоичинь 1253 : Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича*. Ed.: Олег Жерноклеєв; Мирослав Волощук а Ігор Гурак. Івано-Франківськ : ЛІК, 2008, s. 83 – 97.

¹⁵ NATAŠA PROCHÁZKOVÁ: *Koloman Haličský : Arpádovský panovník 13. storočia*. Dizertačná práca. Bratislava : Katedra slovenských dejín, 2015, 169 s. a EADEM : Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241. In: *Terra Scepusiensis*, s. 243 – 249.

¹⁶ KAROL HOLLÝ: Princess Salomea and Hungarian-Polish Relations in the Period 1214 – 1241. In: *Historický časopis* (ďalej HC). Roč. 55, 2007, s. 5 – 32.

¹⁷ JANA BAČOVÁ: *Uhorsko-poľsko-české vzťahy v kontexte boja o habenberské dedičstvo*. Diplomová práca. Bratislava : Katedra slovenských dejín FiF UK, 2007, 68 s. a EADEM: *Legitimacy – Superiority – Subordination : The Image of Daniil Romanovich in the Context of Foreign Affairs in Galician-Volhynian Chronicle*. MA Thesis in Medieval Studies. Budapest : CEU, 2010, 62 s.

¹⁸ ANGELIKA HERUCOVÁ: Palatine Then Antichrist : Benedict in the Chronicle of Galicia-Volhynia. In: *Colloquia Russica*. Series I, vol. 5, 2015, s. 123 – 130 a EADEM: Dionýz de Türje – priateľ a spolubojovník Bela IV. In: *Vojenské konflikty v dejinách Európy : Stretnutie mladých historikov*. Ed.: Nikoleta Dzurikaninová. Košice : UPJŠ, 2016, s. 36 – 48.

¹⁹ VIKTOR ADAMOVIČ: Dynastic Relationships between Rurikids and Přemyslids : The Marriages Real and Unproven – on the Example of the Marriage between Vratislav of Brno and his Ruthenian Wife. In: *Colloquia Russica*. Series I, vol. 4, 2014, s. 123 – 130 a IDEM: Kráľovstvo české v politike Apoštolskej stolice voči Rusi počas pontifikátov Inocenta IV. a Alexandra IV. In: *Colloquia Russica*. Series II, vol. 3, 2017, s. 159 – 166.

(† 1923) vydal počas vojny v Budapešti monumentálne dielo *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai (Uhorské vzťahy v ruských letopisoch)*.²⁰ Vzhľadom na tematiku HVK je táto publikácia zaujímavá z mnohých dôvodov. Predovšetkým prináša maďarský preklad HVK podľa vydania *Ipatievského letopisu* a *Hustinského letopisu* z roku 1908, ktoré obohacuje o svedectvá dobových uhorských listín a dovtedajšej maďarskej historickej spisby k danej tematike. Niet sa prečo čo čudovať, že dielo sa stalo a zostalo do dnešných dní, základným žriedlom vedomostí maďarských historikov k téme vzájomných stredovekých väzieb medzi Uhorským kráľovstvom a Rusou. Na rozdiel od slovenskej historickej spisby a jej prvých syntéz stredoveku, v maďarskej historiografii a jej domácich i zahraničných syntézach uhorského stredoveku sa tematika rurikovsko-arpádovských väzieb v 13. storočí, ako ju podáva HVK aj vďaka dielu Antona Hodinku, pomerne často reflektuje. Platí to rovnako pri dielach, ktoré vychádzajú v maďarskom, ako i v cudzích jazykoch. Ako príklad uveďme niektoré práce Gyulu Kristóa († 2004),²¹ Pála Engela († 2001),²² alebo naposledy Nory Berendtovej.²³

Anton Hodinka ako uhorský patriot, hoci Rusín narodený na Slovensku, nepodpísal v roku 1919 lojalitu novej Česko-slovenskej republiky. Ďalšiu časť svojho života tak prežil na univerzite v Pátkostolí (Pécs). Tu zasial semeno výskumu uhorsko-ruských stredovekých vzťahov, ktoré trvá dodnes. Dedičom jeho odkazu sa totiž stala profesorka Márta Fontová,²⁴ tiež žiačka segedínskeho profesora Gyulu Kristóa. Bibliografia tejto agilnej

²⁰ ANTAL HODINKA: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* : „Az Orosz teljés gyűjteménye“ (*Полное собрание Русских летописей*). Budapest : A M. Tud. Académia Kiadása, 1916, 510 s. (HVK sa týka najmä kapitola – „A halics-volodimeri évkönyv magyar vonatkozású helyei (III. Béla, II. Endre és IV. Béla halicsi hadjáratai)“ 1188 – 1282-ig, s. 275 – 476).

²¹ Pozri napríklad GYULA KRISTÓ: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest : Zrínyi katonai Kiadó, 1986, 293 s. IDEM: *Die Arpadendynastie : Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Trans.: István Hansel. Budapest : Corvina Kiadó, 1993, 310 s.

²² PÁL ENGEL: *The Realm of St Stephen : A History of Medieval Hungary, 895 – 1526*. Trans.: Tamás Pálosfalvi. Ed.: Andrew Ayton. London a New York : I.B. Tauris Publishers, 2001, 379 s. (najmä kapitola „The Age of the Golden Bulls“, s. 83 – 100 a i.)

²³ NORA BEREND: *The Expansion of Central Europe in the Middle Ages*. London : Routledge, 2012, 544 s. (tu kapitola 14 „The Expansion of the Kingdom of Hungary in the Middle Ages : 1000 – 1490“).

²⁴ MÁRTA FONT: Hodinka Antal – a szláv népek történetének kutatója. In: *A magyar-szláv kapcsolatok : Múlt és jelen című nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete*. Ed.: József Csehily; Valentyina Végvári a Róbert Wolosz : Pécs, 2016. október 13 – 14. Pécs : Pécsi Tudományegyetem BTK Szláv Filológia Tanszék, 2017, s. 11 – 17.

medievalistky by bola veľmi dlhá a z časti ju reflektujeme aj v našom preklade *HVK* a to na miestach, na ktorých rieši partikulárne témy spojené s našou predkladanou edíciou. Na tomto mieste preto podáme len tie najdôležitejšie publikácie. Ako to už v podobných prípadoch býva, základom každej historikovej práce je edícia prameňa. V prípade Mártý Fontovej ako o fundamentálnom edičnom diele môžeme hovoriť o zbierke textov, ktoré vyšli pod titulom *Uhri v Kyjevských letopisoch*.²⁵ Ide o výber staroruských prameňov preložených do maďarčiny vo vzťahu k Uhorskému kráľovstvu a Uhrom do konca vlády Bela III. V roku 2001 vydala knihu zasvätenú problematike uhorského kráľa Kolomana Knihomila († 1116),²⁶ ktorého spájalo s Rusou i manželstvo s Eufémiou, z ktorého sa narodil syn Boris Kolomanovič, po smrti Kolomana mnohonásobný uchádzač o uhorský trón. V roku 2005 sumarizovala svoju dovtedajšiu prácu na téme uhorsko-ruských stredovekých vzťahov monografiou *Arpádovskí králi a ruské kniežatá*.²⁷ V tom istom roku uzrela svetlo sveta po nemecky napísaná monografia pod titulom *Dejepisectvo 13. storočia na hranici dvoch kultúr : Uhorské kráľovstvo a Haličsko-volyňské kniežatstvo*,²⁸ ktorá mapovala dovtedajšiu editorskú i historiografickú prácu autorky a nadväzovala na jej predchádzajúcu prácu v maďarčine. V roku 2017 spolu s Gáborom Barabásom vydala biografiu Kolomana Haličského († 1241).²⁹ Vo výpočte naozaj rozsiahlej bibliografie maďarskej historičky by sme mohli pokračovať. Nie je to však účelom tejto práce. Aj uvedený výber totiž stačí na to, aby sme mohli dielo Mártý Fontovej charakterizovať niekoľkými vetami. Nechýba jej jazyková pripravenosť, systematickosť, precíznosť, ba ani schopnosť abstraktného zovšeobecnenia hlavných historických trendov vo vzťahoch medzi Uhorským kráľovstvom a Rusou, respektíve Haličsko-volyňským kniežatstvom. Pri hlbšom zamyslení sa nad jej naozaj rozsiahlym dielom však viac zasvätený do skúmanej prob-

²⁵ EADEM (trans., ed. a koment.): *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 1996, 341 s.

²⁶ EADEM: *Koloman the Learned : King of Hungary (Könyves Kálmán és kora)*. Trans.: Monika Miklán. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2001, 110 s.

²⁷ EADEM: *Árpád-bázi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2005, 330 s.

²⁸ EADEM: *Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts an der Grenze zweier Kulturen : Das Königreich Ungarn und das Fürstentum Halitsch-Wolhynien*. Mainz–Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur–Steiner, 2005 (*Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, 2005/3.), 48 s.

²⁹ MÁRTA FONT a GÁBOR BARABÁS: *Kálmán (1208 – 1241) : Halics királya : Szlavónia hercege*. Budapest a Pécs : Magyar Történelmi Társulat a Kronosz Kiadó, 2017, 201 s.

lematiky musí postrehnúť, že maďarská autorka síce píše veľa, ale v zásade len v rôznych jazykoch variuje niekoľko svojich zásadných myšlienok. No a na tomto mieste sa musíme trochu pozastaviť, aby sme pochopili najmä jej metodologické východiská. Na rozdiel od Rusína, slavistu, ale uhorského patriota Antona Hodinku, ktorý pri svojich prácach vychádzal zo starej osvietenskej historiografii overenej pravdy o mnohonárodnom charaktere stredovekého Uhorského kráľovstva, pre Mártu Fontovú je východiskom jej nazerania na skúmanú problematiku poňatie dejín prezentované výlučne maďarskou perspektívou, teda tak, ako bolo formulované generáciou maďarských etatistických historikov konca 19. a prvej polovice 20. storočia a petrifikované najmä dielami Györgyho Györffyho († 2000). Okrem iného to znamená, že vo svojom výklade uhorských dejín vychádza zo základných dogiem výkladu uhorského (maďarského) stredoveku. Myšlienkovou osou tejto historickej konštrukcie je, že Uhri, rozumej Maďari prišli do Panónie, podobne ako Španieli do Ameriky, podrobili si miestne národy, prinútili ich im slúžiť, vtlačili im vlastnú kultúrnu pečať, za svätého Štefana vytvorili stredoveké Uhorské kráľovstvo, rozumej Maďarsko a po dlhé stáročia, prakticky do jeho konca boli jediným privilegovaným stavom (šľachtou) tejto monarchie. Netreba veľa vzdelania na to, aby človek pochopil, že takto jednoplánovo poňatý príbeh úspechu Maďarov v priestore Dunajského bazéna nikdy nefungoval, nakoniec rovnako ako nefunguje ani dnes. Uhorské dejiny teda chápe ako výlučne maďarské a za ich nositeľov pokladá Maďarov. To však tiež znamená, že z nich vylučuje iné historické národy bývalého Uhorského kráľovstva, najmä však slovanských obyvateľov tohto kráľovstva a z nich najmä Slovákov a Rumunov, ale tiež Chorvátov, či Srbov. Ti všetci sa, podľa nášho názoru rovnako ako Maďari, skrývajú v kyjevskoruskej letopisnej tradícii pod spoločným *polytonymom* (politickým, nie etnickým označením) *Оугры – Угři*.³⁰ Maďarskej autorky prakticky úplne uchádza, že nielenže uhorskí panovníci z rodu Arpádovcov s Rurikovcami a Piastovcami tvorili jednu rodinu vládcov východo-strednej Európy, ale tiež, a to je azda to hlavné, že medzi nimi neexistovala prakticky žiadna jazyková a kultúrna bariéra. Okrem iného to znamená, že jazykom komunikácie, podobne ako tomu je napríklad i dnes počas každoročných konferencií *Colloquia Russica*, bola nadareálová forma spoločnej slovančiny (*common Slavic*).

³⁰ K chápaniu tohto termínu pozri MARTIN HOMZA: „Uhor“ – „Uhri“ pozri MARTIN HOMZA: Rusi – Rus’ a Uhri – Uhorsko : Pokus o paralelu. In: *Colloquia Russica*. Series II, vol. 4, 2018, s. 157 – 187.

Za epicentrum tohto jazyka pokladáme vlastné Uhorské kráľovstvo a najmä sám jeho kráľovský dvor.³¹

Slovenská medievalistika 21. storočia sa tiež nestačí čudovať s akou vehemenciou najmä na medzinárodných fórach jej južní spoludedičia dejín stredovekého Uhorského kráľovstva presadzujú svoj národne romantický koncept uhorských dejín. Márta Fontová nie je ani zďaleka jediný prípad tohto metodologicky účelového redukovania bohatosti a komplexnosti uhorských stredovekých dejín. Spomeňme na tomto mieste historičku z univerzity v Cambridge, profesorku Noru Berendovú. Vo svojom diele *Expanzia Strednej Európy (Expansion of Central Europe in the Middle Ages)*³² v stredoveku ani raz nespomenula slovo „Slovak“ alebo „slovenský“ a slovo „Slavic“ spomenula spolu päťkrát, čo je vzhľadom na to, že Uhorské kráľovstvo bolo až do svojho úplného konca v roku 1918 nie väčšinovo maďarskou monarchiou, celkom zaujímavý výkon.

Vráťme sa však k Máрте Fontovej. Jej úsilie o zachovanie výkladu uhorských dejín ako dejín Maďarov sa totiž prejavuje najmä v aktuálnom spracovaní problematiky haličského kráľa Kolomana Haličského († 1241), brata uhorského kráľa Bela IV. († 1271). Na pomoc v polemike so slovenskou, ale z časti aj poľskou historiografiou zastúpenou Ryszardom Grzesikom, si pri spracovaní tejto tematiky zobrala asistenta, experta na vzťahy Svätej stolice s Uhorským kráľovstvom Gábora Barabása. Jeho úlohou sa stalo okrem iného spochybníť argumentáciu Martina Homzu, vyššie zmieneného Ryszarda Grzesika, ale tiež Nataše Procházkovej, najmä pokiaľ ide o súvislosti medzi genézou *Uhorsko-poľskej kroniky, HVK* a listami pápežskej stolice Kolomanovi Haličskému. Ak by sme mali zhrnúť jadro tejto polemiky v niekoľkých slovách, maďarská historiografia sa ústami Mártý Fontovej a Gábora Barabása bráni najmä myšlienkou, že cirkevná únia Haličsko-volynského kniežatstva s Rómom, ktorej nositeľom bol Ondrej II. a po ňom Koloman Haličský, sa v rámci univerzalistického rímskeho nazerania na problematiku východo-strednej Európy niesla v znamení revitalizácie myšlienky obnovennej štvrtej rímskej provincie *Sclavinie*.³³ Genéza tejto problematiky pritom siaha, ako je

³¹ IDEM: Niekoľko poznámok k edícii *Monumenta Linguae Slovacae*. In: Peter Benka; Martin Homza a Pavol Žigo (ed.): *Monumenta Linguae Slovacae : Documenta Iuridico-Administrativa : Formulae Iuramentorum Saeculi XVI. – XVIII.* Vol. I. Tom. 1. Bratislava: Universitas Comeniana, 2018, 384 s. (tu s. 63 – 94).

³² NORA BEREND: *Expansion of Central Europe in the Middle Ages, passim*.

³³ Ako sme vyššie naznačili, historik Gábor Barabás sa snaží spochybníť najmä našu argumentáciu ohľadne Kolomana Haličského a jeho intitulatúry, v ktorej sa neobjavuje len „*dux totius Sclavoniae*“, ale aj „*rex totius Sclavoniae*“ a „*rex Sclavorum*“,

jasné už do 9. storočia k *Regnum Sclavorum* Svätopluka I. k Slovanskému arcibiskupstvu svätého Metoda a potom k rímskym konceptom z konca 10. storočia spojeným so svätým Vojtechom, ale tiež do čias sporov cisárstva s pápežstvom, známych aj ako zápas o investitúru na konci 11. a začiatkom 12. storočia. Nemá väčší zmysel púšťať sa na tomto mieste hlbšie do naznačenej polemiky, keďže svojim žánrom patrí na iné miesto a do určitej miery sme sa jej venovali v predchádzajúcich kapitolách. Už tu však treba konštatovať, že myšlienku univerzálnej rímskej provincie menom *Sclavinia* pokladáme za ideovo-politickú konštrukciu, ktorá súperila počas celého stredoveku ale i neskôr s viac partikulárnym konceptom Uhorského kráľovstva (*Regnum Hungariae*).

Dosť však o tom ako sa na problematiku *HVK* dívajú maďarskí vedci. Pozrime sa radšej na skúmanú problematiku cez prizmu súčasných ukrajinských, bieloruských a ruských historikov. Náš stručný výpočet by sme mali začať od „zakladateľa“ medievistickej a ranonovovekej spisby o západnej Rusi – Ukrajine, Michala S. Hruševského/Михайло Сергійович Грушевський († 1934). Jeho zásadné historické, ale aj národne formatívne desaťväzkové dielo *Dejiny Ukrajiny-Rusi*³⁴ vznikalo počas mnohých desaťročí a dodnes tvorí východiskovú bázu pre mnohých bádateľov, ktorých zaujímajú dejiny tejto časti Európy. *HVK* a dejín vzájomných vzťahov Uhorska so západokyjevskými kniežatstvami sa týka tretia časť tohto *opus magnum* ukrajinskej historiografie. Nesie titul *Haličsko-volyňská dŕžava* (13. – 14.

ktoré v duchu *Uhorsko-poľskej kroniky* a staršej historickej tradície vykladáme ako paralelný politický koncept Uhorského kráľovstva. Pri svojej protiargumentácii však Barabás vyčíta Martinovi Homzovi veci, ktoré nikdy nenapísal. Napríklad, že v *Dejinách Spiša* na s. 148 Kolomana nazval *Rex Russiae*, čo neurobil, alebo, že na tej istej strane Kolomana nazval kniežaťom Spiša, ale ani tam to neurobil, čo si každý súdny človek môže overiť. Pozri MARTIN HOMZA: Včasnostredoveké dejiny Spiša. In: *Historia Scepusii*. Vol. 1 : *Dejiny Spiša do roku 1526*. Ed.: Ryszard Gładkiewicz a Martin Homza. Bratislava a Kraków : Etc, 2009, 993 s. (tu s. 148). V súvislosti s výkladmi súvisiacimi s vydaním *Uhorsko-poľskej kroniky* potom hovorí o „nonconventional interpretations,“ teda nekonvenčných interpretáciách. Pozri GÁBOR BARABÁS: The Titles of the Hungarian Royal Family in the Light of Hungarian and Papal Sources in the First Half of the Thirteenth Century. In: *Chronica : Annual of the Institute of History, University of Szeged*. Roč. 13, 2017, s. 27 – 43 (tu s. 39 – 40). Autor je tiež známy notoricky chybným prepisovaním slovanských jazykov.

³⁴ МИХАЙЛО С. ГРУШЕВСЬКИЙ: *Історія України-Руси*. Vol. 1 – 10. Львів а Київ 1898 – 1931.

storočie)/Галицько-волинська держава (XIII – XIV в.).³⁵ Za viac ako záslužné, povedzme dokonca nevyhnutné kvôli určeniu časovej a príčinnno-následnej osi HVK pokladáme dielo *Chronológia udalostí Haličsko-volynského letopisu*³⁶ z roku 1901. O význame diela Hruševského pre vedecké práce vyššie spomenutých Antona Hodinku a Jevgenija Perfeckého by sme mohli hovoriť dosť dlho, ale azda až na inom mieste.

Niekoľko slov však musíme povedať o diele ukrajinského exulanta, profesora na La Salle University vo Philadelphii v USA Georga (Grigorija) A. Perfeckého, menovca bratislavského profesora. Začali by sme jeho anglickým prekladom HVK, ktorý vyšiel v rámci *Harvard Ukrainian Studies* už v roku 1973³⁷ a bol a je svojou kvalitou po mnohé roky základom informácií o Haličsku i Vladimírsku a jeho susedoch v 13. storočí nielen v anglojazyčnom svete. Druhou fundamentálnou prácou tohto autora s presahom do reálií Uhorského kráľovstva potom bola štúdia *Uhorsko a Uhri v Haličsko-volynskej kronike (Hungary and the Hungarians in the Galician-Volynian Chronicle)* z roku 1987.³⁸

Ďalším významným vedcom, ktorý pokračoval a pokračuje v diele Georga (Grigorija) A. Perfeckého je profesor stredovekej histórie v Lvove Leontij Vojtovič (Леонтий Вікторович Войтович). Už pôsobisko tohto autora jednoznačne poukazuje na nadväznosť jeho diela na Michala S. Hruševského. Vo svojej práci mimoriadnu pozornosť kladie na otázku genézy, ekonomicko-politicko-cirkevného usporiadania v Haličsko-volynskej Rusi i osobitne jej najvýznamnejším predstaviteľom Danielovi Romanovičovi Haličskému, či Levovi Danielovičovi.³⁹ V roku 2010 vydal napríklad významnú prácu o zápase Mongolov, Litovcov, Poliakov a Uhrov o dedičstvo po Romanovičovcoch.⁴⁰

³⁵ IDEM: *Галицько-волинська держава (XIII – XIV в.)*. Pozri <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur301.htm>.

³⁶ IDEM: *Хронологія подій Галицько-волинської літописи*. In: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Roč. 41, 1901, s. 1 – 72.

³⁷ GALICIAN-VOLHYNIAN Chronicle. Ed. a trans.: George A. Perfecky. In: *Harvard Series in Ukrainian Studies*. Vol. 16/2. Munich: Wilhelm Fink Verlag, 1973, 159 s.

³⁸ GEORGE A. PERFECKY: *Hungary and the Hungarians in the Galician-Volynian Chronicle*. In: *Hungarian Studies*. Roč. 3, 1987, s. 19 – 29.

³⁹ ЛЕОНТИЙ В. ВОЙТОВИЧ: *Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл.1225 – бл. 1301)*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014, 314 s.

⁴⁰ IDEM: *Польща: Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів*. In: *Проблеми слов'янознавства*. Roč. 59, 2010, s. 52 – 66. Online dostupné články pozri http://chtyvo.org.ua/authors/Voitovych_Leontii/.

V tesných šľapajach Leontija Vojtoviča kráča iný významný súčasný ukrajinský historik Mikuláš F. Kotľar (Микола Федорович Котляр), člen korešpondent Ukrajinskej akadémie vied. V roku 2002 vydal ukrajinský preklad a komentáre *HVK*.⁴¹ V tom istom roku tiež vydal monografiu zasvätenú Danielovi Romanovičovi Haličskému,⁴² v ktorom celkom pochopiteľne rieši aj početné uhorské väzby tohto panovníka k Uhorsku, respektíve Slovensku. Staršie väzby k Uhorskému kráľovstvu a Byzancii autor rozoberá v článku z roku 2000.⁴³

Hoci Leontij Vojtovič a Mikola Kotľar sú nepochybne v súčasnosti najviac oceňovanými ukrajinskými medievalistami, viac textov o súvislostiach medzi Uhorským kráľovstvom napísal v poslednom období náš kolega, Miroslav Vološčuk z Centra medievalistických štúdií Priкарпatskej národnej univerzity Vasiľa Štefánika v Ivano-Frankivsku (Центр медієвістичних студій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську). Prehľad stredovekárskeho textov tohto autora s presahom na juh od Karpát je naozaj impozantný.⁴⁴ V roku 2014 vydal publikáciu „*Rus*“ *v Uhorsku (XI. – druhá polovica XIV. storočia) : Sociálno-politická úloha, majetkové vzťahy, migrácia* / „*Русь*“ *в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.) : суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*. Ide o rozsiahlu monografiu, ktorá ako jedna z mála reflektuje maďarskú i slovenskú historiografiu v témach so súvislosťou k stredovekej Rusi.⁴⁵ Uhorským väzbám s Rusou v 13. a 14. storočí sa autor venuje skoro na päťdesiatich stránkach v 2. kapitole.⁴⁶ Za cenné v tejto súvislosti pokladáme snahu autora zohľadniť podiel dnešného Slovenska, ale i Slovákov na vzá-

⁴¹ Галицько-Волинський літопис : Дослідження : Текст : Коментар. Ed. Микола Ф. Котляр. Київ : Наук. думка, 2002, 396 s. Ruská verzia *Галицько-волинская летопись*. Ed. a trans.: Николай Ф. Котляр a kol. Санкт-Петербург : Алетея, 2005, 424 s.

⁴² Микола Котляр: Данило Галицький : Біографічний нарис галицько-волинського князя Данила Романовича Галицького (1201 – 1264). Київ : Видавничий дім „Альтернативи“, 2002, 328 s.

⁴³ IDEM: Галицько-Волинська Русь, Візантія і Угорщина XII ст. In: *Україна в Центральній-Східній Європі : Студії з історії XI–XVIII століть*. Ed.: В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000, 463 s. (tu s. 6 – 21). Prehľad ďalších online diel tohto autora pozri http://chtyvo.org.ua/authors/Kotliar_Mykola/.

⁴⁴ Pozri jeho online dostupné články http://chtyvo.org.ua/authors/Voloschuk_Myroslav/.

⁴⁵ МИРОСЛАВ ВОЛОЩУК: „*Русь*“ *в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.) : Суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*. Івано-Франківськ : ЛІЛЕЯ-НВ, 2014, 496 s. (tu s. 40 – 51).

⁴⁶ *Ibidem*, kapitola: „*Русь*“ – „*Ruthenia*“ – „*Галицкая земля*“ IX – XIV ст., s. 92 – 141.

jomných stredovekých vzťahoch medzi týmito dvoma politickými subjektmi. Autor celkom správne – na rozdiel od maďarskej historiografie – chápe, že pod termínom *Озепу* (*Узпу*) v ruskej stredovekej spisbe je treba chápať všetkých tých, ktorí prichádzali ako vojaci, ale tiež obchodníci, či mnísi, alebo vôbec klérus zo stredovekého Uhorského kráľovstva a to bez ohľadu na to, z akého národa pochádzali. *Vice versa*, teda z opačnej strany ako Rusov, označovali v Uhorskom kráľovstve všetkých, ktorí na juh od Karpát prišli z územia stredovekých ruských kniežatstiev.⁴⁷ Miroslav Vološčuk ešte napísal aj množstvo ďalších menších prác, štúdií, ktoré sa venujú sledovanej problematike. Z vyššie uvedených dôvodov ich tu však nebudeme menovať.

Ďalším ukrajinským historikom, ktorý vložil a vkladá svoju energiu do bádania a popularizácie najstarších dejín území, na ktorých sa dnes nachádza Ukrajina a Bielorusko je Vitalij Nagirnyj, absolvent Prikarpatskej národnej univerzity Vasil'a Štefánika v Ivano-Frankivsku, v súčasnosti na Jagelovskej univerzite v Krakove. Prehľad jeho diel by bol takisto širší, opäť sa však sústredíme na jeho fundamentálnejší výstup, ktorým je publikácia *Zabraničná politika kniežatstiev Haličskej a Volynskej krajiny v rokoch 1198 (1199) – 1264*.⁴⁸ Kniha mapuje zahraničnú politiku Haličsko-volynskej Rusi na sklonku vlády Romana Mstislaviča a jeho syna Daniela Romanoviča, ktorého smrťou v roku 1264 v podstate končí. Prednosťou Nagirného práce je skutočnosť, že uvedenú problematiku báda nielen na základe známych prameňov, ale v súlade a často i v polemike s najnovšou sekundárnou literatúrou k danej téme, ktorá k nej za posledné roky vznikla. Je tomu tak aj preto, že Vitalij Nagirnyj nie je len vedec, ale spolu s Miroslavom Vološčukom aj organizátorom každoročných konferencií *Colloquia Russica*, s výstupmi rovnakého mena. Toto fórum mladých i zaslúžilých historikov a historičiek zo Srbska, Maďarska, Česka, Slovenska, Poľska, Bieloruska, Ukrajiny i Ruska, ale tiež z Litvy a ďalších krajín prináša v ročnej periodicite najnovšie výskumy dotýkajúce sa tematiky stredovekej Rusi. Do dnešného dňa vyšlo 8 dielov v sérii I a 4 diely v sérii II. Podkladom k obom sériám sú každoročne organizované monotematické konferencie putujúce po jednotlivých štátoch a mestách, ktoré ležali vo sfére záujmu nielen Haličsko-volynskej, ale i celej Rusi. *Colloquia Russica* tak vytvára širokospektrálne autorské fórum začínajúcich i overených autorov, ktoré svojim zložením aj atmosférou, či technikami a médiami dorozumievania

⁴⁷ *Ibidem*, s. 79.

⁴⁸ WITALIJ NAGIRNYJ: *Politika zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264*. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2011, 362 s.

(„spoločná slovančina“ = *common Slavic*) odkazuje na stredovekú Haličsko-volyňskú Rus, na ktorej to podľa všetkého nebolo veľmi inak.

Jedným z pravidelnejších hostí na týchto myšlienkových trhoch býva i bieloruský historik, Alexej Martyniuk (Алексей Мартынюк) pôsobiaci na univerzite v Minsku. Vo svojich textoch sa zaoberá najmä analýzou tých častí *HVK*, ktoré súvisia s českými, rakúskymi a uhorskými epizódami Daniela Romanoviča a jeho syna Leva Danieloviča. Za všetky texty spomeňme na tomto mieste článok *Nemci sú nadšení z tatárskej zbroje*,⁴⁹ ktorý odznel na konferencii *Colloquia Russica* na Spišskej Kapitule v roku 2014, alebo *Knieža Rastislav v bitke na rieke Litave*.⁵⁰ Posledný z textov s uhorskou tematikou bieloruského autora, ktorému by sme tu chceli venovať pozornosť, nesie titul: *Rus na oboch stranách Uhorských hôr*⁵¹ a je to recenzia na vyššie popísanú publikáciu Miroslava Vološčuka. V podobe vedeckej syntézy potom tieto a ďalšie práce menovaného autora vyšli v publikácii *Po Herbersteina : Rakúsko a východná Európa (13. – začiatok 16. storočia)*.⁵² Z mnohých otázok, ktoré si v nej položil, zopakujeme jednu. Týka sa otázky prijímania ruských utečencov v Uhorskom kráľovstve a ich relatívne rýchlej asimilácie s miestnym prostredím. K úvahám bieloruského vedca by sme dodali iba to, že vlastne sa ani niet čomu čudovať. Zväčša sa totiž títo emigranti integrovali do miestneho uhorsko-slovanského prostredia. Na ilustráciu by som uviedol napríklad Rastislava Michajloviča Černigovského v Mačve.

Z východoslovanských autorov, ktorí sa intenzívne zaoberajú problematikou *HVK* a tým aj vzájomných uhorsko-ruských väzieb, napíšeme ešte pár slov k historikovi Alexandrovi V. Majorovovi, vedúcemu Katedry muzeológie v Petrohrade. Alexander Majorov v roku 2004 obhájil dizertačnú prácu *Haličsko-volyňská Rus : Štúdie zo sociálno-politických dejín v predmongolskom*

⁴⁹ АЛЕКСЕЙ МАРТЫНЮК: „Немцы же дивящиеся оружию татарскому“: С кем и когда встречался Даниил Романович в Пожони? In: *Colloquia Russica*. Series I, vol. 5, 2015, s. 149 – 160 a IDEM: Князь Ростислав в битве на реке Лейте : „русский эпизод“ австрийской истории. In: *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. Roč. 2 (52), 2013, s. 49 – 55.

⁵⁰ IDEM: Князь Ростислав в битве на реке Лейте : „русский эпизод“ австрийской истории. In: *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. Roč. 2 (52), 2013, s. 49 – 55.

⁵¹ IDEM: Русь по обе стороны Угорских гор [Рец. на Волошук М. «Русь» в Угорскому королевству (XI – друга половина XIV століття). Ивано-Франківськ, 2014]. In: *Studia Historica Europae Orientalis : Исследования по истории Восточной Европы* 9. Минск : РИВШ, 2016, s. 233 – 238.

⁵² IDEM: *До Герберштейна : Австрия и Восточная Европа (XIII – начало XVI века)*. Москва : Квадрига, 2019, 572 s. (tu kapitola 1, s. 11 – 224).

období.⁵³ Vzhľadom na skutočnosť, že dielo sa zaoberá najmä šľachtou a mestskými komunitami, ktoré boli najmä v Haličsku často prouhorské, venujeme mu trochu viac pozornosti. Už pri prvom náhlade je totiž zrejmä perspektíva, z ktorej sa autor tejto v mnohých ohľadoch fenomenálnej knihy díva na historickú realitu. Nie je to optika zvonku, ako ju vidíme v dielach Mártý Fontovej, a ani to nie je optika, ktorá vyhľadáva v systéme príznakové témy vo vzťahu k Uhorskému kráľovstvu, ako to vidíme v diele Miroslava Vološčuka. No a nejde ani na poľské témy prednostne zameraný výskum Dariusza Dąbrowského a Adriana Jusupovića. Je to originálny pohľad do systému a zo systému fungovania jedného z kniežatstiev starej Rusi. Alexander Majorov totiž najprv modeluje socio-historickú paradigmu starého Haličska-Vladimírka, aby následne mohol nielen ukázať, ktorá časť haličsko-vladimírkej society korelovala k Uhorskému kráľovstvu, ale aj to, prečo tomu tak bolo a hlavne ako to celé v praxi vyzeralo. Tento pohľad dovnútra a zvnútra nám tak v konečnom dôsledku pomáha pochopiť objektívne dôvody uhorského „úspechu“ v juhozápadnej Rusi 13. storočia. Napriek tomu, že si vysoko vážime túto v mnohých ohľadoch fundamentálnu prácu ruského historika, dovoľujeme si v súlade s tézami načrtnutými v našich komentároch k terajšiemu vydaniu *HVK* povedať, že Alexander Majorov nie vždy v tejto svojej publikácii dôsledne zhodnotil kultúrny a politický význam juhozápadného vektora v dejinách počiatkov a rozvoja Rusi. Na druhej strane aj po osobných konzultáciách s týmto autorom nemôžeme povedať, že si ho neuvedomuje. Tomu nakoniec svedčí aj článok uverejnený ešte v roku 2016 o historickej pamäti Veľkej Moravy na Rusi.⁵⁴

Náš výpočet diel a historikov, ktorí si zasluhujú pozornosť v tomto stručnom prehľade, ukončíme glosovaním dvoch dôležitých textov – monografie *Následníci Kyjeva : Medzi kráľovskou korunou a tatárskym jarmom* z roku 2002 a štúdiu *Status Mačvy v časoch Rastislava Michajloviča*⁵⁵ od profesora Djuru Hardiho. Autora zo srbského Nového Sadu sme do nášho výpočtu zaradili

⁵³ IDEM: *Галицко-Волынская Русь : Очерки социально-политических отношений в домонгольский период : Князь, бояре и городская община*. Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001, 640 s. (pozri najmä hlavu č. 5 „Zápas Daniela Romanoviča o haličský prestol...“, s. 482 – 606).

⁵⁴ IDEM: Историческая память о Великой Моравии и верховская историко-географическая провинция. In: *Вестник Брянского государственного университета*. 2016, č. 4 (30), s. 71 – 77.

⁵⁵ ЂУРА ХАРДИ: *Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма : Студија о државно-правном положају Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године*. Нови Сад : МБМ плас, 2002, 239 s. a IDEM: Der Status von Matschwa in der Zeit Rastislav Michailowitschs. In: *Slovakia and Croatia : Historical Parallels*

z niekoľkých dôvodov. Predovšetkým dnešná srbská Vojvodina kedysi patrila do Uhorského kráľovstva no a Djura Hardi je potomkom zemplínskych gréckokatolíkov, ktorí sa vystaňovali v 18. storočí na Dolnú Zem. Vďaka svojej „ruskej viere“ sa však v evanjelickom, katolíckom a pravoslávnom prostredí Vojvodiny vyhranili ako „Rusi“. Djura Hardi tak istým spôsobom skúma históriu svojich historických predchodcov na pomedzí medzi Balkánom a Uhorským kráľovstvom. Jedným z takýchto bol nepochybne aj knieža Rastislav Michajlovič. V monografii o následníkoch Kyjeva venuje tejto problematike približne 20 strán v kapitole, ktorá mapuje zápas Romanovičovcov, teda najmä Daniela, ale i jeho brata Vasilka v rokoch 1228 – 1245 o obnovenie ich moci nad Haličskom. Knieža Rastislav Černigovský bol v čase, keď Djura Hardi písal svoju štúdiu, v slovenskom historickom svete pomerne málo známou osobnosťou a zo staršej historiografie sa mu venovali viac-menej iba vyššie zmienení Franko V. Sasinek a Jonáš Záborský, určitý priestor sa mu dostal v rámci syntézy dejín Spiša *Historia Scepusii* v kapitole, ktorú napísal Martin Homza. Predstavenie tohto nie bezvýznamného vládcu z Olegovičovskej línie Rurikovcov slovenskej odbornej verejnosti bolo preto isto podstatným aktom. Zrekapitulujme však to najdôležitejšie z myšlienok srbského autora o Rastislavovi Michajlovičovi. Predovšetkým jasne vidí paralelu medzi vládou a pádom Kolomana Haličského a Rastislava v Haličsku. Podobnú analógiu potom vidí aj medzi ich umiestnením v južnej časti kráľovstva – Kolomana v Slavónsku-Chorvátsku s Dalmáciou a Rastislava najprv tiež v tejto časti kráľovstva, neskôr však v Mačve. Pri popisovaní tejto paralely si však Djura Hardi nepoložil otázku, prečo Belo neodovzdal dedičstvo po Kolomanovi (zomrel 13. októbra 1241) svojmu obľúbenému zaťovi a dcére, ale odovzdal ho Štefanovi z rodu Gutkeledovcov. Hoci tu nie je priestor na polemiku, domnievame sa, že rozhodnutie Bela IV. bolo motivované najmä strachom z toho, že podobne ako Koloman by v konečnom dôsledku z pozície vládcu celej Slovenskej krajiny (*totius Slavoniae*) mohol za určitých okolností aj Rastislav, či jeho potomkovia ohroziť centrálnu moc v kráľovstve. To sa nakoniec viac-menej aj udialo v časoch Bela Rostislaviča, Rastislavovho syna, ktorý po smrti Štefana V. bol v roku 1272 ako potenciálny regent kráľovstva zavraždený stúpenkami Alžbety Kumánskej, respektíve jej neplnoletého syna Ladislava IV. Kumánskeho. Štúdia Djuru Hardiho však v každom prípade prináša aj ďalšie dôležité súvislosti, napríklad vysvetlenie prečo termín *dominus* (pán) bol v dobovej uhorskej právnej terminológii adekvátny termínu *dux* (vojvoda, ale niekedy tiež prekladané aj ako knieža).

and Connections (until 1780). Ed.: Martin Homza; Ján Lukačka a Neven Budak. Bratislava a Zagreb : Katedra slovenských dejín a Post Scriptum, 2014, s. 128 – 134.

V úvahách o textoch srbského autora by sa dalo pochopiteľne pokračovať. Teraz nám však nezostáva nič iné než očakávať jeho monografiu zasvätenú Rastislavovi Michajlovičovi Černigovskému.

Na záver nášho stručného prehľadu venovaného rekapitulácii hlavných tém a tendencií v interpretácii *HVK* by sme radi poznamenali jediné. V posledných viac ako dvadsiatich rokoch sa výskum tejto kroniky výrazne zmenil. Týka sa to tak jeho kvality ako i kvantity. Vedúcu úlohu v ňom má najmä súčasná ukrajinská, ale aj poľská historiografia. Vedcom z Ukrajiny Vitalijovi Nagirnému a Miroslavovi Vološčukovi sa však v posledných rokoch podarilo okolo média *Colloquia Russica* vytvoriť myšlienkový trh – fórum, na ktorom sa veľmi intenzívne pertraktujú témy (nielen ale aj) z tejto kroniky. Je príznačné, že na ich riešení sa podieľajú vedci, ktorí myšlienkovito zapadajú do záujmového priestoru Uhorského kráľovstva v časoch vlády Bela III., ale najmä Ondreja II. a jeho syna Bela IV. Každá z moderných národných historiografií, či je to poľská, ukrajinská, ruská, bieloruská, slovenská, maďarská, ale i srbská, ba z časti aj litovská a česká tak majú svoju možnosť prezentovať svoje názory na históriu tejto zaujímavej časti Európy a sveta.

Haličsko-volynská kronika. Krátka história vydávania významnej pamiatky starej ruskej literatúry

Nora Malinovská

*Haličsko-volynskú kroniku*¹ (ďalej *HVK*) možno priradiť k obsahovo a literárne najvýznamnejším dielam staroruskej písomnej kultúry a historiografie. Okrem toho, že je hlavným prameňom informácií k dejinám Haličsko-volynského kniežatstva a dynastie Romanovičovcov v období rokov 1201 – 1292, prináša zároveň množstvo dôležitých poznatkov pre skúmanie vzájomných vzťahov v celom východo-stredoeurópskom priestore v danom

¹ *Haličsko-volynská kronika* je v slovenskej historiografii známa aj pod názvom *Haličsko-volynský letopis*, čo je priama transliterácia pôvodného ruského názvu diela (rus. Галицко-Волынская летопись). Letopis je literárnym žánrom typickým pre historiografiu stredovekej Rusi. Jednotlivé historické udalosti a fakty, ktoré sú v ňom zaznamenané viac-menej v chronologickom slede „rok-po-roku“ (rus. погодная запись), sú často popretkávané rôznožánrovými vsuvkami a interpoláciami (historické rozprávania, legendy, záznamy úradných dokumentov, atď.), mnohokrát aj od viacerých autorov-letopiscov. Záznam udalostí sa v každom novom roku (až do konca 15. storočia v stredovekej Rusi bol prvým mesiacom roka marec, podobne ako pôvodne u všetkých Slovanov) tradične začínal slovami: „в лето“ (to jest v roku; toto staroslovanské slovo označovalo všeobecne „rok“) – odtiaľ vzišiel aj názov „letopis“.

Staroruské letopisy nemajú v ostatnej stredovekej historickej spisbe presné ekvivalenty; analógie môžeme hľadať v byzantských kronikách či stredovekých západoeurópskych análoch a kronikách. Avšak historiografia juhozápadnej Rusi, kam zaraďujeme aj *HVK*, sa svojou štruktúrou vydeľuje spomedzi ostatných, typických staroruských letopisných zbierok. Zápis udalostí sa nerobil postupne v ročnej súslednosti, ale celá narácia vznikala naraz. Z tohto dôvodu, čo potvrdzuje aj rozbor jednotlivých zachovaných rukopisov *HVK*, vieme, že jeho pôvodný protograf neobsahoval chronologizáciu (táto skutočnosť je zaznamenaná prostredníctvom *Chlebnikovského odpisu*, bližšie pozri pozn. č. 6), čím sa dielo vzhľadom na obsahovo, literárne a štylisticky pestré a celistvé spracovanie textu viac približuje literárnemu žánru stredovekej kroniky. Aj z tohto dôvodu uprednostňujeme v našej edícii výraz „kronika“ pred výrazom „letopis“. Podrobnejšie pozri Йитка Комендова: Жанр Галицко-Волынской летописи в типологической перспективе. In: *Письменность Галицко-Волынского княжества : историко-филологические исследования*. Ed.: Jitka Komendová a kol. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016, 159 s. (tu s. 79 – 88). Pozri tiež Галицко-Волынская летопись. Ed. a trans.: Ольга П. Лихачева. In: *Библиотека литературы Древней Руси*. Vol. 5 : XIII век. Санкт-Петербург : Наука, 1997, s. 184 – 357 (tu s. 184).

období. Ako vyplýva z textu *HVK*, medzi Haličsko-volynským kniežatstvom a Uhorským kráľovstvom, jeho bezprostredným juhozápadným susedom, dochádzalo k zvlášť intenzívnej politickej a kultúrno-spoločenskej interakcii v časoch panovania uhorského kráľa Ondreja II. (1205 – 1235) a v prvých dvoch dekádach vlády jeho syna Bela IV. (1235 – 1270). Vývoj politických, kultúrnych i ekonomických pomerov v Uhorskom kráľovstve, ktoré bolo najmenej od čias vlády Bela III. (1172 – 1196) politickým hegemonom v tejto časti Európy, zákonite ovplyvňoval situáciu v tomto juhozápadnom staroruskom kniežatstve. O to viac je potom prekvapivé, že vedecký preklad tohto kľúčového naračného textu 13. storočia nebol doposiaľ v slovenskej, ale donedávna ani v českej² historiografii zrealizovaný. Unikátny informačný potenciál *HVK* možno aj z tohto dôvodu ostal v našej historiografii nedostatočne prebádaný, nevyčerpaný a pre mnohých čitateľov to bude vôbec prvé oboznámenie sa s danou problematikou. Naším hlavným zámerom preto bolo a je tento nedostatok napraviť a predstaviť slovenskej verejnosti prvé slovenské kritické prekladové vydanie *HVK*.³

V kritickej edícii uzrela táto kronika po prvý raz svetlo sveta v roku 1843, v rámci vydania *Ipatievského letopisu*, ako druhý diel v rámci široko koncipovaného projektu edície Ruskej akadémie vied, presnejšie jej Archeografickej komisie pod titulom *Полное собрание русских летописей* (ďalej *ПСРЛ*).⁴

² V roku 2010 vyšiel český preklad kroniky: *HALIČSKO-VOLYNSKÝ letopis*. Ed. a trans.: Jitka Komendová. Praha: Argo, 2010, 184 s.

³ Z najnovších zahraničných kritických prekladových edícií *HVK* spomenieme práce ruských, ukrajinských a poslednej dobe najmä poľských kolegov: *KRONIKA haličko-wołyńska : Kronika Romanowiczów*. Ed., trans. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović. Kraków a Warszawa: Avalon, 2017, 327 s. Podobne *KRONIKA haličko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*. Ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović. In: *Monumenta Poloniae Historica : Nova series* (ďalej *MPH NS*). Vol. 16. Kraków a Warszawa: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, 2017, 710 s. Takisto *Галицько-Волинський літопис : Дослідження* : Текст : Коментар. Ed., trans. a koment.: Микола Ф. Котляр. Київ: Наукова Думка, 2002, 400 s. a ruský preklad: *Галицко-Волынская летопись*. Ed., trans. a koment.: Николай Ф. Котляр, Вера Ю. Франчук a Андрей Г. Плахонин. Санкт-Петербург: Алетей, 2005, 424 s.

⁴ *ИПАТІВСКАЯ ЛѢТОПИС*. In: *Полное собрание Русских летописей* (ďalej *ПСРЛ*). Vol. 2. Ed.: Яков И. Беренников. Санкт-Петербург: Въ Типографіи Едуарда Праца, 1843, 379 s. (tu *Haličsko-volynský letopis*, s. 155 – 227). Druhé, kritickejšie vydanie vyšlo v roku 1908. Pozri poznámka nižšie.

O druhé vydanie sa potom postaral v roku 1908 Alexej Šachmatov.⁵ Toto vydanie do dnešných dní slúži ako východisko početných prekladov a edícií.

ZACHOVANÉ RUKOPISY HVK

HVK tvorí tretiu nosnú časť *Ipatievského letopisu*⁶ (ďalej *IL*), ktorý sa do dnešnej doby zachoval vo ôsmich známych rukopisoch datovaných od 15. do 19. storočia. Historiograficky najcennejšie z nich sú prvé dva najstaršie: rovnomenný takzvaný *Ipatievský odpis*,⁷ pochádzajúci zo začiatku dvadsiatych rokov 15. storočia a mladší, no obsahovo archaickejší takzvaný *Chlebnikovský odpis*⁸ z konca päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov

⁵ Поззи ИПАТІЕВСКАЯ ЛѢТОПИС. In: ПСРЛ. Vol. 2., 2. vyd. Ed.: Алексей А. Шахматов. Санкт-Петербург : Типография М. А. Александрова, 1908, 482 s./938 stráncov (tu s. 373 – 482/stránec 715 – 938).

⁶ *Ipatievský letopis*, respektíve *Ipatievská letopisná zbierka* (rus. *Ипатьевская летопись, Ипатьевский летописный свод*) je spolu s *Laurentievským letopisom* najstarším a najcennejším staroruským naračným prameňom k dejinám stredovekej Rusi. Svoj názov dostal podľa Ipatievského kláštora pri meste Kostroma, v ktorom bol objavený najstarší odpis tohto letopisu, tzv. *Ipatievský odpis*. Už koncom 19. storočia Alexej A. Šachmatov dokázal, že *IL* fixuje a odráža južnoruskú letopiseckú tradíciu konca 13. storočia, ktorá sa oproti novgorodskej či pskovskej vyznačovala literárnejším a štylisticky poetickjším spracovaním naračného textu. Podrobnejšie pozri nasledujúci odkaz.

⁷ *Ipatievský odpis* (rus. *Ипатьевский список*) je najstarším z rukopisov *IL*. Predpokladá sa, že bol spísaný okolo roku 1420 v severoruskej oblasti, najpravdepodobnejšie v Pskove, avšak vychádza z nezachovaného južnoruského originálu, takzvanej *Južnoruskej letopisnej zbierky* (rus. *Южнорусский летописный свод*). Hlavnou osobitosťou *Ipatievského odpisu*, ktorou sa líši od *Chlebnikovského*, ako aj od všetkých ostatných odpisov *IL*, je implementácia chronologizácie do HVK. V súčasnosti sa *Ipatievský odpis* nachádza v Knižnici ruskej akadémie vied (rus. *Библиотека Российской Академии наук*) v Petrohrade pod signatúrou 16.4.4. Podrobný popis a analýzu rukopisu pozri АЛЕКСЕЙ А. ШАХМАТОВ: 1) Предисловие. In: ПСРЛ. Vol. 2. 2. vyd. (1908), s. III – V; 2) *История русского летописания*. Vol. 2: *Обозрение летописей и летописных сводов XI – XVI вв.* Ed.: Виктор К. Зиборов а Роман А. Наливайко. Санкт-Петербург : Наука, 2011, 648 s. (tu s. 75 – 110). Takisto Борис М. Клосс: Предисловие к изданию 1998 г. In: ПСРЛ 2. 5. vyd. Ed.: Борис М. Клосс. Москва : Языки русской культуры, 1998, 648 s. (tu s. E – G). Podobne ako aj *KRONIKA halicko-wołyńska*, s. XIX – XXII.

⁸ Južnoruský *Chlebnikovský odpis* (rus. *Хлебниковский список*) bol zostavený medzi rokmi 1550 – 1560. Stalo sa tak pravdepodobne z iniciatívy kniežaťa Konštantína K. Ostrožského (rus. Константин Константинович Острожский, 1526 – 1608), po ktorom je v historiografii *Chlebnikovský spisok* niekedy nazývaný aj *Ostrožský* (rus. *Острожский список*). V 17. storočí sa niekoľko papierových listov rukopisu stratilo a pôvodné radenie listov sa pomiešalo. Následne bola vyhotovená nová redakcia odpisu, v ktorej boli niektoré zo stratených listov doplnené novými, prepísanými

16. storočia. Textologicko-lingvistickým rozborom sa preukázalo, že obidva tieto rukopisy sú redakciami rovnakého nezachovaného južnoruského protografu *IL* z konca 13. storočia.

Ostatné rukopisy sú buď samostatnými odpismi *IL* alebo ich redakciami, respektíve kópiami hlavných odpisov *IL*. Uvádzame ich v chronologickom poriadku: takzvaný *Pogodinský odpis*⁹ z prvej tretiny 17. storočia, takzvaný

z iného rukopisu *IL*, čím však na niekoľkých miestach došlo k duplikácii rovnakej pasáže textu. V 18. storočí *Chlebnikovský odpis* patril kolomenskému kupcovi, bibliofilovi a mecénovi Petrovi K. Chlebnikovovi. Textologicko-lingvistickou analýzou Alexeja A. Šachmatova bolo preukázané, že v porovnaní s *Ipatievským odpisom* je táto južnoruská redakcia *IL* na mnohých miestach úplnejšia, presnejšia a najmä archaickejšia. Týmto sa viac približuje nezachovanému stredovekému južnoruskému archetypu *IL* z konca 13. storočia. Originál *Chlebnikovského odpisu* sa nachádza v Knižnici ruskej akadémie vied v Petrohrade pod signatúrou F.IV.230. Podrobnejší popis a analýzu rukopisu pozri АЛЕКСЕЙ А. ШАХМАТОВ: 1) Предисловие, s. VIII – XI, 2) *История русского летописания* 2, s. 111 – 123. БОРИС М. КЛОСС: Предисловие, s. G – H; ako aj *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović, s. XIV – XIX.

⁹ *Pogodinský odpis* (rus. *Погодинский список*) bol zostavený v roku 1621 v Životove (dnešná rovnomenná obec Vinnyckej oblasti Ukrajiny). Ide o nekompletne zachovanú kópiu *Chlebnikovského odpisu* s rovnakým poprehadzovaným radením listov. Avšak dôležitosť tohto rukopisu spočíva v tom, že jeho prostredníctvom vieme zrekonštruovať tie pasáže *Chlebnikovského odpisu*, ktoré k roku 1621 (to jest v čase spisovania *Pogodinského odpisu*) boli ešte súčasťou *Chlebnikovského odpisu* a neskôr sa stratili. V 19. storočí *Pogodinský odpis* patril ruskému historikovi a zberateľovi Michalovi P. Pogodinovi (rus. *Михаил Петрович Погодин*), po ktorom bol aj pomenovaný. V historiografii je však pre tento rukopis zaužívaný aj alternatívny názov – *Četvertinský odpis* (rus. *Четвертинский список*), ktorý sa vzťahuje na pravdepodobného objednávateľa zostavenia rukopisu, knieža Štefana Četvertinského (rus. *Стефан Святополк-Четвертинский*; 1575 – 1655). V súčasnosti je rukopis uložený v Ruskej národnej knižnici v Petrohrade (rus. *Российская национальная библиотека*) pod signatúrou Pog. 1401. Bližšie pozri АЛЕКСЕЙ А. ШАХМАТОВ: Предисловие, s. XI – XII. Takisto БОРИС М. КЛОСС: Предисловие, s. H – I, ako aj *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović, s. XXIV – XXVI.

*Jarockého odpis*¹⁰ datovaný rokom 1651, takzvaný *Jermolajevský odpis*¹¹ zostavený začiatkom druhého desaťročia 18. storočia, takzvaný *Krakovský odpis*¹²

¹⁰ *Jarockého odpis* (rus. *список Я. В. Яроцкого*) obsahuje úplnú informáciu o svojom zostavovateľovi, mieste a presnom čase spísania. Rukopis bol vytvorený v roku 1651 v kyjevskom Pustinno-nikoľskom kláštore mníchom Markom Bundurom a preto sa v novšej historiografii na jeho označenie používa aj alternatívny názov – *Odpis Marka Bundura* (rus. *Список Марка Бундура*). Názov *Jarocký* je odvodený od priezviska posledného majiteľa rukopisu, riaditeľa kremenského lýcea, Jakova V. Jarockého (rus. *Яков В. Яроцкий*), ktorý ho v roku 1910 odpredal petrohradskej Knižnici akadémie vied. V minulosti sa predpokladalo, že tento rukopis je len neskorou kópiou *Chlebnikovského odpisu*, čo však Alexej A. Šachmatov ako aj súčasní bádatelia rukopisov *IL* vyvrátili. Podľa výsledkov ich skúmaní sa *Jarockého odpis* spolu s *Chlebnikovským* najviac približujú stredovekému južnoruskému archetypu *IL*, respektíve *Jarockého odpis* spolu s *Jermolajevským* vychádzajú z rovnakého protografu. V súčasnosti sa rukopis nachádza v Knižnici ruskej akadémie vied v Petrohrade pod signatúrou 21.3.14. Podrobný opis a analýzu rukopisu pozri *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič, s. XXII – XXIII.

¹¹ *Jermolajevský odpis* (rus. *Ермолаевский список*) bol vyhotovený okolo roku 1711 v Kyjevsko-pečorskej lavre z poručenia kniežata Dmitrija M. Golicyna (rus. *Дмитрий Михайлович Голицын*; 1665 – 1737). Knieža Golicyn bol aj jeho prvým vlastníkom. Po vystriedaní niekoľkých majiteľov sa začiatkom 19. storočia dostal do rúk zberateľa, numizmatika a paleografa Alexandra I. Jermolajeva (rus. *Александр Иванович Ермолаев*; 1779 – 1828), po ktorom je rukopis pomenovaný a ktorý ho v roku 1814 daroval Imperátorskej verejnej knižnici, dnešnej Ruskej národnej knižnici v Petrohrade, kde je pod signatúrou F. IV. 231 uložený dodnes. Textologická komparácia rukopisov *Jermolajevského* a *Jarockého* ukázala, že vzhľadom na ich celkovú blízkosť, museli obidva tieto texty vychádzať z jedného a toho istého protografu. Ďalej sa predpokladá, že tento ich spoločný protograf musel vzniknúť krátko po *Chlebnikovskom odpise*. Podrobnú analýzu pozri *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič, s. XXVII.

¹² *Krakovský odpis*, prepísaný latinským písmom, bol zostavený koncom 18. storočia (niekedy v rozmedzí rokov 1781 – 1792) na objednávku poľského biskupa a historika, Adama Naruszewicza (1733 – 1796), ktorý bol aj jeho prvým vlastníkom. Napriek tomu, že tento odpis je kópiou *Pogodinského odpisu*, historiograficky je cenný, pretože obsahuje aj tie časti textu, ktoré jeho prototyp stratil. Prostredníctvom *Krakovského odpisu* môžeme preto úplne zrekonštruovať *Pogodinský odpis*. V súčasnosti sa rukopis nachádza v Knižnici kniežat Czartoryskich v Krakove (poľ. *Biblioteka Ks. Czartoryskich w Krakowie*) pod signatúrou 122. Bližšie pozri *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič, *ibidem*, XXVII – XXVIII. Podobne БОРИС М. КЛОСС: Предисловие, s. I – J.

zostavený koncom 19. storočia, takzvaný *RGADA*¹³ *odpis*¹⁴ datovaný rokmi 1814 – 1816 a napokon takzvaný *BAN*¹⁵ *odpis*¹⁶ z roku 1819.

HVK bola napísaná cirkevno-slovanským jazykom staroruskej redakcie a vykazuje mnohé jazykové a terminologické špecifiká príznačné pre daný časovo-priestorový horizont.¹⁷

IPATIEVSKÝ LETOPIS A HVK

Text *IL* sa skladá z troch nezávislých častí, ktoré vznikali postupne v priebehu 12. a 13. storočia. Toto tradičné rozdelenie zaviedli do historiografie začiatkom 20. storočia poprední ruskí bádatelia Alexej A. Šachmatov¹⁸

- ¹³ *RGADA* – Rossijskij gosudarstvennyj archiv drevnich aktov (rus. РГАДА – Российский государственный архив древних актов), to jest Ruský štátny archív starých dokumentov.
- ¹⁴ *RGADA odpis* sa nachádza v Ruskom štátnom archíve starých dokumentov (fond 181, č. 10). Zostavený bol v medzi rokmi 1814 – 1816. Bledomodré papiere rukopisu obsahujú datovací vodoznak „1814“, zatiaľ čo v texte rukopisu sa nachádza poznámka riaditeľa Moskovského archívu Alexeja F. Malinovského, že v roku 1816 bol rukopis odovzdaný do archívnej knižnice. Tento odpis je vernou kópiou *Ipatievského* rukopisu. Podrobne pozri *KRONIKA halicko-volyňska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič, s. XXIX – XXX. Podobne Борис М. Клосс: Предисловие, s. F – G.
- ¹⁵ *BAN* – Библиотека Россиjsкой академии наук (rus. БАН – Библиотека Россиjsкой академии наук), to jest Knižnica ruskej akadémie vied.
- ¹⁶ *BAN odpis* sa nachádza v Knižnici ruskej akadémie vied v Petrohrade pod signatúrou 17.11.9. Tento rukopis bol vytvorený v roku 1819 Vasilijom G. Anastasevičom (rus. Василий Григорьевич Анастасевич; 1775 – 1845), vydavateľom, prekladateľom a jedným z prvých ruských bibliografov. *BAN odpis* je kópiou *Ipatievského odpisu* s doplneniami podľa *Chlebnikovského* a *Jermolajevského odpisu*, a preto jeho kategorizácia nie je jednoznačná. V minulosti sa jednoznačne považoval za posledný, ôsmy zachovaný rukopis *IL*, v poslednom vydaní *HVK* ho však D. Dąbrowski a A. Jusupovič označili za najstaršie pripravované vydanie *HVK*, ktoré sa však nedočkalo tlačenej knižnej podoby a ostalo len v rukopisnej podobe. Podrobnejšie pozri *KRONIKA halicko-volyňska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič, s. XXX – XXXIII. Podobne Борис М. Клосс: Предисловие, s. G.
- ¹⁷ Podrobný gramatický a lexikálno-syntaktický rozbor textu kroniky pozri *KRONIKA halicko-volyňska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič, s. XCVII – CXX.
- ¹⁸ Výsledky výskumov Alexeja A. Šachmatova v otázkach genézy, obsahovej a jazykovej kritiky najstarších ruských letopisov sú dodnes etalónom a východiskovým bodom pre akékoľvek bádanie v danej oblasti. K vedeckému prínosu A. A. Šachmatova bližšie pozri АЛЕКСЕЙ А. ШАХМАТОВ: *История русского летописания*. Vol. 1 : *Повесть временных лет и древнейшие русские летописные своды*. Кн. 1 :

a jeho nasledovník Michal D. Prisiolkov,¹⁹ ktorí svojimi fundamentálnymi historicko-filologickými prácami o staroruských letopisných zbierkach položili pevné základy pre akýkoľvek ďalší výskum v tejto oblasti.

Úvodnou, prvou časťou *IL* je Nestorova²⁰ *Povešť dávnych liet*²¹ (ďalej *PDL*), text ktorej sa končí rokom 1117.²² Chronologicky na ňu nadväzuje takzvaná *Kyjevská letopisná zbierka*²³ (ďalej *KLZ*), ktorá tvorí jadro *IL* a opisuje udalosti

Разыскания о древнейших русских летописных сводах. Ed.: Виктор К. Зиборов а Василий В. Яковлев. Санкт-Петербург : Наука, 2002, 484 s. (tu s. 5 – 22).

¹⁹ Podrobnejšie pozri МИХАИЛ Д. ПРИСЕЛКОВ: *История русского летописания XI – XV вв.* Ed.: Яков С. Лурье. Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 1996, 280 s.

²⁰ Mních Nestor, po ktorom je letopis pomenovaný, sa považuje až za jedného z posledných zostavovateľov *PDL*. Jeho meno ako (spolu)autora je zapísané v *Chlebnikovskom odpise IL*. Nestor-letopisec je takisto upomenutý aj v takzvanom *Pečorskom Pateriku*, to jest zbierke životov (*жизния*) najvýznamnejších mníchov Kyjevsko-pečorskej lavry, zostavenom v 13. storočí. Alexej A. Šachmatov vyslovil tézu, že Nestor je autorom prvej ucelenej redakcie letopisu *PDL*, zostavenej do roku 1110/1111. Táto redakcia, ktorá reflektuje južnoruskú (kyjevsko-pečorskú) letopisnú tradíciu, sa do našich čias nezachovala, no stala sa archetypom pre celú nasledujúcu školu kyjevskoruskej analistiky. Jej pôvodný korpus sa podarilo zrekonštruovať na základe komparácie dvoch mladších redakcií letopisu (2. redakcia z roku 1116 – najviac zachovaná v *Laurentievskom letopise*; 3. redakcia z roku 1118/1119 – najviac zachovaná v *Ipatievskom letopise*). Z bádání, ktoré vychádzajú zo Šachmatovových a neskôr aj Prisielkových záverov, no čiastočne ich modifikujú, možno uviesť výskum Andreja L. Nikitina, ktorý autorstvo 1. redakcie *PDL* pripísal pečorskému mníchovi-pisárovi Hilarionovi, sekretárovi svätého Theodosia Pečorského a jej vznik vymedzil osemdesiatymi rokmi 11. storočia až rokom 1113. Podrobnejšie pozri АЛЕКСЕЙ А. ШАХМАТОВ: *История русского летописания. Vol. 1 : Повесть временных лет и древнейшие русские летописные своды* 1, s. 23 – 26. МИХАИЛ Д. ПРИСЕЛКОВ: *История русского летописания*, s. 49 – 83. Pozri tiež АНДРЕЙ Л. НИКИТИН: *Инок Иларион и начало русского летописания*. Москва : Аграф, 2003, 320 s. (tu s. 11 – 149).

²¹ Popri názve *Povešť dávnych liet* je v slovenskej historiografii ustálený celý rad adaptovaných názvov tohto letopisu: *Povešť vremennych let* (transliterovaný z ruského názvu *Повесть временных лет*), *Nestorov letopis* (z rus. *Несторова летопись*), *Nestorova kronika*, *Počiatočný letopis* (z rus. *Начальная летопись*) či *Rozprávanie o dávnych časoch*, alebo aj *Povešť dávnych liet*.

²² Text bol nedávno preložený do slovenčiny. Pozri *NESTOROV letopis : Povešť o dávnych časoch na Ruskej zemi*. Trans. a ed.: Miroslav Daniš. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2018, 319 s.

²³ *KLZ*, známa aj ako *Kyjevská letopisná zbierka 1198 roku*, bola pravdepodobne dokončená koncom 12. storočia v kyjevskom Vydubeckom kláštore mníchom Mojžišom (Mojsěj). Na základe analýzy textu sa predpokladá, že tento letopis bol zostavený pre kyjevský veľkokniežací dvor Rurika Rostislavoviča (rus. *Рюрик Ростиславич*, 1137 – 1212), ktorý sa v letopise spomína a vyzdvihuje aj pri udalostiach, ktoré s ním nesúviseli. *KLZ* je kompiláciou viacerých starších

rokov 1118 až 1200. Poslednou, tretou časťou *IL* je *HVK*, ktorá sa však obsahovo a štylisticky výrazne odlišuje od predchádzajúcich, „všeruských“ častí letopisu. Svojím užším zameraním predstavuje samostatné naračné dielo. Popisuje historický vývoj, politické, ekonomické a cirkevné pomery v Haličsko-volynskej Rusi a u jej bezprostredných susedov počas takmer celého 13. storočia. Na sklonku 13. storočia bola táto *Kronika Romanovičovcov*, ako sa tento text tiež zvykne nazývať, začlenená do *IL*, ako pokračovanie najstarších kompilácií kyjevskoruských kroník.

Pôvodný juhozápadný ruský protograf *HVK* neobsahoval chronologické radenie udalostí k jednotlivým rokom. Táto archaická podoba kroniky je známa prostredníctvom *Chlebnikovského odpisu*²⁴ *IL* a z neho odvodených kópií.²⁵ Chronologická os členená podľa rokov bola inkorporovaná do textu *HVK* až v redakcii *IL* z prvej tretiny 15. storočia, zostavovateľom *Ipatievského odpisu*.²⁶

OKOLNOSTI VZNIKU A ŠTRUKTÚRA *HVK*

Z hľadiska obsahu, štruktúry a jazykovo-štylistických osobitostí *HVK*, môžeme v jej texte identifikovať niekoľko chronologických a obsahových navrstvení. Rekonštrukcia ich presného počtu, doby a miesta zostavenia ako aj mien jednotlivých autorov sú dlhodobou predmetom vedeckých polemík.²⁷ K všeobecnému konsenzu prišlo len v otázke základného rozčlenenia kroniky na dve hlavné organické časti. Prvá sa v historiografii nazýva *Kronika Daniela Romanoviča*, či vzhľadom na miesto jej vzniku len skrátene *Haličská*

staroruských letopisných zbierok. Podrobnejšie МИХАИЛ Д. ПРИСЕЛКОВ: *История русского летописания*, s. 84 – 97. Najnovšie ADRIAN JUSUPOVIĆ: *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej*. Kraków a Warszawa : Avalon, 2019, 203 s. (tu s. 19 – 30).

²⁴ Pozri pozn. č. 8.

²⁵ Ide o *Pogodinský* a *Krakovský odpis*. Podrobnejšie pozn. č. 9 a 12.

²⁶ Snaha autora *Ipatievského odpisu* chronologicky napojiť *HVK* na *KLZ*, ktorá sa končila rokom 1200, mala za následok, že rozdiel medzi reálnou chronológiou a jeho datovaním sa pohybuje v rozpätí od dvoch do piatich rokov. Pozri pozn. č. 7.

²⁷ Pozri naposledy sumarizujúci text. ADRIAN JUSUPOVIĆ: *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej, passim*.

kronika.²⁸ Zachytáva udalosti v rozpätí rokov 1201 (6709²⁹) až 1260 (6768), respektíve 1264 (6772). V jej jadre leží letopisná zbierka z obdobia panovania kniežaťa Daniela Romanoviča Haličského, ktorý je ústrednou postavou tejto časti *HVK*.³⁰ Po jeho smrti sa centrum moci a spolu s ním aj optika letopiseckej školy, ako realizátora ideologickej línie a historickej pamäti kniežacieho dvora Romanovičovcov presúvajú do volynského Vladimíra. Tu prichádza k zostaveniu *Volynskej kroniky*.³¹ Táto druhá časť *HVK* sa zameriava na pomery vo Volynskej Rusi počas vlády Vasilka Romanoviča a jeho syna Vladimíra Vasilkoviča a končí sa približne smrťou Vladimíra rokom 1292.

V otázke autorstva a počtu redakcií obidvoch častí *HVK* môžeme skonštatovať, že podobne ako v celej stredovekej letopiseckej a analitickej tradícii, aj v prípade tejto kroniky sa identifikácia jej zostavovateľov pohybuje v hypotetickej rovine. Nateraz historická veda a historická rekonštrukčná filológia rozpoznali štyroch možných zostavovateľov *HVK* pred jej záverečnou redakciou koncom 13. storočia.

V *Kronike Daniela Romanoviča* boli rozpoznané dve redakcie. Predpokladá sa, že prvá redakcia haličskej kroniky bola završená okolo roku 1246

²⁸ Pre označenie prvej organickej časti *HVK* sú v historiografii zaužívané aj nasledovné názvy: *Letopis Daniela Romanoviča*, *Haličský letopis*, *Kronika/Letopis Daniela Haličského*. ADRIAN JUSUPOVIĆ: *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej*, s. 31 – 96, sa pokúsil túto časť ešte ďalej rozčleniť na *Kyjevský letopis Rastislavovičovcov* a vlastnú *Kompiláciu (Zvod) Daniela Romanoviča*. Jeho argumentácia je postavená na staršej téze ВЛАДИМИР Т. ПАШУТО: *Очерки по истории Галицко-волынской Руси*. Москва : Издательство АН СССР, 1950, 333 s. (tu s. 86 a 89). Tento autor prišiel s myšlienkou o tom, že haličská časť *HVK* do roku 1238 bola zmiešaná s takzvaným *Veľkokniežacím kyjevským letopisom*. Táto myšlienka sa vzhľadom na obsahovú kritiku Danielovej časti *HVK* zdá aj nám veľmi pravdepodobná.

²⁹ Staroruské naračné pramene používali chronologický systém podľa takzvanéj Konštantínopolskej/Byzantskej éry *od stvorenia sveta*, ku ktorému malo podľa byzantských výpočtov dôjsť 1. marca 5508 roku pred Kr. (respektíve 1. septembra 5509 roku pred Kr.). V stredovekej Rusi ako aj v Ruskom cárstve sa tento letopočet udržal až do reformy kalendára Petrom I., ktorý rok 7208 (od stvorenia sveta) zmenil na rok 1700 (od narodenia Krista).

³⁰ Datovanie podľa *Ipatievského odpisu (IL)*. K roku 1260 (6768) je priradený opis prvého pochodu mongolského Burundaja na južnú Rus, ktorý ostáva nedokončený (rozprávanie je pretrhnuté v polovici vety), čo sa považuje za štrukturálny (no aj lingvisticko-štylistický) medzník medzi prvou a druhou časťou *HVK*. Textologický rozbor diela však ukázal, že prirodzeným medzníkom je rok 1264. Vtedy zomiera Daniel Romanovič, oslava ktorého je venovaná väčšina prvej časti kroniky. Podrobnú analýzu pozri v *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović, s. LXII – LXXVI.

³¹ Taktiež *Volynský letopis* a *Vladimírsko-vołyňský letopis/kronika*.

v Chelme a pripisuje sa Danielovmu bojarovi-pečatníkovi Cyrilovi (strážcovi pečate), neskoršiemu metropolitovi Cyrilovi III.³² Vychádzajúc z historických reálií opísaných v *HVK*,³³ Cyril sa vydal na dlhú cestu do Nikaje, aby sa dočkal svojho vysvätenia za metropolitu Kyjeva a celej Rusi. Zároveň mal túto cestu využiť aj na diplomatické usporiadanie vzťahov s Belom IV. prostredníctvom zjednanja sobáša medzi dcérou uhorského kráľa a synom Daniela Romanoviča. Logicky sa dôvodí, že vzhľadom na plánovanú dlhodobú neprítomnosť Cyrila, knieža Daniel musel vybrať adekvátneho nástupcu na miesto dvorského kronikára Romanovičovcov. Predpokladá sa, že touto osobou bol chelmský biskup Ivan, ktorý nadviazal na *Cyriľovu kroniku* a začiatkom šesťdesiatych rokov 13. storočia vyhotovil druhú, doplnenú redakciu *Kroniky Daniela Romanoviča*. Táto časť sa v historiografii nazýva aj takzvaná *Ivanova kronika*.³⁴ Vyčlenenie tejto druhej chelmskej redakcie z korpusu *HVK* bolo možné len cestou postupného oddeľovania tých redakčných vrstiev, o ktorých má historiografia aspoň približnú predstavu, to jest (podľa chronologického členenia *Ipatievského odpisu*) chelmskej *Cyriľovej kroniky* siahajúcej po udalosti roku 1246 a *Volynskej kroniky* začínajúcej rokom 1261, respektíve 1264.³⁵ Zvyšková časť *HVK* bola identifikovaná ako *Ivanova kronika*, obsahujúca však početné neskoršie interpolácie vladimírsko-volynských kronikárov.³⁶

³² Bojar Cyril patril do okruhu ľudí spriaznených s kniežatom Danielom Romanovičom a bol jeho kandidátom na funkciu metropolitu Kyjeva a celej Rusi (Cyril III. bol metropolitom v rokoch 1242 – 1280). Ich blízky vzťah bol okolo roku 1251 prerušený Danielovým primknutím sa k pápežskej kúrii. Bližšie pozri ВЛАДИМИР Т. ПАШУТО: *Очерки по истории*, s. 62 – 92. Tiež *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović, s. LXII – LXVI.

³³ Opisovaná cesta metropolitovi do Nikaje sa podľa ipatievského datovania mala odohrať v roku 1250 (6758), čo však nezodpovedá reálnemu datovaniu udalosti do roku 1246. Bližšie PAVOL MALINIÁK: K sobášnej politike Bela IV. Dynastická svadba vo Zvolene a jej reflexia v historiografii. In: *Historický časopis* (ďalej *HČ*). Roč. 56, 2008, č. 1, s. 125 – 126.

³⁴ Takisto aj *Kronika biskupa Ivana*, *Letopis biskupa Ivana*, či *Chelmská kronika/Letopis Ivana*. Pritom vo všetkých prípadoch sa používajú rôzne adaptované varianty mena Ivan: Ioann, Ján.

³⁵ Konkrétny časový horizont, v ktorom na *Ivanovu kroniku* začína nadväzovať vladimírsky kronikár, nie je možné presne stanoviť pre početné redakcie, ktorých zostavovatelia interpolovali aj predchádzajúce, už završené časti *HVK*.

³⁶ Bližšie pozri ВЛАДИМИР Т. ПАШУТО: *Очерки по истории*, s. 91 – 101 a ГАЛИЦКО-ВОЛЫНСКАЯ ЛЕТОПИСЬ. Ed. a trans.: Ольга П. Лихачева. In: *Библиотека литературы Древней Руси*, s. 184 – 186.

Ďalej sa predpokladá, že po smrti kniežaťa Daniela Romanoviča († 1264) sa haličská Ivanova redakcia, ktorá obsahovala aj Cyrilovu časť *Kroniky Daniela Romanoviča*, dostala do volynského Vladimíra k Vasilkovi Romanovičovi, Danielovmu mladšiemu bratovi. Zmena politickej mikroklímy v juhozápadnej Rusi sa prejavila aj v naráčiach, ktoré boli zostavované už v tomto severnejšie situovanom kniežatstve a nazývajú sa súhrnne *Volynskou kronikou*.³⁷ Lingvistický a textologický rozbor odhalil, že aj v týchto častiach možno rozpoznať niekoľko kronikárskych redakcií. Prvou je pomerne stručná takzvaná *Vasilkova kronika*, vyhotovená pravdepodobne koncom šesťdesiatych rokov 13. storočia na kniežacom dvore Vasilka Romanoviča. Je veľmi pravdepodobné, že jej autor vniesol početné úpravy do *Kroniky Daniela Romanoviča*³⁸ a potom vytvoril pokračovanie s cieľom vyzdvihnúť význam Vladimírskoho kniežatstva pod vládou Vasilka Romanoviča. Zodpovedá tomu aj tendenčný postoj kniežacieho kronikára, ktorý zaznamenal len udalosti spojené s osobou objednávateľa svojho diela. Prítomnosť početných fragmentov s litovskými reáliami odkazuje na interpolácie z novgorodského *Litovského letopisu*.³⁹

Po smrti kniežaťa Vasilka Romanoviča († 1269) nastúpil na vladimírsky prestol jeho najstarší syn Vladimír Vasilkovič a pokračovaním kniežacej kroniky „Vasilkovičovcov“ poveril blízkeho človeka, s ktorým zdieľal rovnaké ideologicko-politické cítenie.⁴⁰ Táto druhá časť *Volynskej kroniky*, známa aj

³⁷ Podľa chronológie *Ipatievského odpisu* ide o pasáže pokrývajúce zvyšné obdobie zachytené v *HVK*, to jest roky 6769/6772 – 6800 (1261/1264 – 1292).

³⁸ Najčastejšie išlo o interpolácie mena *Vasilko* do tých pasáží haličskej kroniky, kde sa spomínal len Daniel. Okrem toho však vladimírsky kronikár inkorporoval do Danielovho textu aj dlhšie vsuvky o kniežati Vasilkovi a takisto skrátil, respektíve vypustil tie časti, ktoré sa týkali výsostne Haličského kniežatstva. Textologický a gramaticko-štylistický rozbor zásahov vladimírskoho pokračovateľa do textu *Kroniky Daniela Romanoviča* pozri ВЛАДИМИР Т. ПАШУТО: *Очерки по истории*, s. 105 – 109.

³⁹ Litovské vsuvky sa objavujú už v prvej, haličskej časti *HVK*. Predpokladá sa, že podobne ako Cyril a Ivan, aj vladimírski redaktori disponovali novgorodským letopisom o litovských kniežatách v historiografii známym pod titulom *Litovský letopis* a čerpali z neho pri písaní vlastných záznamov. Detailný rozbor pozri ВЛАДИМИР Т. ПАШУТО: *Очерки по истории*, s. 113 – 121.

⁴⁰ Väčšina bádateľov *HVK* sa prikláňa k názoru, že s najväčšou pravdepodobnosťou šlo o vladimírskoho biskupa Jevsegnija, respektíve osobu z jeho najbližšieho okolia. O možných zostavovateľoch *Vladimírovej kroniky* pozri *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović, s. LXII – LXIX. Oproti tomu ADRIAN JUSUPOVIC: *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej*, s. 113 a násl. Jednoducho autora nazýva knihomil („knižník“).

ako takzvaná *Vladimírova kronika*,⁴¹ sa začína slovami: „Začal na mieste jeho vládnut' jeho syn Vladimír“ a končí sa Vladimírovou smrťou a chválospevom jeho života.⁴² Cestou vnútornej analýzy textu sa dospelo k záveru, že *Vladimírova kronika* bola dokončená začiatkom roka 1289, tesne po smrti kniežata. Táto redakcia nadviazala na *Vasilkovu kroniku*. V jej epicentre sa opäť nachádzalo Volynské kniežatstvo, vedené Vladimírom. Charakteristické vyzdvihovanie podielu Vasilkovej línie Romanovičovcov pri christianizácii a politickom smerovaní celej juhozápadnej Rusi je leitmotívom celej *Volynskej kroniky*. Toto zároveň ozrejmuje aj dôvod, prečo v obidvoch uvedených volynských redakciách bol hlavný politický konkurent Vasilkovičovcov, haličské knieža Lev Danielovič, zobrazovaný zväčša negatívne, niekedy dokonca až hanlivo. Jeho pôsobenie bolo vladimírskymi kniežacími kronikármi prehliadané.⁴³ Dodávame, bohužiaľ, pretože Haličské kniežatstvo jeho doby bolo omnoho viac zainteresované na uhorských dejinách ako Vladimírsko-volynské kniežatstvo.

Záverečnou časťou *Volynskej kroniky* a takisto celej *HVK* je krátky text, známy ako *Kronika kniežata Mstislava Danieloviča*.⁴⁴ Charakterizuje ho fragmentárnosť, stručnosť a nezavršenosť dejovej línie.⁴⁵ To nijako neľahčuje textologický rozbor prameňa. Mstislav Danielovič, syn Daniela Romanoviča, bol luckým kniežatom a po smrti svojho bratranca, Vladimíra Vasilkoviča († 1288), sa stal z jeho vôle aj vladimírsko-volynským kniežatom. Geopolitické rozšírenie horizontov Volynského kniežatstva sa prejavilo aj v texte kroniky. Zmenil sa postoj vladimírskemu kronikára k Levovi Danielovičovi,⁴⁶ do popredia sa dostali udalosti všeobecnejšieho charakteru (vojny, intrigy medzi bojarmi a kniežatami), presahujúce hranice kniežatstva. Posledné záznamy majú však už cudzorodý charakter, predstavujú výňatky

⁴¹ Takisto aj *Vladimírov letopis*, či *Letopis/Kronika biskupa Jevsegnija*.

⁴² Jevsegnij veľmi intenzívne prežíval a zachytil obdobie choroby a smrti Vladimíra Vasilkoviča, ktoré opísal s dennikárskou presnosťou a detailnosťou. Predpokladá sa, že cieľom jeho záverečného panegyrika, doplneného o hagiograficko-teologické aktualizácie, bola príprava svätorečenia kniežata Vladimíra.

⁴³ Podrobne o *Vladimírovej kronike* pozri Владимир Т. ПАШУТО: *Очерки по истории*, s. 108 – 130. Takisto *KRONIKA haličko-volyňska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupović, s. LXXIV – LXXVI.

⁴⁴ Takisto aj *Letopis (kniežata) Mstislava Danieloviča*, či *Mstislavova kronika*.

⁴⁵ *Mstislavova kronika* je nedokončená, predpokladá sa, že zvyšné časti textu sa stratili.

⁴⁶ Mstislav Danielovič a Lev Danielovič boli bratmi.

z pinských a stepanských letopisných záznamov a končia sa podľa Ipatievského datovania rokom 6800 (1292).⁴⁷

Z vyššie uvedeného rozboru je zrejmé, že detailná rekonštrukcia pôvodnej štruktúry *HVK*, najmä však jej starších častí, je vzhľadom na jej hybridný a mnohovrstevný charakter takmer nemožná. Ako sme videli, každé nové pokračovanie kroniky v skutočnosti nebolo *continuatio* v pravom zmysle slova. Nový zostavovateľ totiž do pôvodného textu protografu kroniky vnášal nielen interpolácie, no často robil aj zásadné zmeny. Až takto pozmenenú („upravenú“) verziu rozšíril o svoje ďalšie rozprávanie. Keďže sa rozprávanie kroniky končí smrťou Vladimíra Vasilkoviča, možno predpokladať, že zachovaná podoba *HVK* s najväčšou pravdepodobnosťou korešponduje s poslednou zásadnou, vladimírsko-volynskou redakciou kronikárskej dielne Vladimíra Vasilkoviča s malým (naozaj už nepatrným) doplnením z čias Mstislava Danieloviča. Autograf tejto redakcie z konca 13. storočia sa nezachoval, avšak jej neúplný odpis je známy vďaka rukopisom *IL*.⁴⁸

HISTORICKÉ PRAMENE K *HVK*

Pramenná báza *HVK* je veľmi rozmanitá. V jej jadre ležia domáce (rodinné) kniežacie kroniky, sprvu kyjevského (Rostislavičovského), či haličsko-chelmského, neskôr vladimírsko-volynského dvora. Na rozdiel od starších, viac univerzálnych kyjevských a novgorodských naračných diel, mali komornejší, regionálny charakter, bez aspirácií na vyhotovenie staroruskej *historia mundi*. Popri nich nachádzame v *HVK* početné interpolácie, odkazy a literárne obrazy prevzaté z pramenných zdrojov rôznej proveniencie a charakteru. Možno ich rozdeliť na domáce naračné diela (*Povešť dávnych liet*, *Poučenie Vladimíra Monomacha*, novgorodský *Litovský letopis*, *Švarnova kronika*, atď.); prekladové naračné diela, najmä rímske a byzantské (*Dejiny židovskej vojny* od Jozefa Flavia, *Chronografia* Jána Malalasa, *Alexandreida*, Homér a iné); diplomatický materiál (právne akty, listiny, zmluvy, atď.); náboženské a liturgické texty (*Sväté písmo*, kresťanská literatúra najmä pravoslávnej proveniencie) ako aj pramene kategórie *oral history* (ústne tradovania). Celá táto pestrá koláž textov je prepletená subjektívnymi názormi

⁴⁷ Bližšie pozri Владимир Т. Пашуто: *Очерки по истории*, s. 130 – 131.

⁴⁸ V. T. Pašuto prišiel k záveru, že do našich čias zachovaná podoba *HVK* je v skutočnosti vladimírsko-volynskou kronikou konca 13. storočia a v jej jadre leží haličská, chelmská kronika z roku 1246 (to jest *Kronika Daniela Romanoviča*), ktorá však prešla výraznou redakciou podľa potrieb a optiky vladimírského kniežacieho dvora. Владимир Т. Пашуто: *Очерки по истории*, s. 133 a 303 – 305.

a pozorovaniami kniežacích kronikárov, čo vnáša do deja *HVK* beletristickú živosť a emocionálny náboj.⁴⁹

VÝCHODISKÁ PREKLADU

Slovenský preklad *HVK* vychádza z *Ipatievského odpisu (IL)* z prvej tretiny 15. storočia, známeho pod signatúrou BAN, 16.4.4. Náš výber dôvodíme, podobne ako pred nami autori mnohých edícií *HVK*, prehľadnosťou a lepšou uchopiteľnosťou, ale najmä neúprosnou logikou rozprávania kroniky. Uvedomujeme si aj riziká takéhoto prekladu. Jedným z nich je chronologické členenie kroniky podľa rokov, ako sú retrospektívne uvádzané v manuskripte *IL*. Hoci je datovanie zväčša nepresné a často bez opory v reálnych historických dejoch, rozhodli sme sa ho zachovať. Služí totiž čitateľovi, ktorý sa už oboznámil s textom *IL*, na rýchlejšiu orientáciu. Na margináliách strán nášho prekladu však uvádzame aj správne datovanie, ktoré pomôže pri pochopení ozajstnej chronológie deja. Pri jeho zostavovaní sme vychádzali z Chronologickej tabuľky, ktorú ku *HVK* zostavil Adrian Jusupovič.⁵⁰ Opravili sme ju iba na miestach, o ktorých sme predpokladali, že sa v nich varšavský profesor mýlil.

Podobne problematické sa môže zdať aj členenie *IL* na jednotlivé odseky. Aj tie sme však, na rozdiel od poľských vydavateľov, zachovali podľa *IL* a to z podobných dôvodov ako vyššie spomínané nesprávne (no v rodine bádateľov *HVK* akosi zaužívané) datovanie.

Pri preklade sme použili aj *Chlebnikovský (Cb)* a *Pogodinský rukopis (P)*, ktoré, ako odhalila vnútorná textologická kritika textu *IL*, vykazujú archaickejší charakter, bližší k archetypu letopisu. Tie časti *Cb*-odpisu a *P*-odpisu, ktoré sa v porovnaní s *IL*-odpisom rôznili, uvádzame do komentárov k textu *HVK*. V komentovaní textu kroniky sme sa opierali aj o najnovšie výsledky výskumov *HVK*, najmä Dariusza Dąbrowského a Adriana Jusupoviča, no takisto o naše vlastné postrehy a objavy.

⁴⁹ Podrobnú analýzu prameňov pozri *KRONIKA halicko-wołyńska*, trans., ed. a koment.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič, s. LXXXIII – XCII.

⁵⁰ ADRIAN JUSUPOVIČ: *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej*, s. 161 – 170.

Kľúč k pravidlám slovenského prekladu *Haličsko-volynskej kroniky*, k jeho čítaniu a pochopeniu

Nora Malinovská

Slovenský preklad *HVK*, ktorý je súčasťou tejto publikácie, vychádza z *Ipatievského odpisu (IL)* zo začiatku 15. storočia,¹ napísaného v cirkevno-slovanskom jazyku staroruskej redakcie, s inkorporovaným chronologickým členením textu kroniky podľa rokov.² Hoci, ako už bolo spomenuté, je táto chronológia nepresná, často sa s reálnym historickým dejom rozchádzajúca až o niekoľko rokov, preberáme ju do nášho prekladu. Na margináliách strán však uvádzame historicky správne datovanie, ktorá vychádza z Chronologickej tabuľky *HVK*, zostavenej Adrianom Jusupovičom³ a zároveň z datovania Grigorija Perfeckého.⁴ V preklade sme zohľadnili aj textologické odchýlky medzi *IL* odpisom na jednej strane a *Chlebnikovským (Ch)* a *Pogodinským (P) odpisom* na strane druhej.⁵ Cirkevno-slovanský text, z ktorého bol vyhotovený náš slovenský preklad, pochádza z textovo-kritického vydania *HVK* od Dariusza Dąbrowského a Adriana Jusupoviča.⁶

¹ Bližšie k pôvodu, chronologizácii a skladbe *Ipatievskému odpisu* pozri našu vstupnú štúdiu.

² Staroruské naračné texty (letopisy) používali chronologický systém podľa takzvanej Konštantínopolskej/Byzantskej éry *od stvorenia sveta*. V súlade so zaužívaným spôsobom zápisu staroruského letopočtu, preto v slovenskom preklade popri pôvodnom letopočte uvádzame aj jeho prepis na súčasný chronologický systém.

³ Pozri ADRIAN JUSUPOVIČ: *Kronika halicko-wolyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej*. Kraków a Warszawa : Avalon, 2019, s. 161 – 170.

⁴ Pozri *Galician-Volhynian Chronicle*. Ed. a trans.: George A. Perfecky: *Harvard Series in Ukrainian Studies*. Vol. 16/2. Munich : Wilhelm Fink Verlag, 1973, *passim*.

⁵ Tie časti textu *HVK*, ktoré sa v rukopisoch *Ch* a *P* líšili od *IL*-rukopisu a výrazne ovplyvňovali celú nasledujúcu naráciu textu, sme vyznačili buď priamo v texte prekladu *kurzívou* alebo sme na rozdiely poukázali v poznámkovom aparáte pod čiarou.

⁶ *KRONIKA halicko-wolyńska (Kronika Romanowiczów)*. Ed.: Dariusz Dąbrowski a Adrian Jusupovič. In: *MPH NS*. Vol. 16. Kraków a Warszawa : Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, 2017, 710 s.

Pre porozumeniu nášho postupu pri preklade cirkevnoslovanského textu do slovenčiny je potrebné uviesť niekoľko doplňujúcich informácií, ozrejmujujúcich náš postup najmä v prípade prepisu staroruských proprií (najmä antroponým, etnoným, toponým a hydroným). Najspornejším momentom bol prepis (staro)ruských antroponým do slovenčiny. Pri preklade sme polemizovali s dvoma možnosťami: a) precízne transliterovať ruské vlastné mená do slovenčiny, so zachovaním ich „východoslovanskej osobitosti“ (napríklad *Михаил* ako *Michail*, *Кирилл* ako *Kirill*); alebo b) prekladať ruské vlastné mená do slovenčiny podľa ich slovenskej zaužívanej formy (napríklad *Михаил* ako *Michal*, *Кирилл* ako *Cyril*). Po dôkladnom zvažovaní sme sa zhodli na tom, že krstné meno budeme prepisovať z cyriliky do slovenčiny podľa zaužívanej slovenskej ekvivalentnej formy osobného mena (*Михаил* ako *Michal*), zatiaľ čo ruské stredné, rodové meno, takzvané *отчество*, budeme do slovenčiny transliterovať, zachovávajúc pritom ruské kultúrno-jazykové špecifiká (napríklad *Михайлович* ako *Michajlovič*). Osobitý prístup sme zvolili len v prepise ruského vlastného mena *Андреѣ*, ktorému v slovenčine zodpovedajú dva rovnocenné varianty mena: *Andrej* a *Ondrej*. Prvú formu *Andrej*, zachovávajúcu pôvodný tvar ruského mena, sme volili v tých prípadoch, keď nositeľ tohto mena bol Rus (*Андреѣ* ako *Andrej*). Formu *Ondrej* sme potom volili v tých prípadoch, keď šlo o neruskú osobu, napríklad uhorského kráľa Ondreja II. Svoj postup odôvodňuje aj tým, že v slovenčine je v tomto konkrétnom prípade všeobecne zaužívaná podoba mena *Ondrej*. V prípade ruských priezvisk sme postupovali obdobne ako pri rodových menách, teda transliterovali sme ich do slovenčiny. Pri transliterácii sme vychádzali z dlhodobej tradície prepisu cyrilských písmen do latinky podľa slovenskej jazykovej normy, ukotvenej v *Pravidlách slovenského pravopisu*.⁷ Polemickou bola aj otázka prepisu (staro)ruských toponým do slovenčiny. Tu sme takisto narazili na sporné miesta, kde sme sa nemohli oprieť o jednoznačný výklad prepisu (staro)ruských toponým. Toponymá sme rozdelili do dvoch skupín podľa toho, či sa v slovenčine vyskytuje zaužívaný slovenský variant toho-ktorého ruského toponyma alebo či úplne absentuje. Na základe takejto vlastnej kategorizácie sme postupovali nasledovne: a) tie ruské toponymá, pri ktorých v slovenčine existujú zaužívané ekvivalenty, sme prekladali podľa ich slovenskej adaptovanej (zaužívanej) podoby (napríklad *Холм* ako *Chelm*; *Берестье* ako *Brest*), s uvedením ich pôvodného staroruského tvaru ako aj súčasných jazykových foriem v poznámkovom aparáte

⁷ Podrobne pozri *Pravidlách slovenského pravopisu* (2003, VII. kap. Prepis z iných grafických sústav, s. 42 – 43), (citované podľa internetu <http://www.juls.savba.sk/ediela/psp2000/psp.pdf>, dňa 21. marca 2019).

pod čiarou; b) tie ruské toponymá, často toponymické historizmy, ktoré nemali a nemajú v slovenčine svoj zaužívaný variant, sme precízne transliterovali podľa slovenskej jazykovej normy (napríklad *Козельск* ako *Kozel'sk*; *Колодежны* ako *Kolod'azhin*) alebo prekladali, uchovávajúc pritom rovnakú sémantickú rovinu (napríklad *Градокъ пѣсочнь* ako (mestečko) *Piesočné*; *Борьсуков Дѣль* ako *Jazvečí priesmyk*). Rovnako ako v prvom prípade, aj tu sme ku každému toponymu do poznámky pod čiarou alebo priamo do textu v hranatých zátvorkách za toponymom uviedli jeho pôvodný tvar ako aj jeho jazykové adaptácie.

Z ďalších jazykových úprav, ku ktorým sme počas prekladových prác pristúpili, spomenieme ortografické zmeny v slovenskom preklade textu *HVK*. V prípade prekladu či prepisu ruských proprií sme opravili písanie veľkých písmen pri etnonymách, toponymách a ich odvodeninách, rešpektujúc pritom súdobý úzus názvoslovia (napríklad *оугры* sme prepísali ako *Uhrí*). Pokiaľ ide o *nomina sacra*, zmenili sme malé písmená na veľké len v prípade, ak šlo o Boha, Bohorodičku, Svätú Trojicu a niektoré s nimi súvisiace náboženské a cirkevné pojmy (napríklad *Cirkev*; *Chrám svätých Apoštolov*) a ich odvodeniny.

Samostatný súbor úprav tvoria opravy celých slovných spojení a viet. Vzhľadom na okolnosti vzniku *HVK*, ktorej súčasná podoba je výsledkom dlhodobého navrstvovania jednotlivých redakčných úprav do prototypu kroniky, nemožno sa čudovať, že kronikári-redaktori pri prepisovaní a dopĺňovaní textu niekedy zabudli vetu syntakticky prispôbiť jej okoliu. Výsledkom je v mnohých prípadoch taká syntaktická skladba textu, ktorá bez dopĺňujúceho vysvetlenia stráca zmysel a jej obsahová podstata čitateľovi uniká. Tento problém sme riešili pomocou vysvetľujúcich poznámok v hranatých zátvorkách, ktoré sme vložili priamo do textu kroniky. Zachovali sme tak pôvodné znenie a zároveň, bez väčších zásahov, sme text syntakticky vyčistili a doformovali.

Z obsahového hľadiska sa v texte *HVK* nachádza mnoho citácií a parafráz z *Biblie*, kresťanských textov a z diel antických klasikov, ktoré však nie sú v pôvodnom texte kroniky citované. Tieto pasáže sme v texte vyznačili kurzívou a na konci každej citácie a parafrázy sme v oblých zátvorkách uviedli zdroj. Všetky citácie *Svätého Písma* sme označovali zaužívanými slovenskými skratkami v kurzíve s označením konkrétnych veršov (kapitola, verš) pomocou arabských číslíc (napríklad *Dan 1,3*).

V hranatých zátvorkách [] sú slová organicky doplnené do textu kvôli zrozumiteľnosti a takisto výrazy, ktoré majú charakter vysvetlivky, napríklad doplnenie mena pri zámenách, uvedenie slovenského alebo súčasného inojazyčného

ekvivalentu pri topografických názvoch, menách a podobne, ktoré sme ponechali v pôvodnej podobe, ak bola neobvyklá alebo niesla iný význam.

Pôvodný staroruský text neobsahoval chronologické radenie jednotlivých udalostí, ako o tom nakoniec píše jeden z jeho autorov s tým, že tak spraví dodatočne, ale nespravil. Chronológiu deju *HVK* tak nakoniec priradil až autor *IL redakcie* v 15. storočí. Jeho retrospektívny výpočet jednotlivých rokov však nie je vždy presný. Na rozdiel od našich poľských kolegov ho však ponechávame ako orientačnú pomôcku a to nielen pre čitateľa, ktorý by pracoval s inými edíciami *HVK*. Je to totiž akási pomyselná chronologická os príbehu Romanovičovcov, ktorej počiatkom je stvorenie sveta. Po narodenie Krista potom uplynulo 5 508 rokov a k stanoveniu počiatku našej kroniky, to jest k panovaniu Romana II. Mstislaviča v Haliči vyše 6700 rokov. Ide o byzantský letopočet. Skutkom Daniela a Vasilka Romanovičovcov, Vladimíra Vasilkoviča a Leva i Mstislava Danielovičovcov, jedným slovom potomkom Romana II. Mstislaviča, je tu vymedzené takmer celé 68. storočie byzantskej éry.

Chronologicky správne radenie udalostí sme preto označili na margináliách našej edície.

HVK je v podstate kompiláciou, skladbou (súborom) niekoľkých pôvodne od seba nie vždy celkom závislých textov, nakoniec nie inak ako tomu bolo aj v prípade iných stredovekých kroník, uhorské z toho nevynímajúc. Tieto texty neskôr spojila ruka jedného, alebo aj niekoľkých redaktorov, ako o tom bola reč vyššie. Títo literáti svoje pôvodiny dopĺňovali ďalšími informáciami, ktoré čerpali alebo z vlastnej autopsie, alebo iných predlôh. Pôvodiny tiež aktualizovali o odkazy na svoju dobu a nového objednávateľa – pokračovateľa diela. Nový literárny elaborát ďalej prostredníctvom rôznych konektorov aj štylisticky prepojili. Napriek tomuto úsiliu o formálne zjednotenie konečného textu je však rôznorodosť jeho pôvodín zreteľná i dnes. Historiografia, ktorá tento problém dlhodobo sledovala, preto *HVK* tradične rozdeľovala na *Haličskú kroniku* (*Kronika Daniela Romanoviča*), ktorá zachytáva udalosti po smrť kniežata Daniela Romanoviča (1264) a *Volynskú kroniku*, do smrti Vladimíra Vasilkoviča (rok 1289). Za akýsi appendix bola všeobecne pokladaná *Kronika Mstislava Danieloviča* (rok 1289). Poľský bádateľ Adrian Jusupovič,⁸ ktorý sa ako nateraz posledný zaoberal otázkou abstrahovania základných jednotlivín, z ktorých sa skladá *HVK*, ale popísal jeho základné narácie takto: 1) *Pochvala Romanovi Mstislavičovi (1198 – 1205)*; 2) *Kyjevský letopis Rostislavičovcov (1205 – 1228)*; 3) *Kronikárska kompilácia*

⁸ ADRIAN JUSUPOVIČ: *Kronika halicko-wolyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej, passim.*

Daniela Romanoviča (1228 – 1245); 4) *Kronikárske zápisky (1245 – 1259)* a 5) *Kronikárska kompilácia Vladimíra Vasilkoviča (1259 – 1289)*.⁹ My sa s týmto rozdelením viac-menej stotožňujeme. Keďže však hlavnou predlohou našej edície *HVK* je jeho ipatievský variant, pridávame k tomu deleniu ešte časť 6) *Kroniku Mstislava Danieloviča (1289)*. Začiatky každej z týchto šiestich častí sú v texte slovenského prekladu *HVK* označené hviezdíčkou. Čitateľ ich ďalej identifikuje jednako podľa obsahu, ktorý je na začiatku knihy; jednako podľa plávajúceho záhlavia, ktoré sa nachádza na nepárnych päťach jednotlivých strán našej edície.

⁹ Pôvodné poľské názvy jednotlivých častí *HVK*, sme nepreložili doslovne, ale tak, aby boli zrozumiteľné slovenskému čitateľovi. Adrian Jusupovič ich uvádza takto: 1) *Enkomion Romana Mścislawowicza...*; 2) *Kijowski latopis Rościslawowiczów*; 3) *Tak zwany Zwód Daniela*; 4) *Kronikarstwo z inspiracji* a 5) *Kronikarz Włodzimierza Wasylkowicza*.